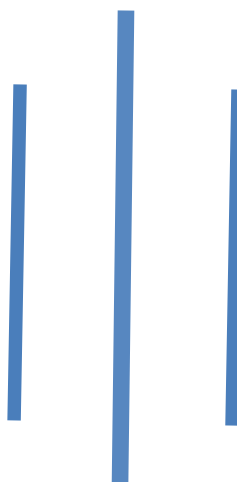


(नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को ढुफा २२ बमोजिम तयार गरिएको)

नेपाल कानून आयोग

आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ को

वार्षिक प्रतिवेदन



नेपाल कानून आयोग

बानेश्वर, काठमाडौं

विषय सूचि

परिच्छेद १

नेपाल कानून आयोगको परिचय

- १.१. विषय प्रवेश
- १.२. नेपाल कानून आयोगको विकासक्रम
- १.३. नेपाल कानून आयोगको काम, कर्तव्य, अधिकार, गठन एवम् संरचना
- १.४. प्रतिवेदन अवधि
- १.५. आयोगमा उपलब्ध साधन स्रोत
 - १.५.१ आयोगमा रहेको मानव स्रोत
 - १.५.२ भौतिक स्रोत
 - १.५.३ आयोगको वित्तीय स्थिति

परिच्छेद २

कानून सुधार (Reforming the Law) एवम् कानून प्रवर्धन (Promoting the Law Reform) मा नेपाल कानून आयोगको भूमिका

- २.१ कानून सुधार (Reforming the Law)
- २.२ कानून प्रवर्धन (Promoting the Law Reform)
 - २.२.१ कानून संशोधनमा सरकारलाई सुभावाव
 - २.२.२ नेपाल कानून सम्बन्धी सूचना प्रवाह
 - २.२.३ कानून निर्माणमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयास

परिच्छेद ३

आ.व. ०७१७२ मा आयोगबाट माइको कार्यप्रगति

३.१. विधेयक तर्जुमा

३.१.१ प्रशासकीय अधिकारीले मुद्दाको कारवाई र किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सम्बन्धी कानूनको विधेयक

३.१.२ खेलकुद विकास सम्बन्धी विधेयक

३.१.३. तर्जुमाको तयारीमा रहेका विधेयकहरु

३.२. अन्तरक्रिया गोष्ठी एवम् अध्ययन प्रतिवेदन

३.२.१. अन्तरक्रिया एवम् गोष्ठी

३.२.२. अध्ययन प्रतिवेदन

३.३. अन्य कार्यहरु

३.३.१.Scotland Law Commission को भ्रमण एवम् सम्मेलनमा सहभागिता

३.३.२. कानून पुनरावलोकन नीति (Law Reform Policy) को तर्जुमा

३.४. वेबसाइट संचालन

परिच्छेद - ४

आयोगको आगामी वर्षका कार्यक्रम एवम् माइको कार्ययोजना

४.१ आगामी वार्षिक कार्यक्रम

४.१.१ विधेयक तर्जुमा

४.१.२ गोष्ठी तथा अन्तरक्रिया

४.१.३ अवधारणा पत्र

४.१.४ अध्ययन प्रतिवेदन

४.१.५ अध्ययन अनुसन्धान

४.१.६ वेवसाइट संचालन

परिच्छेद ५

समस्या तथा सुझावहरू

५.१ समस्याहरू

५.१ सुझावहरू

परिच्छेद १

नेपाल कानून आयोगको परिचय

१.१. विषय प्रवेश

कानून आधुनिक राज्य संचालनको आधार हो । यसले नागरिक तथा राज्यका सम्पूर्ण व्यवहारलाई वैधानिकता प्रदान गर्छ । कानूनको परिमार्जन र सुधारबाट मात्र राज्यको आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको अग्रगामी परिवर्तन गर्न सकिन्छ । कानूनको शासन कायम राखी न्यायपूर्ण समाजको स्थापना गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हो ।

कानूनले जनताको अधिकार माथि अतिक्रमण गर्दैन बरु अधिकारको संरक्षण गरी जनताको सबलीकरणमा सारभूत योगदान गर्दछ । कानूनशास्त्रको समाजशास्त्रीय मत अनुसार कानून सामाजिक अभियन्त्रणको साधन हो । जनताका आधारभूत चाहनाहरू र समाजका सारभूत मूल्यहरूलाई पहिचान, मान्यता र संरक्षण गर्न उपयुक्त संयन्त्र वा ढाँचा तय गर्ने कार्यलाई सामाजिक अभियन्त्रण भनिन्छ । त्यसैले आधुनिक राज्य संचालनको आधारस्तम्भ कानून नै हो । राज्यसमेत कानूनको दायराबाट मुक्त छैन भन्ने मान्यतालाई आजको विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको छ । खास गरी संविधानवाद र न्यायिक सक्रियताको उत्तरआधुनिक चिन्तनले कानूनको शासनलाई अझ व्यापक बनाएको छ^१ ।

वस्तुतः कानूनलाई कसरी सबैको निम्ति न्यायपूर्ण, बोधगम्य र कल्याणकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने नै कानूनी शासनको केन्द्रीय प्रश्न हो । हाम्रो मुलुकको सन्दर्भमा पनि यो प्रश्नको उत्तिकै महत्व छ । कानूनले युक्तिसंगत विषयको प्रतिनिधित्व गर्दछ, र यसले कुनै निरर्थक काम गर्दैन भनी सबैलाई आश्वस्त पार्नु नै विकासोन्मुख मुलुकका कानून प्रणालीको चुनौति हो । स्वस्फूर्त रूपमा कानूनको पालन गर्ने संस्कृतिको विकास गर्न सक्नु हाम्रो मुलुकको निम्ति सुशासनको सन्दर्भमा एउटा गतिलो आधार हो ।

लोकतान्त्रिक मुलुकमा कानून तत् तत् देशका नागरिकको सार्वभौम जनताको अधिकार हो र उनीहरूले यो अधिकारको प्रयोग आफ्ना प्रतिनिधिहरू मार्फत गर्छन् । कानून निर्माण एउटा प्राविधिक कार्य पनि हो। कानून तर्जुमा गर्न उच्चस्तरको विशेषज्ञता र व्यावसायिकता अपरिहार्य मानिन्छ । अनुसन्धानमा आधारित भएर गरिने कानून तर्जुमा कार्य त्यतिकै खर्चिलो पनि हुन्छ । निरन्तरको अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, छलफल, परामर्श र खर्चिला चरणहरू पार गरेर मात्र कानून तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले कानूनलाई वैधानिक शक्ति प्रदान गर्ने कार्य जनप्रतिनिधिहरूले गर्ने भएपनि कानून तर्जुमा प्रक्रिया बहुआयामिक र बहुविधात्मक रहेको हुन्छ । कानून तर्जुमा कुनै व्यक्ति विशेष, संस्था वा निकायको एकल वा बौद्धिक चिन्तन वा लहडको उपज हुन सक्दैन । त्यसकारण नयाँ कानूनको तर्जुमा तथा विद्यमान कानूनहरूको समयसापेक्ष सुधार, एकीकरण तथा

¹ <http://www.grkarelawlibrary.yolasite.com/resources/LLM-LT-1-Jyoti.pdf> (Visited on 21 August 2015)

संहिताकरणको निम्ति विभिन्न कानून प्रणालीहरूले आ-आफ्नै ढाँचा तथा संयन्त्रको व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

शक्ति पृथक्करणको सिद्धान्त अनुरूप कानून निर्माणको कार्य व्यवस्थापिका संसदको क्षेत्राधिकारको विषय भएता पनि राज्य संचालनको क्रममा के कस्तो कानूनको आवश्यकता छ, भनि पहिचान गरी त्यसको मस्यौदा संसद समक्ष पेश गर्नु पर्ने आवश्यकता कार्यपालिकामाथि नै पर्दछ । तसर्थ, कानून निर्माणको विधिवत दायित्व व्यवस्थापिकाको हुँदा हुँदै पनि कार्यगत दायित्व कार्यपालिकाको हुन्छ । राज्यको यहि नियमित दायित्व पुरा गर्ने क्रममा राज्यल आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान, छलफल र अन्तरक्रिया गरि कानूनको मस्यौदा तयार गर्ने कार्यका लागि विशिष्टकृत संस्थाको रूपमा कानून आयोगको गठन गर्ने प्रचलन रहेको पाईन्छ ।

विश्वका कतिपय मुलुकमा कार्यपालिकाको आदेशबाट कानून आयोग गठन भएको देखिन्छ भने कतिपय मुलुकहरू जस्तै बेलायत, आयरल्याण्ड, अष्ट्रेलिया, न्यूजिल्याण्ड, क्यानाडा आदिमा विधायिकी कानूनबाटै कानून आयोगको गठन भएको देखिन्छ र नेपाल पनि यसै पंक्तिमा पर्दछ ।

कानूनको क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, कानूनको मसौदा तयार गर्ने, उपयुक्त कानूनी पद्धतिको विकासका लागि सरकार र सरकारी निकायलाई सुझाव सिफारिस गर्ने, कानून तर्जुमा सम्बन्धी विविध विषयहरूमा सरकारलाई आवश्यक परामर्श दिने, विधायिकाद्वारा निर्मित कानून र अदालतबाट कानून व्याख्याको सन्दर्भमा भएका फैसलाहरूको टिप्पणी प्रकाशन गर्ने जस्ता कार्यहरू यस्ता कानून आयोगका कार्य क्षेत्र बनेको पाईन्छ ।

१.२. नेपाल कानून आयोगको विकासक्रम

नेपालमा कानून आयोगको ऐतिहासिक यात्रा सर्वप्रथम सम्बत् २०१०।०९।०६ देखि शुरू भएको देखिन्छ । नयाँ कानूनको तर्जुमा गर्ने, मौजुदा कानूनमा संशोधन गर्ने तथा कानूनको वैज्ञानिक ढंगले संहिताकरण गर्ने सम्बन्धमा सरकारसमक्ष सुझावहरू पेश गर्नका लागि २०१० सालमा “**ल कमिशन**”को नाउँमा स्थापना तथा गठन भई कार्यारम्भ भएको हो । कानून आयोग विभिन्न समयमा गठन, विघटन र पुनर्गठन हुँदै आए पनि यसले आफ्नो अस्तित्व कायम राख्दै लामो समयदेखि निरन्तरता भने पाउँदै आएको छ ।

मिति २०१७/६/२७ मा दोस्रोपटक गठन भएको (मिति २०१७/७/१५ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित) ल कमिशनलाई अनुसन्धानमूलक, परामर्शदायी र कानून मसौदा गर्ने महत्वपूर्ण अंगको रूपमा स्थापना गर्न खोजेको देखिन्छ । मिति २०२०/१०/८ को निर्णयबाट (२०२०/१२/१० मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित) तेस्रोपटक गठन तथा स्थापना भएको कानून आयोगको पटक पटक म्याद थप हुँदै २०२७ सालसम्म कानून आयोगले कानूनका क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान, कानून तर्जुमा, संशोधन, संहिताकरण आदिको काम गरेको देखिन्छ । चौथो पटक मिति २०२९/२/१९ मा गठन भएको कानून आयोग मिति २०३३/११/२३ सम्म कार्यरत रहेको देखिन्छ भने नेपाल कानून सुधार आयोगको नामबाट मिति २०३६/८/२६ मा पाँचौ पटक गठन भई मिति २०४१/८/२० सम्म कार्यरत रहेको देखिन्छ ।

स्थायी प्रकृतिको पहिलो कानून आयोग तत्कालिन श्री ५ को सरकारको मिति २०४१/८/२१ को निर्णयबाट गठन भएको नेपाल कानून सुधार आयोग, २०४१ हो । यस आयोगले २०५७/१/१९ सम्म कार्य गरेको देखिन्छ । तहां उप्रान्त अध्यक्ष विहीन रहेको आयोगले मिति २०५९/११/१६ मा नयाँ नेतृत्व प्राप्त नहुँदा सम्मका लागि केही समय नेतृत्वको अभाव खेप्नु पर्‍यो ।

यहाँसम्मका अस्थायी वा स्थायी दुवै प्रकृतिका कानून आयोगहरू कार्यकारिणीको निर्णयका आधारमा गठन भएको र विधायन प्रदत्त अधिकारको अभावमा कार्यरत रहेका थिए । नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को निर्माण पश्चात प्रथम पटक नेपालमा विधायन प्रदत्त अधिकार रहेको कानून आयोगको निर्माण भएको हो । यस आयोग ऐनको दफा ४ अनुसार गठन हुने र दफा १० र २१ बमोजिमको काम, कर्तव्य, अधिकार भएको अवस्था हुँदा आफ्नो कार्यक्षेत्रको सम्बन्धमा अधिल्ला आयोगहरू भन्दा बढी स्पष्ट र अधिकार सम्पन्न आयोग हो ।

१.३ नेपाल कानून आयोगको, काम, कर्तव्य, अधिकार, गठन एवम् संरचना

कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकीकरण र पुनरावलोकन गर्ने तथा कानून र न्याय सम्बन्धी विषयमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने प्रस्तावनाका साथ बनेको नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ मिति २०६३।९।३० देखि प्रारम्भ भयो । फलतः नेपाल कानून आयोगको गठन एवम् यसको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत ऐनबाट निर्धारित भएको छ ।

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० अनुसार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम तोकिएको छः –

- (क) नयाँ कानून बनाउने वा विद्यमान कानूनमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा वा कानून तथा न्याय सम्बन्धी समसामयिक विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने गराउने,
- (ख) कानूनको संहिताकरणका लागि आवश्यक संहिताको मसौदा तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,
- (ग) प्रचलित कानूनमा एकीकरण वा पुनरावलोकन गर्ने तथा सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिने,
- (घ) नयाँ कानून निर्माण गर्ने र आवश्यकता अनुसार प्रचलित कानूनमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको मसौदा नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,
- (ङ) हाल प्रयोग नभएका, एक आपसमा बाँझिएका, असमान, विभेदजन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुन नसकेका कानूनको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो कानून खारेज, संशोधन वा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सुझाव पेश गर्ने,

- (च) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौताका प्रावधानलाई आवश्यकतानुसार प्रचलित कानूनमा समावेश गर्न नेपाल सरकारलाई मसौदा वा सुझाव दिने,
- (छ) कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण, एकीकरण, पुनरावलोकन, सुधार र विकास गर्ने सम्बन्धमा आवश्यकतानुसार सम्बन्धित निकाय वा संस्थासँग परामर्श, छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने वा सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकाय वा संस्थासँग सहकार्य गर्ने,
- (ज) विशेष किसिमका कानूनको अध्ययन र अनुसन्धान तथा मसौदा तर्जुमा गर्नको लागि विशेषज्ञको सेवा प्राप्त गर्ने,
- (झ) कानून निर्माण प्रक्रियामा आवश्यकतानुसार जनधारणा र राय सुझाव संकलन गर्ने,
- (ञ) कानूनको मसौदालाई परिमार्जन गर्ने सिलसिलामा आवश्यकतानुसार गोष्ठी, सेमिनार तथा अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ट) अन्य मुलुकका कानून आयोग तथा कानून तर्जुमा गर्ने निकायहरूसँग सम्पर्क गरी आवश्यक जानकारी तथा सूचनाहरू आदान प्रदान गर्ने,
- (ठ) सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अनुरूप कानून भए नभएको विषयमा अध्ययन गर्ने तथा सो अनुरूप भएको नदेखिएमा कानून तर्जुमा, खारेज तथा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष मसौदा पेश गर्ने,
- (ड) आयोगको वार्षिक कार्यक्रम तयार गर्ने,
- (ढ) नेपाल सरकारले तोकेको तथा आयोगले आवश्यक सम्झेको कानून तथा न्यायसँग सम्बन्धित अन्य कामहरू गर्ने ।

नेपाल कानून आयोगको गठन निम्न बमोजिम हुने व्यवस्था ऐनको दफा ४ मा रहेको : -

- | | | |
|----|--|-------------|
| १ | नेपाल सरकारबाट नियुक्त | – अध्यक्ष |
| २. | नेपाल सरकारबाट नियुक्त | – उपाध्यक्ष |
| ३. | नेपाल सरकारबाट मनोनीत कम्तिमा एक जना
महिला समेत बढीमा तीन जना | – सदस्य |
| ४. | सचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय | - सदस्य |
| ५. | नायब महान्यायाधिवक्ता, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय | – सदस्य |
| ६. | सचिव (कानून), प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय | – सदस्य |

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७१/११/१२ को निर्णय अनुसार नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम नेपाल कानून आयोगको सदस्य पदमा एक जना महिला सहित तीन जनाको नियुक्ति दुई वर्षको लागि गरिएको थियो। सदस्यहरूको नियुक्तिकासाथ हाल नेपाल कानून आयोग पूर्ण भएको छ।

नेपाल सरकारबाट नियुक्त हुने आयोगका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र सदस्यहरूको योग्यता र पदावधि तथा नियुक्ति गर्दा वा पदबाट हटाउदा आवश्यक पर्ने कार्यविधि र आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार ऐनमा नै व्यवस्था भएबाट आयोग आफ्नो काम कारवाही संचालन गर्नको लागि स्वतन्त्र रहेको छ।

आयोगका हाल पदाधिकारीहरूको नामावली अनुसूची -१ मा रहेको छ।

कानूनको तर्जुमा संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकीकरण, पुनरावलोकन गर्न तथा कानून न्याय सम्बन्धी विषयमा अध्ययन अनुसन्धान जस्ता क्रियाकलापहरू यस आयोगको कार्यक्षेत्रमा परेकाले नै आयोगले गर्नुपर्ने कामहरू धेरै नै रहेको छ। सोहि अनुरूप उपयुक्त आकारको संगठनात्मक संरचना तयार गरि लागु गर्न आवश्यक ठानी संगठन तथा दरबन्दी संरचनाको सर्वेक्षण प्रतिवेदन तयार गरि स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गरिएकोमा सो संगठन तथा दरबन्दी संरचना स्वीकृत मिति २०७२/१/३१ मा भएकोले अबका दिनमा आयोगले जिम्मेवारीका साथ थप कार्य गर्नुपर्ने भएको छ।

आयोगको वर्तमान संगठनात्मक संरचना अनुसूची -२ मा रहेको छ।

आयोगमा हाल कार्यरत रहेको कर्मचारीको विवरण अनुसूची -३ मा उल्लेख छ।

१.४ प्रतिवेदन अवधि:

मिति २०७१/४/१ देखि २०७२/३/३१ सम्म नेपाल कानून आयोगले गरेका गतिविधि र सो अवधिमा जनशक्ति तथा अन्य स्रोतसाधन एवम् आयोगको कार्य प्रभावकारितामा देखिएको स्थितिको सन्दर्भमा केन्द्रित रहेर यो वार्षिक प्रतिवेदन तयार पारिएको छ।

१.५ आयोगमा उपलब्ध साधन स्रोत

यस आयोगमा रहेको जनशक्तिको सम्बन्धमा माथि छलफल गरी नै सकिएको छ।

यस आयोगको साधनस्रोतको अवस्था निम्न बमोजिम रहेको छ :-

१.५.१ आयोगमा रहेको मानव स्रोत:

निजामती कर्मचारी नै मानवस्रोतको एकमात्र भरपर्दो र स्थायी आधारको रूपमा रहेको यस आयोगमा यस वर्ष कुल ३४ जना कर्मचारी दरबन्दी रहेको छ। कार्यप्रकृतिका आधारमा नै विज्ञ र कानून क्षेत्रको ज्ञान रहेका जनशक्ति रहनुपर्ने यस आयोगमा रहेको कुल ३४ दरबन्दी मध्ये १ सचिव, २ सहसचिव, ३ उपसचिव, ५ शाखा अधिकृत, ५ नायब सुब्बा र ४ खरिदार गरी २९ पद नेपाल न्याय सेवाको रहेको छ भने अरु दरबन्दी प्रशासन र अन्य सेवा समूहको रहेको छ।

अध्ययन तथा अनुसन्धानको आधारमा कानूनी प्रणालीको विकासमा योगदान दिने अपेक्षा गरिएको यस आयोगमा पुस्तकालयको व्यवस्थापन गर्न स्थान र दक्ष जनशक्तिको समेत अभाव छ। सो देखि बाहेक कानून निर्माणसँग प्रत्यक्षतः सम्बद्ध हुन आउने कतिपय विषय क्षेत्रका विशेषज्ञ जनशक्तिको दरबन्दी यस आयोगमा रहेको छैन। कानून निर्माण गर्दा त्यसको समाजशास्त्रिय विश्लेषण जरुरी हुने गर्दछ। त्यसै गरी कुनै पनि कानूनको निर्माणबाट पर्ने आर्थिक प्रभावको विश्लेषण पनि निकै जरुरी रहेको हुन्छ। ति सबै कार्य गर्ने दक्षता यस आयोगमा उपलब्ध स्थायी जनशक्तिसँग रहेको छैन। त्यस माथि पनि उपलब्ध जनशक्तिलाई आवश्यक तालिम र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमको अभावमा पर्याप्त रूपमा उपयोग गर्न नसकिएको अवस्था छ।

१.५.१.१ प्रशिक्षार्थी विद्यार्थी:

यस आयोगले विभिन्न विश्वविद्यालयमा कानूनको विभिन्न विधामा अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीहरू मध्येबाट आवश्यक संख्यामा प्रशिक्षार्थी छनौट गरी केही प्रोत्साहन रकम उपलब्ध गराएर अनुसन्धानमा सहायक जनशक्तिको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। कानून तर्जुमा र कानूनको अध्ययन अनुसन्धानमा विद्यार्थीहरूको उपयोग गर्दै जनशक्ति निर्माण गर्न समेत आयोगले संस्थागत पहल शुरु गरेको छ।

आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा नेपाल ल क्याम्पस, काठमाण्डौ स्कूल अफ ल, नेशनल ल कलेज, दिल्ली र चक्रवर्ती हविव एजुकेशन एकेडेमीका एलएलबी तहका ११ जना विद्यार्थी ५।५ महिनाको लागि इन्टर्नशीपमा समावेश भएका थिए। अहिलेसम्म विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया हेर्दा आगामी वर्षहरूमा पनि यस कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन उपयुक्त देखिएको छ। तथापी स्थान अभावका कारण पछिल्लो समयमा प्रशिक्षार्थी विद्यार्थीहरू लाई पनि कठिनाई हुने हुँदा आगामी वर्षमा प्रशिक्षार्थी विद्यार्थीको संख्यामा कमि गनुपर्ने हुन सक्छ।

१.५.१.२ विशेषज्ञ जनशक्ति :

यस आयोगको कार्य प्रकृति अनुसार विशेषज्ञ जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने हुनाले विनियोजित बजेटको परिधीभित्र रही विशेषज्ञको सेवा लिनुपर्ने अवस्था छ।

१.५.२ भौतिक स्रोत :

कुनै पनि कार्यालयको भौतिक अवस्था र पूर्वाधारले कार्यालयको काम गर्ने वातावरणलाई असर पारेको हुन्छ। सिंहदरबार परिसरभित्र रहेको आयोग २०७२ साल वैशाख १२ गतेको विनाशकारी भुकम्प पश्चात बानेश्वर स्थित अन्तराष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्रको परिसरमा सरेको छ। २०६१ साल श्रावणदेखि जमलबाट सिंहदरबार सरेको आयोगले हालसम्म पनि आफ्नो स्थायी भवन पाउन सकेको छैन। आयोगले सीमित भौतिक स्रोत र साधनबाट मुस्किल र कष्टकासाथ आफ्नो कार्य सम्पादन गरिरहेको छ। आयोगको वर्तमान संरचना अनुसार पनि आयोगलाई उपलब्ध गराइएको कोठाहरू पर्याप्त छैनन्। आयोगको बैठकका लागि समेत कक्षको अभाव भएको र आयोगका थुप्रै सामानहरू (फर्निचर) स्थान अभावका कारण बाहिरनै राखिएका छन्। तरपनि जे जस्तो अवस्था रहेको छ, त्यसलाई सुरक्षण प्रदान गर्न हरसम्भव प्रयास गरिएको छ।

१.५.२.१ सञ्चार :

नेपाल कानून आयोगको एउटा प्रमुख परिचय नै यस आयोगको वेबसाइट बनेको छ। दैनिक हजारौं सेवाग्राहीले प्रयोग गर्ने वेबसाइट सञ्चालनलाई निरन्तरता दिनु पर्ने भइको छ। आयोगको वेबसाइटलाई अद्यावधिक गर्नका लागि आवश्यक सूचनाको पहिचान गर्ने र सोलाई वेबसाइट मार्फत प्रयोगकर्तालाई उपलब्ध गराउनका लागि कुनै निर्धारित मापदण्ड यस आयोगले निर्धारण गर्न सकेको छैन। यस आयोगसँग सो कार्य गर्नका लागि जिम्मेवारी दिन सकिने जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने तर्फ कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने भएको छ। वेबसाइट प्रयोग गर्ने व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया गर्न मिल्ने खालको वेबसाइटको निर्माण गर्नेतर्फ आयोगले काम कारवाही अगाडि बढाएको छ। पटक पटक आयोगको वेबसाइट अतिक्रमण (Hacking) भएकोले वेब सुरक्षा प्रमुख चासोको विषय भएको छ।

१.५.२.२ पुस्तकालय :

नेपाल कानून आयोगमा २०३६ सालदेखि पुस्तकालय स्थापना भएको हो। पुस्तकालयमा हाल नेपाल कानून आयोगले खरिद गरेका, विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट प्राप्त भएका विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित ३००० भन्दा बढि पुस्तकहरू रहेका छन्। तर पुस्तकालय व्यवस्थापनको विज्ञ जनशक्ति र आवश्यक उपयुक्त भवनको अभावमा यस आयोगको पुस्तकालय व्यवस्थापन हुन सकेको छैन भने पुस्तकालय प्रयोग वातावरणको अभावमा प्रयोगहिन बन्दै गएको छ। २०७२ साल वैशाख १२ गतेको भुकम्पका कारण आयोगको कार्यालय बानेश्वरमा स्थानान्तरण पश्चात पुस्तकालयको व्यवस्थापन भन खस्कियो छ। पुस्तकालयका लागि स्थानको कमिका कारण कानून आयोग जस्तो संस्थामा किताबहरू थन्काएर राख्नु पर्ने अवस्था आएको छ।

यस आयोगको साधनस्रोतको अवस्था अनुसूची- ४ मा उल्लेख गरिएको छ ।

१.५.३ आयोगको वित्तीय स्थिति :

नेपाल सरकारको वित्तीय स्रोतबाट आयोगले आफ्नो कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ । त्यसैले आयोगको सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूको सञ्चालन आर्थिक रूपले नेपाल सरकारमाथि भर पर्नु पर्ने अवस्था छ ।

यस वर्ष आयोगका लागि व.उ. शी. नं. ३११०१२३ (चालु) अन्तरगत २,२४,२१,००० र व. उ. शी. नं. ३११०१२४ (पूँजीगत) तर्फ रु ५०,६४,०००/- वार्षिक बजेट विनियोजन भई खर्च गर्ने अख्तियारी प्राप्त भएको थियो । यसमध्ये तोकिएको कार्य तथा सेवामा खर्च भई हुन गएको प्रगति यसै वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनका साथ संलग्न गरिएको छ । जसबाट आयोगको सम्पूर्ण वित्तीय अवस्थाका बारेमा अवगत गर्न सकिन्छ ।

यस आयोगको वित्तीय विवरण अनुसूची ५ मा राखिएको छ ।

परिच्छेद २

कानून सुधार (Reforming the Law) एवम् कानून प्रवर्धन (Promoting the Law Reform) मा नेपाल कानून आयोगको भूमिका:

२.१ कानून सुधार (Reforming the Law)

कानूनको सर्वोपरिता तथा परिपालना नै कानूनी शासनको मुख्य आवश्यकता हो । यति भन्दा पनि कानूनलाई जाँच (examination) गर्ने प्रकृत्यालाई कानूनी शासनले कहिल्यै पनि नजर अन्दाज गर्दैन । सामान्यतया प्रचलित कानूनहरूको वास्तविक कार्यान्वयन स्थितिको जाँच, पुनरावलोकन एवम् प्रभाव मूल्यांकन गर्ने प्रकृत्या नै कानून सुधारको पूर्व शर्त हो । कानून भएर मात्र हुँदैन कानूनको सही कार्यान्वयन हुनुपर्दछ । आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, वातावरणीय एवम् अन्य अवयवहरूसंगको अन्तर सम्बन्ध तथा अन्तर विरोधको मूल्यांकन नगरी बनाइएका कानूनले कानूनी पद्धतिमा परिवर्तन ल्याउन सक्दैनन् र त्यस्ता कानूनहरूको परिपालना गराउन समेत अत्यन्तै कठिन हुन जान्छ । अर्कोतर्फ, कानून कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार एवम् प्रणाली (mechanism) को पूर्व अध्ययन गरी विकास नगर्दा पनि कानूनको सही कार्यान्वयन हुन नसकी कानूनको अवज्ञा गर्ने पद्धति बस्न सक्ने खतरा हुन्छ । यस्तो अवस्थाको सृजना हुन पुगेमा कानूनी शासनको मूल मर्ममा असर पर्न सक्छ । तसर्थ कानून सुधारमा अत्यन्तै सुक्ष्म र अन्तर अवयवहरूको व्यापक अध्ययन अनुसन्धान गरी कानूनको सफल कार्यान्वयन हुने गरि कानूनको निर्माण गर्नु पर्दछ । यी यावत कुराहरूलाई कानून सुधारका मूल मान्यताहरूले समेटेको हुन्छ ।

वर्तमान अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई हेर्दा कानून सुधारको अभियान कानूनी शासनको पूर्व आधारका रूपमा स्वीकार गर्दै गति प्रदान गरिएको देखिन्छ । कानून सुधारलाई कानून स्वच्छ, आधुनिक, सरल र लागतप्रभावी (*fair, modern, simple, as cost effective as possible*) का रूपमा छ, छैन भन्ने मान्यताहरूका कसीमा जाँच गर्नु पर्छ । यसरी विश्लेषण गरिएका कानून नै असल कानून (Good Law) का रूपमा स्थापित हुन पुग्छन् । त्यस्तै एउटा असल कानून हुनका लागि बनाईएको कानून आवश्यक छ, छैन ? स्पष्ट र सरल छ, छैन ? उपयोगी (effective) एवम् सबैको पहुँच (accessible) मा छ, छैन भनी विश्लेषण गरी सुधार गर्नुपर्दछ । अन्यथा नागरिकहरूले कानूनलाई कठिन एवम् जटिल वस्तुका रूपमा प्राप्त गर्ने मात्र होइन कि कानूनको अवज्ञा गर्दा कानूनी शासनको पद्धतिमाथि प्रश्न चिन्ह खडा हुन सक्छ² ।

तसर्थ: नेपाल कानून आयोगले कानूनको सुधारमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दछ । विश्व परिदृश्य र राष्ट्रिय आर्थिक सामाजिक लगायतका यावत प्रणालीमा देखिएका परिवर्तनलाई कानूनमा

² <http://www.scotlawcom.gov.uk/about-us/> (visited on last time 2015 August 22)

रूपान्तरित र परिमार्जित गरेर परिवर्तित समाजका मागहरूलाई सम्बोधन गर्ने कानूनी प्रणालीको विकासमा आयोगले सुधारोन्मुख भूमिकालाई गहन रूपमा बुझेको छ र यसैमा अडिएर प्रचलित कानूनहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दै आएको छ । कानून सुधार गर्ने सन्दर्भमा आयोगले सरोकारवाला संगको व्यापक सहभागितालाई बढी प्राथमिकतामा राखेर कार्य गर्दै आएको छ । यसबाट कानूनी प्रणालीमा देखिएको मागलाई सामाजिक मान्यता तथा नागरिक पक्षबाट विश्लेषणमा सहायता मिल्छ र औचित्यपूर्ण कानूनको सुधार एवम् निर्माण भई कानूनको परिपालनामा नागरिक सहभागिताको विस्तार हुन जान्छ । यसैलाई मूल मन्त्रका रूपमा आयोगले स्वीकार गरी आफ्नो कार्यहरू समेत विस्तार गर्दै ल्याएको छ ।

कानूनी प्रणालीको विश्वसनियता अभिवृद्धि गर्न राज्य संयन्त्रबाट बनाइने र सुधार गर्नु पर्ने क्षेत्रगत विषयका कानून निर्माणमा तर्कपूर्ण र सिद्धान्तमा आधारित विधेयक मस्यौदाको तयारीमा आयोगले नेतृत्वदायी जिम्मेवारी समेत पुरा गर्दै आएको छ । आयोगले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप नै सरकारलाई कानून सुधारका लागि महत्वपूर्ण सुझावहरू उपलब्ध गराउदै आएको छ, जसले हाम्रो कानूनी प्रणालीलाई सक्षम तथा प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुगेको छ ।

२.२ कानून प्रवर्धन (Promoting the Law Reform)

कानून सुधारले मात्र समग्र कानूनी पद्धतिमा परिवर्तन ल्याउन सक्दैन । सुधारलाई प्रवर्धन गर्दै जानु पर्छ । कानून विशेषज्ञबाट बनाइएको छ, कानूनको तर्जुमा गर्दा अति उत्तम अभ्यास, प्रचलन र सिद्धान्तहरूलाई समाहित गरिएको छ अनि कानून बनाउँदा यसका सरोकारवाला पक्ष र हित समूहसंग व्यापक छलफल गरिएको छ भनी स्थापित गराउनु नै कानून प्रवर्धनको मुख्य मान्यता हो । कानून वर्तमान आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, कानूनी परिवेशका लागि योग्य (Suitable) छ भन्ने कुरामा विश्वास जगाउँदै जानु पर्छ । कानूनको शासनलाई संस्कृतिको रूपमा विकास गर्न कानून प्रवर्धनमा अत्यन्तै जोड दिनु पर्दछ । बहुसंख्यक नागरिकले सर्वसम्मत रूपमा कानूनलाई स्वीकार गर्न सक्ने वातावरणको सृजनाले मात्र कानूनको शासनलाई संस्कृतिको रूपमा विकास गर्न सक्छ । विश्व परिवेशलाई हेर्दा मुलुकको कानूनी पद्धतिलाई प्रवर्धन तथा अभिवृद्धि गरी कानूनी राज्य स्थापनामा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने मान्यताका आधारमा नै कानून आयोगको गठन गरिएको देखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पनि कानूनी पद्धतिलाई प्रवर्धन तथा अभिवृद्धि गर्न नेपाल कानून आयोगले उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ ।

यदि राज्यले कानूनी पद्धतिमा सुधार गर्नु छ भने कानून प्रवर्धनलाई संगसंगै गतिशील बनाउनु पर्छ र यस कार्यमा प्रारम्भिक बिन्दु भनेको नै आयोगको सक्रियता हो । कानूनको सरलीकरण र स्पष्टीकरण साथै आधुनिक सामाजिक आवश्यकता अनुसार ग्रहण गर्ने पद्धतिलाई प्रवर्धन गर्नु (Promote the clarification and simplification of the law and its adaption to modern social needs) र न्याय प्रशासनको सुधार तथा कानूनी राज्यको आदर गर्ने परम्पराको प्रवर्धन (Promote improvement of administration of justice as well as respect for the rule of law) तथा विज्ञतामा आधारित कानूनी अनुसन्धानको कार्यलाई संचालन गर्ने कार्यलाई प्रवर्धन गर्नु (Promote and carry out scholarly legal research) नेपाल कानून आयोगको मुख्य भूमिका हो । त्यसै गरी विशेष गरेर न्यायमा पहुँच (access to justice) लाई

प्रवर्धन गर्न कानून र नागरिक बीचको सम्बन्धलाई सुमधुर बनाउन आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गर्ने दिशामा पनि नेपाल कानून आयोगले कानूनको प्रवर्धनमा जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने कार्य समेत गर्दै आएको छ। यस सन्दर्भमा यदि कुनै नागरिकले कानून सुधार एवम् प्रवर्धनमा आफ्नो अध्ययन प्रतिवेदन सहित आयोगमा आएमा सो लाई सम्बोधन गर्ने मान्यताको विकास गरेको छ। आयोगले खेलेको भूमिकाले नै कानूनको प्रवर्धनमा एउटा दिशा निर्देश हुँदै आएको छ। कानून प्रवर्धनमा आयोगले निर्वाह गरेका मुख्य भूमिका देहाय बमोजिम छन्।³

२.२.१ कानूनको संशोधनमा सरकारलाई सुझाव

आयोगले नयाँ विधायनको निर्माणमा आवश्यक गुणस्तरीय मापकहरूको प्रवर्धन गर्दै जाँदा अन्ततः सरकारलाई कानून निर्माणका सम्बन्धमा व्यापक परामर्शदायी सेवा उपलब्ध गराएको अनुभूत हुनेछ। यथार्थमा आयोगले कुनै विशिष्ट विधायनको माध्यमबाट सरकारलाई कानूनी तथा नीतिगत सुझाव उपलब्ध गराउँछ। नेपाल कानून आयोगलाई कानूनको पुनरावलोकन गर्न सक्ने जिम्मेवारी सुम्पिएको अवस्थामा प्रचलित कानूनको परिमार्जन गर्न र कानूनको कार्यान्वयनयोग्य मसौदा निर्माण तर्फ लक्षित हुनु आयोगको प्रमुख दायित्व पनि हो। त्यसै प्रयोजनका लागि यस आयोगले निष्कृत र विवादास्पद कानूनी प्रावधानहरूको खारेजी तथा सम्भव भएजति सम्म परिस्कृत कानूनी खाकाको निर्माणका लागि नेपाली कानूनहरूको वृहत पुनरावलोकनको कार्य अधि बढाएको छ। उक्त अध्ययन बमोजिमका सिफारिशहरूलाई कार्यान्वयन सम्भाव्यता लगायतका अन्य औचित्यहरूको विश्लेषण पश्चात् यस आयोगले क्रमशः नेपाल सरकार समक्ष हरेक वर्षहरूमा सिफारिश गर्दै जानेछ।

त्यसै गरी सरकारलाई कानूनको शासन र सक्षम कानूनी प्रणालीको विकासका लागि आवश्यक सुझाव उपलब्ध गराउने थप प्रयास स्वरूप अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकनको क्रममा जारी भएका आदेशहरूको कार्यान्वयनको समेत अध्ययन प्रारम्भ गरिएको छ। त्यसको अध्ययन तथा विश्लेषण पश्चात आवश्यक सुझाव नेपाल सरकार समक्ष प्रस्तुत गरिनेछ।

२.२.२ नेपाल कानून सञ्चालनी सूचना प्रवाह

आयोगलाई नेपाली कानूनको सूचना सङ्कलन गरी प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कार्य गर्नका लागि कुनै स्पष्ट विधायिकी दायित्व निर्धारण भएको अवस्था नभएतापनि ऐनको दफा १० को खण्ड (ढ) मा आयोगले आवश्यक सम्भन्धको न्याय वा कानूनसँग सम्बन्धित कार्य गर्न सक्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ। आयोगले आमनागरिकका लागि नेपाली कानूनमा सहज पहुँच स्थापित गर्न आफ्नो वेबसाइट मार्फत कानूनी दस्तावेजहरू प्रकाशन तथा अद्यावधिक समेत गर्दै आइरहेको छ। पुराना प्रतिवेदन तथा विभिन्न सुझाव प्रतिवेदनहरू आयोगको अभिलेखालयमा रहेका छन्। यस आयोगले जनसाधारण तथा सरोकारवालालाई कानूनमा पहुँच सरल र सुलभ उपलब्ध गराउन यस कार्यको प्रारम्भ गरेको हो र यसलाई यस आर्थिक वर्षमा पनि निरन्तरता दिइएको छ। यसबाट आम जनमानसमा कानूनको सूचना प्राप्तबाट लाभान्वित भएको छ र यसले कानूनको शासनलाई संस्कृतिको रूपमा स्थापित गर्न सर्वथा मद्दत पुऱ्याएको छ। यसदेखि बाहेक आम

³ <http://www.scotlawcom.gov.uk/about-us/> (visited on last time 2015 August 22)

नागरिकलाई सम्बन्धित कानूनको जानकारी रहनै पर्ने विधिशास्त्रीय मान्यतालाई यस आयोगले कानून सम्बन्धी सूचना र सामग्रीहरूको विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह गराई त्यसको सहज कार्यान्वयनमा सहयोग पु-याएको छ । दिनप्रतिदिन आयोगको वेबसाईटका प्रयोगकर्ताहरूको संख्यामा वृद्धि भईरहेको सन्दर्भमा आगामी दिनहरूमा आयोगको वेबसाईटलाई कसरी विश्वसनीय बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरा चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

२.२.३ कानून निर्माणमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयास

नेपाली कानूनी प्रणालीमा हालसम्म कहाँबाट कति र कसरी कानून निर्माण गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कुनै पनि स्पष्ट व्याख्या र व्यवस्था भएको देखिँदैन । त्यसबाट नेपालमा बनेका कानूनहरूको बीचमा एकरूपता नरहेका कारणले गर्दा कार्यान्वयनमा जटिलता आएको देखिन्छ । त्यसैले नेपाल कानून आयोगले कानून निर्माणमा विज्ञताको भूमिका र एकरूपताको सुनिश्चितताको लागि प्रयत्न गरी आएको छ । राज्यबाट निर्माण भएको कानूनहरूको केन्द्रिय अभिलेखन तथा तिनको निर्माणमा नेपाल कानून आयोगको सहभागिताबाट नेपालमा कानून निर्माणको प्रक्रियामा एकरूपता र कानूनमा हुनुपर्ने न्यूनतम गुणस्तरको सुनिश्चितता कायम गर्न सकिने यस आयोगले ठानेको छ र त्यस तर्फ प्रयत्न समेत गरिरहेको अवस्था छ । नेपालमा बनेका नियम, विनियम लगायतका कानूनहरूको केन्द्रिय अभिलेखनको आवश्यकताको सन्दर्भमा आगामी वर्षहरूमा सरोकारवालाहरूको बीचमा मतैक्यता कायम गर्दै अभिलेखन निकायको पहिचान गर्नुपर्ने विषयलाई यस वर्ष यस आयोगले पहिचान गरेको छ र आगामी वर्षहरूमा त्यस तर्फ प्रयत्न प्रारम्भ गरिनेछ । यसै प्रयोजनका लागि आयोगले आफूले विधायन मसौदाको कार्यमा विद्यमान कानूनहरू र कानूनी अभ्यासको अध्ययन र विश्लेषणलाई मसौदा प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा अंगिकार गरेको छ । यसबाट कानून निर्माणमा गुणस्तर र एकरूपता कायम गर्न सकिने अपेक्षा आयोगको रहेको छ ।

कानून निर्माणको प्रक्रियामा एकरूपताको माध्यमबाट गुणस्तर कायम गर्ने सम्बन्धमा यस आयोगले केही निश्चित विषयहरूमा यस आयोगको सहभागिता आवश्यक रहेको पहिचान गरेर नेपाल सरकारलाई सुझाव उपलब्ध गराएको थियो । यस आयोगको चासो र सो को महत्वलाई मनन गर्दै नेपाल सरकारले आफ्ना निकायहरूलाई कानून तर्जुमाको सम्बन्धमा पालन गर्नुपर्ने मापदण्ड निर्धारण गरेर सो बमोजिम गर्नका लागि पत्राचार समेत गर्ने गरेको छ ।

परिच्छेद ३

आ. व. ०७१।७२ मा आयोगबाट भाइको कार्यप्रगति

३.१. विधेयक तर्जुमा :-

नेपाल कानून आयोगले प्रत्येक वर्ष नयाँ कानूनको आवश्यकता पहिचान गरी मस्यौदा विधेयकको तर्जुमा गर्ने गर्दछ। यस आर्थिक वर्ष ०७१/०७२ मा पनि देहायका विधेयकको तर्जुमा गरेको छ।

३.१.१ प्रशासकीय अधिकारीले मुद्दाको कारबाई र किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सतबन्धी कानूनको विधेयक :-

सर्वोच्च अदालतले मिति २०६८।०६।०५ मा निवेदक अधिवक्ता अम्बर बहादुर राउतको रिट निवेदनमा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाममा कानून निर्माण गर्न निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको थियो भने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालयले समेत आयोगलाई उक्त विषयमा विधेयक तर्जुमाका लागि अनुरोध गरि पठाएको थियो। सर्वोच्च अदालतको उल्लिखित रिट निवेदनमा उल्लेख गरेका विषयवस्तुहरु एवम् नविन धारणा लाई समेटेर आयोगले उल्लेखित विधेयकको मस्यौदा तयार गरिरहेको छ।

उल्लिखित विधेयक मस्यौदाको तर्जुमा गर्ने सन्दर्भमा सामुदायिक सारथि र वोमन एक्ट संस्थाहरु मार्फत नेपालका ४५ वटा जिल्लामा अन्तरकृया सम्पन्न गरिएको थियो र सो संस्थाहरुले उक्त अन्तरकृयाबाट प्राप्त पृष्ठपोषणहरुलाई संलग्न गरी आयोगमा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो।

३.१.२ खेलकुद विकास सतबन्धी विधेयक :-

युवा तथा खेलकुद मन्त्रालयबाट आयोगलाई खेलकुद विकास सम्बन्धी मस्यौदा विधेयकलाई पुनरावलोकन एवम् परिमार्जन गर्न अनुरोध गरी पठाएकोमा आयोगले खेलकुद सँग सम्बन्धी विज्ञ सम्मिलित कार्यटोली गठन गरी खेलकुद विकास सम्बन्धी विधेयकको पुनरावलोकन एवम् परिमार्जन गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन गरेको थियो। वर्तमान सन्दर्भमा खेलकुद क्षेत्रमा देखिएका समस्या पहिचान गरी समाधान गर्ने सम्बन्धमा कानून संरचनाको विकास गर्न आयोगले उल्लेखित खेलकुद विकास सम्बन्धी विधेयकको मस्यौदा तयार गरिरहेको छ।

३.१.३ तर्जुमाको तयारीमा रहेका विधेयकहरु :-

आयोगले केही कानूनका सम्बन्धमा आवश्यकता पहिचान गरि विधेयकको तर्जुमा गर्न अध्ययन गरेको थियो। त्यस्ता विधेयकहरु अध्ययनकै क्रममा रहेका छन्। कतिपय विधेयकको अवधारणा विकसित गरिएको छ भने कतिपय नयाँ कानूनका विधेयक तर्जुमाका लागि आवश्यकता पहिचान

गरि सकिएको छ । यस्ता विधेयकहरूलाई आगामी वर्षको कार्यक्रममा समावेश गरी तर्जुमा गर्ने कार्ययोजना तयार पारिएको छ ।

३.२. अन्तरक्रिया गोष्ठी एवम् अध्ययन प्रतिवेदन :-

३.२.१. अन्तरक्रिया एवम् गोष्ठी :-

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० को उपदफा(छ) अनुसार आयोगले कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण, एकिकरण, पुनरावलोकन, सुधार र विकास गर्ने सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित निकाय वा संस्था सँग छलफल तथा परामर्श गर्न सक्ने एवम् खण्ड (ज) अनुसार कानूनको मस्यौदालाई परिमार्जन गर्ने सिलसिलामा आवश्यकता अनुसार गोष्ठी, सेमिनार जस्ता कार्यक्रम संचालन गर्न सक्ने कानूनी ब्यवस्था अनुरूप यस आर्थिक वर्षमा देहायका विषयमा गोष्ठी तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरेको थियो ।

३.२.१.१. प्रशासकीय अधिकारीले मुद्दा हेर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि सतवन्धी मस्यौदामा परिमार्जन गर्ने सिलसिलामा अन्तरक्रिया- गोष्ठी :-

उल्लेखित विषयमा काठमाण्डौमा मिति २०७१/०५/१६ मा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको प्रमुख आथित्यतामा विभिन्न सरोकारवाला निकायका प्रतिनिधिहरु सहभागी गराई अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरिएको थियो भने सोही विषयमा विभिन्न क्षेत्रगत निकायका पदाधिकारीहरु मार्फत मस्यौदामा पृष्ठपोषण ग्रहण गर्ने उद्देश्यले धनगढीमा मिति २०७१/०९/२८ मा एकदिने अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । उल्लिखित अन्तरक्रिया गोष्ठीको प्रतिवेदन यसै प्रतिवेदनको अनुसूची - ६ मा राखिएको छ ।

३.२.१.२. विज्ञापन सतवन्धी कानूनको तर्जुमा गर्ने सतवन्धमा अन्तरक्रिया :-

जनस्वास्थ्य लगायत सार्वजनिक जीवनमा प्रत्यक्ष असर पार्ने विज्ञापन सम्बन्धी ब्यवस्था लाई के कसरी नियमित, ब्यवस्थित तथा मर्यादित बनाउन सकिन्छ भन्ने उद्देश्यले विभिन्न सरोकारवाला निकाय एवम् संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरु सहभागी गराई पूर्वाञ्चलको बिराटनगरमा विज्ञापन सम्बन्धी कानूनको तर्जुमा गर्ने सम्बन्धमा अन्तरक्रिया संचालन गरिएको थियो । उक्त अन्तरक्रिया कार्यक्रमको प्रतिवेदन अनुसूची -७ मा राखिएको छ ।

३.२.२. अध्ययन प्रतिवेदन :-

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० खण्ड (ड) अनुसार आयोगले हाल प्रयोगमा नभएका, एक आपसमा बाभिएका, असमान, बिभेद जन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुन नसकेका कानूनको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो कानून खारेज, संशोधन वा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन प्रतिवेदन नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्न सक्ने कानूनी ब्यवस्था गरेको छ । यसै सन्दर्भमा आयोगले यस आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा एक कार्यटोली गठन गरी विभिन्न प्रचलित कानूनहरुको छनौट गरी अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारेको छ । अध्ययन

प्रतिवेदनले छनौट गरी अध्ययन गरेको प्रचलित ऐनहरूमा ५ वटा ऐन खारेज गर्न, ९ वटा ऐनलाई परिमार्जन एवम् एकीकरण गर्न र २ वटा ऐनलाई वर्तमान सन्दर्भमा संशोधन गरी लागू गर्न सिफारीश गरेको थियो । हाल प्रयोगमा नभएका, एक आपसमा बाझिएका, असमान, बिभेद जन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुन नसकेका कानूनको बारेको अध्ययन प्रतिवेदन अनुसूची -८ मा राखीएको छ ।

३.३. वेवसाइट संचालन :-

नेपाल कानून आयोगले बिगत देखि नै वेवसाइटमा नेपाल कानूनहरूलाई अद्यावधिक गरी राख्ने र कानूनहरूको संशोधन परिमार्जन मिलाई राख्ने कार्य गर्दै आएको छ त्यस्तै सो माध्यमबाट नेपाल कानून एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको सार्वजनिकरण समेत गर्दै आएको छ । यस वर्ष पनि प्रचलित नेपाल कानून (ऐन, नियम, गठन, आदेश) तथा महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू अनुवाद गरी आयोगको वेवसाइटमा अद्यावधिक गरिएको छ ।

३.४ आयोगलाई संवैधानिक स्वरूप दिनु पर्ने :

प्रस्तावित नेपालको संविधानमा नेपाल कानून आयोगलाई संवैधानिक आयोग बनाईनु पर्ने भनि मिति २०७२ भाद्र मा संविधानसभाका सम्माननीय अध्यक्षसमक्ष पेश गरिएको पत्र र कागजात अनुसूची -९ मा संलग्न गरिएको छ ।

३.५. अन्य कार्यहरू :-

३.५.१. नेपाल कानून आयोगका पदाधिकारीहरूद्वारा Scotland Law Commission को भ्रमण एवम् सम्मेलनमा सहभागिता :-

Scotland Law Commission को तत्वाधानमा सन् २०१५ को अप्रील ११-१२ मा Edinburg मा Law Reform in a fast Changing world सम्बन्धी विभिन्न देशका कानून आयोगका पदाधिकारी सम्मिलित सम्मेलनको आयोजना गरिएकोमा सो सम्मेलनमा आयोगका तर्फबाट अध्यक्ष एवम् उपाध्यक्षले भाग लिनु भएको थियो । सो सम्मेलनमा कानून आयोगसंगको अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य एवम् सहयोगका अभिवृद्धि गर्ने विषयमा, Cyber Law सम्बन्धी नयां अपराधको रोकथाममा नयां कानून निर्माण गर्नु पर्ने विषयमा, वर्तमान Electronic age वा कानून सुधारको सम्भावना एवम् आवश्यकतामा छलफल गरिएको थियो ।

३.५.२. कानून पुनरावलोकन नीति (Law Reform Policy) को तर्जुमा :-

यस आर्थिक वर्ष मा कानून शासन सवलीकरण कार्यक्रम (RoLHR) को सहयोगमा सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश पवन कुमार ओझा एवम् बिज्ञ डा. हरीबंश त्रिपाठीलाई परामर्श दाताका रुपमा लिई आयोगद्वारा कानून पुनरावलोकन नीति (Law Reform Policy) तयार पारीएको छ । उक्त नीति आवश्यकता अनुसार बिज्ञ मार्फत प्रतिक्रिया लिई आयोग समक्ष प्रस्तुत

गर्ने क्रममा रहेको छ । कानून पुनरावलोकन नीति को प्रारम्भिक मस्यौदा अनुसूची १० मा राखिएको छ ।

परिच्छेद - ४

आयोगको आगामी बर्षका कार्यक्रम एवम् भावी कार्ययोजना :-

४.१. आगामी बार्षिक कार्यक्रम :-

कुनै पनि संस्था एवम् निकायले आगामी बर्षका लागि कार्यक्रम, रणनीति, कार्ययोजना एवम् बजेटको समुचित व्यवस्थापन नगरी तोकिएको लक्ष्यमा पुग्न सक्दैन । आयोगको भौतिक एवम् मानवीय संसाधनलाई मध्यनजर राख्दै आयोगको आर्थिक वर्ष ०७१/०७२ को लागि बार्षिक कार्यक्रम तयार पारेको छ । बार्षिक कार्यक्रमको सूची अनुसूची -११ मा राखिएको छ ।

४.१.१. विधेयक तर्जुमा :-

स्वीकृत बार्षिक कार्यक्रम को अधिनमा रहि आयोगले विभिन्न विषयमा विधेयक तर्जुमा गर्ने कार्यक्रम राखेको छ ।

४.१.२. गोष्ठी तथा अन्तरक्रिया :-

विधेयकका मस्यौदा तथा अवधारणा पत्रका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरु मार्फत आवश्यक पृष्ठपोषण ग्रहण गर्ने उद्देश्यले विभिन्न क्षेत्रलाई समेटेर आयोगले तोकेका कुनै ४ वटा विषयमा गोष्ठी तथा अन्तरक्रिया संचालन गर्नेछ ।

४.१.३. अवधारणा पत्र :-

आयोगले तोकेका कम्तिमा १२ वटा विषयमा नयाँ कानूनको आवश्यकता पहिचान एवम् प्रचलित कानूनको पुनरावलोकन सम्बन्धमा अवधारणा पत्र तयार पार्ने छ ।

४.१.४. अध्ययन प्रतिवेदन :-

प्रचलित कानूनको खारेजी, संशोधन, एकिकरण लगायतका विषयमा प्रत्येक चौमासिकमा आयोगले तोकेका १० वटा प्रचलित कानून, दोस्रो चौमासिकमा १० वटा र तेस्रो चौमासिकमा १० वटा प्रचलित कानूनको पहिचान गरी सो कानूनहरुमा अध्ययन पुनरावलोकन सम्पन्न गरी अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्नेछ ।

४.१.५. अध्ययन अनुसन्धान :-

नेपाल सरकारको वार्षिक कार्यक्रम तथा नीतिले उल्लेख गरेका कानूनी विषय, सर्वोच्च अदालतका फैसला एवम् निर्देशनात्मक आदेशका अन्तरनिहित कानूनी विषय, अन्तर्राष्ट्रिय कानून एवम् सन्धि सम्झौताको दायित्वहरुको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने कानूनी व्यवस्था लगायतका अन्य विधिशास्त्रीय धारणा का सम्बन्धमा कम्तिमा ६ वटा विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन तयार पारिने छ ।

४.१.६. वेवसाइट संचालन :-

नेपाल कानून आयोगले नेपाल कानूनहरु (संविधान, ऐन, नियम, गठन आदेश) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा नीतिहरुको संशोधन र अद्यावधिक गर्दै आएको छ । नेपाल कानून आयोगको वेवसाइट अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमानै नेपाल कानूनको अध्ययन गर्ने सम्बन्धमा महत्वपूर्ण श्रोतको रूपमा विकसित भईरहेको छ । यसलाई अद्यावधिक गर्दै लान सकिएमा नेपालको कानूनी प्रणालीको प्रचारप्रसार हुने भएकोले यस कार्यलाई निरन्तरता दिईने छ ।

४.१.७. अन्य कार्यहरु :

आयोगले कानून शासन सवलीकरण कार्यक्रम (RoLHR) संग सहकार्य गरि कम्तिमा ५ वटा कानूनको पुनरावलोकन एवम् एउटा कानूनी विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

परिच्छेद ५

समस्या तथा सुझावहरू

५.१ समस्या

(क) स्थायी भवनको अभाव:

आयोगको हालसम्म आफ्नै भवन रहेको छैन । २०६१ सालदेखि सिंहदरवारस्थित शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय रहेको भवनको तल्लो तलामा बस्दै आएको आयोगको कार्यालयलाई २०७२ साल वैशाख १२ गतेको विनासकारी भुकम्पका कारणले स्थानान्तरण गराउन पुग्यो । हाल बानेश्वरस्थित अन्तराष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र परिसरमा अस्थायी संरचनामा सरेको छ । यसर्थ आयोगको आफ्नै भवन नहुँदा आफ्नो कार्य प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न असजिलो परिरहेको छ ।

(ख) जनशक्ति :

आयोगको संगठन तथा व्यवस्थापन गरी दरबन्दी सिर्जना भएतापनि आयोगको काम विज्ञता र अनुसन्धानमुलक हुने र सबै दरबन्दी पूर्ति नहुँदा आयोगको कार्य संचालन सहज, सरल र उचित समयमा सम्पादन हुन सकिरहेको छैन । नयाँ संविधान निर्माण पश्चात संविधान अनुकूल हुनेगरी धेरै कानूनहरू तर्जुमा र संशोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । सो को लागि आयोगलाई चाहिने जनशक्तिको अभाव एउटा ठूलो समस्याका रूपमा रहेको छ ।

(ग) पुस्तकालय व्यवस्थापन:

नेपाल कानून आयोगमा पुस्तकालयको व्यवस्थापन आधुनिक रूपमा हुनु पर्नेमा हो सो हुन सकेको छैन । पुस्तकालयका लागि पुस्तकालय अधिकृत तथा सहायक स्तरको छुट्टै जनशक्ति पनि नभएकाले पुस्तकालयको व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन भने पुस्तकालयमा कानून सम्बन्धी स्वदेशी तथा विदेशी अनुसन्धानात्मक पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको व्यवस्था हुन सकेको छैन । पछिल्लो समयमा बानेश्वरको अन्तराष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र परिसरमा आयोग सरेपछि कोठाको अभावमा पुस्तकालयलाई व्यवस्थित बनाउन अझ कठिन परेको छ ।

(घ) समन्वय :

कानून तर्जुमा जस्तो प्राविधिक प्रकृतिको जटिल कार्य सम्पादन गर्न आयोगको स्थापना गरिए तापनि सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, विभाग, निकाय र परियोजनाले तदर्थ प्रकृतिका समिति गठन गरी कानून निर्माणका कार्य सम्पादन गराउने कार्यले आयोगको काम ओभरलमा परेको छ तसर्थ आयोगको कामलाई मर्यादित बनाउन सरकारी निकायसँगको समन्वयको दूरीलाई कम गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।

(ड) सुझावको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने:

आयोगले बार्षिक प्रतिवेदन माफत दिएको सुझावहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन ।

(च) क्षमता अभिवृद्धि हुन नसक्नु :

कानून तर्जुमा जस्तो व्यापक, गहन एवं जटिल कार्यमा संलग्न आयोगको काम कारवाईलाई प्रभावकारी बनाउन यसको सांगठनिक स्वरूपमा सुधार गर्न, कर्मचारीको क्षमता वृद्धि र वृत्ति विकासका अवसर उपलब्ध गराउन, भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न तथा आर्थिक पक्ष सुदृढ बनाउन आवश्यक छ । आयोगले अनुसन्धानमूलक कार्य बढी गर्नु पर्ने भए पनि सो अनुरूपको जनशक्तिको आपूर्ति भएको छैन । साथै विद्यमान जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने सम्बन्धमा थप कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

५.२ सुझाव :

(क) कानून तर्जुमा प्रक्रियामा आयोगको भूमिका बढाउनु पर्ने:

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ मा कानून तर्जुमा सम्बन्धी काममा आवश्यकता अनुसार नेपाल कानून आयोगलाई संलग्न गराउन सकिने भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कानून तर्जुमा प्रक्रियालाई कानूनी अनुसन्धानमा आधारित बनाउन, सम्बद्ध सरकारवाला, विज्ञ एवम् लक्षित वर्गको अर्थपूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने वातावरणको निर्माणको निम्ति एवम् परिस्कृत र गुणस्तरीय कानून तर्जुमाको लागि आयोगको भूमिकालाई वृद्धि गर्न नेपाल सरकारले भूमिका खेल्नुपर्ने जरुरी भएको छ । कानून तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारका सबै निकायले कानूनी अनुसन्धानमा आधारित कानून निर्माण गर्दा आयोगसंग सम्पर्क र समन्वय गर्नुपर्ने पद्धति व्यवहारमा उतार्न सकिएमा राज्यको खर्चमा मितव्ययिता आउनुका साथै गुणस्तरको कानून निर्माण हुने कुरा अपेक्षा गर्न सकिन्छ । तसर्थ कानून तर्जुमा गर्ने सम्बन्धमा आयोगसंग प्रत्यक्ष समन्वय र सम्पर्क गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(ख) आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था हुनुपर्ने:

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ ले तोकेको काम, कर्तव्य र अधिकार बहन गर्न स्वीकृत संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण अनुसार दरबन्दी संख्यामा जनशक्ति पूर्ति हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(ग) आयोगको लागि स्थायी भवनको व्यवस्था हुनुपर्ने:

वि.सं. २०६१ सालमा जमल, रानीपोखरीबाट सिंहदरवारमा स्थान्तरण भएको र २०७२ साल वैशाख १२ गतेको विनासकारी भुकम्प पछि फेरी स्थानान्तरण भएको कानून आयोगले पटक पटक

आफ्नो स्थान सार्नु पर्दा आयोगको काममा बाधा व्यवधान आउन पुगेको छ तसर्थ आयोगको निमित्त सुविधासम्पन्न स्थायी भवन निर्माण गर्न सकिएमा आयोगले आफ्नो कार्य सम्पन्न गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

(घ) आयोगले दिइका सुझावहरूको कार्यान्वयन :

नेपाल कानून आयोगले वार्षिक प्रतिवेदनमा दिएका सुझावहरू उचित समयमा कार्यान्वयन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूची-१

आयोगका पदाधिकारीहरूको नामावली

क्र.स	नाम	पद
१.	श्री उमेशचन्द्र भा	अध्यक्ष
२.	श्री प्रचण्ड राज प्रधान	उपाध्यक्ष
३.	श्री दुर्गा प्रसाद अर्याल, नेपाल सरकारबाट मनोनित	सदस्य
४	श्री विजया अर्याल, नेपाल सरकारबाट मनोनित	सदस्य
५.	श्री बल बहादुर राई नेपाल सरकारबाट मनोनित	सदस्य
६.	श्री भेष राज शर्मा, सचिव, कानून, न्याय, संविधान सभा तथा संसदिय मामिला मन्त्रालय,	सदस्य
७.	श्री राजुमान सिंह मल्ल, सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय	सदस्य
८.	श्री ठोक प्रसाद शिवाकोटी नायव महान्यायाधिवक्ता, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सदस्य
९	सचिव, नेपाल कानून आयोग	सदस्य सचिव

अनुसूची-२

नेपाल कानून आयोग

प्रशासनिक संगठन संरचना

अध्यक्ष^१

उपाध्यक्ष

१ अध्यक्ष तथा उपाध्यक्ष पुरा समय काम गर्ने पदाधिकारीका रूपमा नियुक्ति हुने ।

सचिव

प्रशासन महाशाखा

सह-सचिव

आन्तरिक तथा आर्थिक प्रशासन शाखा

उप-सचिव-१ (न्याय/कानून)

आर्थिक प्रशासन शाखा

लेखा अधिकृत-१

आन्तरिक प्रशासन शाखा

शाखा अधिकृत-१ (न्याय/कानून)
कम्प्युटर इन्जिनियर- १ (विविध)

नायब सुब्बा-१ (प्र./सा.प्र.)
कम्प्युटर अपरेटर-१ (विविध)
हलुका सवारी चालक-३
कार्यालय सहयोगी-४
स्वीपर-१

भण्डार इकाइ

नायब सुब्बा-१
(प्र./सा.प्र.)

पुस्तकालय इकाइ

नायब सुब्बा-१
(प्र./सा.प्र.)

निजी सचिवालय इकाइ

नायब सुब्बा-५
(न्याय/कानून)

तर्जुमा तथा अनुसन्धान महाशाखा

सह-सचिव

तर्जुमा तथा अनुसन्धान शाखा(क)

उप-सचिव-१ (न्याय/कानून)

तर्जुमा तथा अनुसन्धान शाखा(ख)

उप-सचिव-१ (न्याय/कानून)

सामाजिक सेवा

शाखा अधिकृत-१
खरिदार-१
(दुवै न्याय/कानून)

शान्ति सुरक्षा तथा

सुशासन

शाखा अधिकृत-१
खरिदार-१
(दुवै न्याय/कानून)

पूर्वाधार विकास तथा
निर्माण

शाखा अधिकृत-१
खरिदार-१
(दुवै न्याय/कानून)

अर्थ, राजस्व, व्यापार
व्यवसाय तथा निजी क्षेत्र

शाखा अधिकृत-१
खरिदार-१
(दुवै न्याय/कानून)

अनुसूची- ३

आयोगका स्वीकृत कर्मचारीहरूको दरबन्दी

१.	सचिव (विशिष्ट) नेपाल न्याय सेवा, कानून समूह	-१	
२.	सहसचिव (रा.प. प्रथम श्रेणी) नेपाल न्याय सेवा, कानून समूह	-२	
३.	उपसचिव (रा.प. द्वितीय श्रेणी) नेपाल न्याय सेवा, कानून समूह	-३	
४.	शाखा अधिकृत (रा.प. तृतीय श्रेणी) नेपाल न्याय सेवा, कानून समूह	-५	
५.	लेखा अधिकृत (रा.प. तृतीय श्रेणी) नेपाल प्रशासन सेवा, लेखा समूह	-१	
६.	कम्प्यूटर इन्जिनियर (रा.प. तृतीय श्रेणी) नेपाल विविध सेवा	-१	
७.	नायव सुब्बा, नेपाल प्रशासन सेवा, सा.प्र. समूह	-३	
८.	नायव सुब्बा, नेपाल न्याय/कानून	-५	
९.	कम्प्यूटर अपरेटर, नेपाल विविध सेवा	-१	
१०.	खरिदार, नेपाल न्याय सेवा /कानून		-४
११.	हलुका सवारी चालक इन्जि. सेवा	-३	
१२.	कार्यालय सहयोगी	-४	
१३.	स्वीपर	-१	
	कूल दरबन्दी	३४	

अनुसूची- ३ (क)

आयोगमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको नामावली

१) श्री उदयरज सापकोटा तोकिएको)	—	सह.सचिव (कानून मन्त्रालयबाट आयोगको काम समेत हेर्ने गरि
२) श्री कोमल बहादुर खत्री	—	उप-सचिव
३) श्री राजु प्रसाद गुरागाई	—	उप-सचिव
४) श्री स्मृति पोखरेल	—	शाखा अधिकृत
५) श्री हिमाल चन्द्र अर्याल	—	शाखा अधिकृत
६) श्री अरुण कुमार श्रेष्ठ	—	लेखा अधिकृत
७) श्री विजेन्द्र राज जोशी	—	कम्प्युटर अधिकृत
८) श्री सुवर्ण बहादुर मल्ल ठकुरी	—	नायब सुब्बा
९) श्री चण्डिका कोइराला	—	नायब सुब्बा
१०) श्री यसोदा पौडेल	—	कम्प्युटर अपरेटर
११) श्री कृष्ण गोविन्द महर्जन	—	हलुका सवारी चालक
१२) श्री खिलप्रसाद दाहाल	—	हलुका सवारी चालक
१३) श्री बहादुर महर्जन	—	हलुका सवारी चालक
१४) श्री धन बहादुर क्षेत्री	—	हलुका सवारी चालक (करार)
१५) श्री अहमद अन्सारी	—	हलुका सवारी चालक (करार)
१६) श्री नरेन्द्र खड्का	—	कार्यालय सहयोगी
१७) श्री शम्भु थापा मगर	—	कार्यालय सहयोगी
१८) श्री मिठे राना	—	कार्यालय सहयोगी
१९) श्री रामबहादुर रानामगर	—	कार्यालय सहयोगी
२०) श्रीमती सविता राना	—	कार्यालय सहयोगी (करार)
२१) सुश्री दिलशोभा पोडे	—	स्विपर

अनुसूची- ४

आयोगको वर्तमान भौतिक अवस्थाको विवरण

(क)	आयोगको आफ्नो स्थायी भवन	- नभएको
(ख)	सवारी साधन विवरण -	
	कार	- ४ वटा
	जीप	- २ वटा
	मोटरसाइकल संख्या	- ५ वटा
(ग)	अन्य भौतिक स्रोत साधनहरू -	
	डेक्सटप कम्प्युटर संख्या	- २८ सेट
	प्रिन्टर संख्या	- १३ थान
	ल्यापटप कम्प्युटर संख्या	- २१ थान
	फ्याक्स संख्या	- २ थान
	फोटोकपि मेशिन संख्या	- २ थान
	क्यामरा	- १ थान
	प्रोजेक्टर	- २ थान
	मल्टिफड्सन	- १ थान
	स्क्यानर मसिन	- २ थान
	टेलीभिजन	-१ थान

अनुसूची- ५

नेपाल सरकार

म.सं.प.फ.न. १३

नेपाल कृषि विकास आयोग

१०७२ साल अर्थ बजेट खर्चको फाटवरी



आर्थिक वर्ष : ०९/१३२

बजेट उपशीर्षक नम्बर : ३९१०१२४

बजेट उपशीर्षकको नाम : नेपाल कृषि विकास आयोग पुर्विगत

यो गहिनाको खर्च	यो गहिना सम्मको निकास	व.सि.नं.	स्तिभावको नाम	जम्मा वार्षिक बजेट	यो गहिना सम्मको खर्च	शेरी	
						बजेट	निकास
१०,०००.००	२,०९,३९२.८३	२९३११	कृषि तथा पशुपालन	६२६,०००.००	१०९,३९२.८३	२२२,६३२.९६	
१०६,९००.००	२,६९,३००.००	२९३११	नयाँ योजना	३२०,०००.००	३२९,३००.००	९०,३००.००	
०.००	३,४१,६९९.००	२९३११	मेसिनरी खर्च	३४०,०००.००	३४९,३००.००	२९९,९९९.००	
०.००	४,९९,०००.००	२९३११	सुविधा सुधार खर्च-४९	९००,०००.००	९९९,०००.००	८९९,९९९.००	
०.००	६,४७,६९९.००	२९३११	सामग्री खर्च र अन्य खर्च	२,३००,०००.००	२,४७६,०००.००	२,२९६,६६६.००	
२६६,९००.००	९,२६९,३९२.८३			६,०००,०००.००	९,२६६,३९२.८३	३,०००,६६६.९६	

कोषको अवस्था

असार गणतन्त्र बन्ने निकास र	९,२६६,३९२.८३	वैक मौजदात र	
असार गणतन्त्र राजको खर्च र	९,२६६,३९२.८३	कर दाविता गर्ने शीर्षक र	०.००
जम्मा शीर्षक र	०.००	बन्ना र	
पिचकी र	०.००	तन्मा र	
सुद र	९,२६६,३९२.८३	सुद शीर्षक र	
		वैक खाता नं. र	

तयार गर्ने

(Signature)
लेखा अधिकृत

(Signature)
सचिव

अनुसूची- ६

अर्ध न्यायिक निकायले प्रयोग गर्ने न्यायिक अधिकारस् एक अर्न्तक्रिया/गोष्ठी प्रतिवेदन

१. पृष्ठभुमी

शक्ति पृथकीकरण सिद्धान्त अनुसार न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायपालिकाबाट हुने गर्दछ । हाम्रो देशमा पनि यसै सिद्धान्तका आधारमा स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायपालिकाको संवैधानिक व्यवस्था अनुसार न्यायिक अधिकारको प्रयोग विभिन्न प्रकारका अदालतबाट हुने गर्दछ । तथापी, लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणाको विकाससंगै विकास निर्माण, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, व्यापार, जनप्रशासन, वाणिज्य, वन, भूमि, आदि क्षेत्रसंग सम्बन्धित सेवा सुविधा प्रदान गर्ने लगायतका विषयमा छिटो छरितो र मितव्ययी रूपमा निर्णय गर्न एवं त्यसको कार्यान्वयन गर्न विभिन्न प्रशासकीय निकायको व्यवस्था गरिएको पाईन्छ । उल्लिखित विषयसंग सम्बन्धित विवादहरुको कारवाही र किनारा गर्न विधायिकीले कानून बनाई त्यस्ता प्रशासनिक निकायलाई अधिकार प्रदान गर्ने गरिन्छ । यस्ता निकायको न्याय सम्पादनको अधिकारलाई अर्धन्यायिक अधिकार भनिन्छ । यस्ता निकायको मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा अपनाउने कार्यविधि न्यायिक हुनुपर्दछ । कानूनले निर्दिष्ट गरेको प्रकृया (मगभ उचयअभकक) मा हुनु पर्दछ, र न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्त, मान्यता एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पुर्ण पालना गरी निर्णय गरिएको हुनुपर्दछ । यसो नभएमा लोककल्याणकारी राज्यको भावना विपरित हुने मात्र होईन नागरिकको मौलिक हक अधिकारको सम्बर्द्धन एवं संरक्षणमा राज्य सशक्त हुन सक्दैन । मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा प्रशासकीय एवं कार्यकारी अधिकारीले प्रयोग गर्ने प्रक्रिया जुन अदालतको जस्तै समान हुन्छ, त्यसलाई अर्धन्यायिक भनिएको छ । तसर्थ अर्धन्यायिक निकायले निर्णय गर्दा निश्चित कार्यविधि एवं प्रक्रिया नै अपनाउनु पर्छ । हाम्रो मुलुकमा पनि विभिन्न ऐनहरुले प्रशासकीय अधिकारीलाई अर्धन्यायिक अधिकार प्रदान गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । ऐनहरुबाट प्राप्त अधिकारको प्रयोग गर्दा प्रशासकीय अधिकारीले कानूनको उचित प्रक्रिया अवलम्बन गर्न नसकेका तथ्यहरु पनि छन् ।

प्रशासकीय निकायलाई न्यायिक अधिकार प्रदान गर्नुको उद्देश्य सम्बन्धित निकायको विशेषज्ञताको विषयमा सोही निकायमा रही काम गर्ने पदाधीकारीबाट निर्णय हुंदा छिटो, छरितो, सरल र सहज रोमा निर्णय हुनुका अतिरिक्त प्रशासकीय निति र आवश्यकता (बफप्लष्कतचवतष्वभ एयष्थिथ बलम भ्हुउभमष्भलअथ) समेतका आधारमा निर्णय गर्न सकिने भन्ने धारणा रहेतापनि हामीकहाँ प्रशासकीय अधिकारीको मुल कार्यभित्र नपर्ने विषयवस्तुका सम्बन्धमा पनि न्यायिक अधिकार प्रदान गरिएको पाईन्छ । कतिपय ऐनले अनुसन्धान, अभियोजन र निर्णय गर्ने अधिकार एउटै निकायलाई प्रदान गरेको पाईन्छ । साथै, प्रशासकीय अधिकारीलाई व्यापक स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गर्नुका साथै जन्मकैद सम्म गर्ने अधिकार समेत प्रदान गरिएको पाईन्छ ।

यसै सन्दर्भमा अम्बर वहादुर राउत वि. नेपाल सरकार भएको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतले देहाय वमोजिमको आदेश जारी गरेको थियो :

□ प्रमुख जिल्ला अधिकारी लगायत प्रशासकीय अधिकारीले एकल रूपमा प्रयोग गर्न सक्ने गरि विभिन्न नेपाल कानूनले हाल तोकेको फौजदारी मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकारमा पुनर्विचार गरी उचित कानूनी र व्यवस्थापकीय प्रवन्ध गर्न भईरहेका कानूनी व्यवस्थामा अन्य के कस्तो सुधार र परिमार्जन गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा नेपालको कानून प्रणाली, सामाजिक संरचना तथा यस सम्बन्धमा अन्य मुलुकको अभ्यास समेतको तुलनात्मक अध्ययन गरी ६ महिना भित्र सुभाब दिन कानून, न्याय र प्रशासकीय क्षेत्रका विज्ञ सम्मिलित एक अध्ययन समिति गठन गरी सो समितिले दिएको सिफारिस समेतका आधारमा यथाशिघ्र तत्सम्बन्धी कानूनहरूमा सुधार गरी लागु गर्ने,

□ कानूनी राज्यको मान्यता अनुकूल बनाउन नियमित अदालतको अतिरिक्त एकल रूपमा खास प्रशासकीय अधिकारीलाई कस्तो मुद्दाको न्याय निरूपणको अधिकारक्षेत्र सुम्पने, कस्तो मुद्दामा विशेषज्ञ अदालत वा न्यायधिकरणलाई न्यायिक अधिकारक्षेत्र सुम्पने भन्ने सम्बन्धमा सम्भाव्यता अध्ययन गरी त्यस्तो प्रशासकीय अधिकारी वा न्यायधिकरणको गठन, क्षेत्राधिकार, दण्ड सजाय गर्न पाउने हद सम्बन्धमा विचार गरी क्षेत्राधिकार हेरफेर गर्ने र मुद्दाहरू सार्ने सम्बन्धमा विचार गर्ने,

□ न्यायिक क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा स्वच्छ सुनुवाई (Fair Trial) एवं कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) को अवलम्बन हुने तथा प्रभावकारी न्यायिक पुनरावलोकनको व्यवस्था सहितको छुट्टै कार्यविधि सम्बन्धी कानूनको तर्जुमा गर्ने ।

नेपाल कानून आयोग कानून सुधार गरी हाम्रो कानूनी प्रणालीलाई आधुनिकिकरण गर्ने दिशामा कार्यरत छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल कानून आयोगले प्रशासकीय अधिकारीले प्रयोग गर्ने अधिकारका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न विधेयकको प्रारम्भिक मस्यौदा समेत तयार गरेको छ । यस सम्बन्धमा छुट्टै विशेष कार्यविधि तय गर्न विभिन्न विज्ञ एवं सरोकारवालाहरु संग अन्तर्क्रिया गर्दै आएको छ ।

उल्लिखित सर्वोच्च अदालतको आदेशको पृष्ठभूमीमा यस आर्थिक वर्षमा नेपाल कानून आयोगले अर्धन्यायिक निकायले प्रयोग गर्ने न्यायिक अधिकार सम्बन्धमा मिति २०७१ भाद्र १६ मा काठमाडौंमा विज्ञ एवं सरोकारवाला निकायहरुका प्रतिनिधि विच एक अन्तर्क्रिया गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो । अन्तर्क्रिया गोष्ठी आयोजना गर्नु पूर्व सम्बन्धित विषयका विज्ञ मार्फत एक अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो । गोष्ठीमा सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायधिश श्री कल्याण श्रेष्ठज्यूको प्रमुख आतिथ्यता थियो । माननीय न्यायधिश कल्याण श्रेष्ठको इजलाशबाट नै उल्लिखित आदेश जारी भएको सन्दर्भमा गोष्ठीले तथ्यगत एवं प्रक्रियागत विषयमा अपेक्षाकृत उद्देश्य प्राप्त गरेको थियो । अन्तरक्रियामा विज्ञ एवं सरोकारवालाहरुबाट आएका प्रतिक्रियालाई समेट्दै प्रस्तुत अन्तरक्रिया कार्यक्रमको प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

२. गोष्ठी संचालन

अन्तरक्रिया कार्यक्रम मिति २०७१ भाद्र १६ गते काठमाडौंको हलमा सम्पन्न भएको थियो । आयोगका शा.अ. श्री नवीन कुमार जोशीले कार्यक्रम संचालन गर्नु भएको थियो । नेपाल कानून आयोगका कामु सचिव श्री रञ्जन कृष्ण अर्यालले स्वागत मन्तव्य दिनु भएको थियो । कार्यक्रममा महान्यायधिवक्ताको कार्यालयका सह महान्यायधिवक्ता श्री किरण पौडेलले **Working Paper** प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । **Working Paper** प्रस्तुति पछि सहभागीहरूमा छलफल समेत भएको थियो । छलफललाई नेपाल कानून आयोगका उपाध्यक्ष श्री प्रचण्ड राज प्रधानले संयोजन गर्नु भएको थियो ।

३. प्रतिक्रियाहरू

प्रतिक्रियात्मक सत्रको संचालन नेपाल कानून आयोगका उपाध्यक्ष श्री प्रचण्ड राज प्रधान ज्यूले गर्नुभएको थियो । यस सत्रमा देहाय बमोजिमका महानुभावले आफ्नो धारणा राख्नुभएको थियो ।

ईश्वरी वन्जाडे, आन्तरिक राजश्व विभाग:

वन्जाडैले आफुहरूले गर्ने अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दा स्वेच्छाचारी ढङ्गले नगरेको तथा धरौट र थुनामा राख्नुपर्ने अवस्थामा न्यूनतम कानूनी प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको भन्दै अर्धन्यायिक कार्यालयहरूलाई अझै सक्षम र व्यवस्थित बनाउनका लागि निम्न सुझाव प्रस्तुत गर्नुभयो ।

- अर्धन्यायिक अधिकारीहरूलाई न्यायिक तालिमहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- राजश्व अधिकरणमा रहेको दोहोरो पुनरावेदनमा जान पर्ने भन्कट हटाउनु पर्ने ।

मोहन वन्जाडे:

वन्जाडैले निम्न धारणा प्रस्तुत गर्नुभयो :

- प्रशासकीय अधिकारीले न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्नु **Universal Phenomena** भएको ।
- अर्धन्यायिक निकायलाई दिईएको सम्पूर्ण न्यायिक अधिकार **Regular Court** लाई हस्तान्तरण गर्न सम्भव नभएको ।
- अर्धन्यायिक निकायको न्यायिक अधिकारलाई सिमित गर्नुपर्ने ।

प्रेम बहादुर गुरुङ्ग :

कैद सजाय हुने प्रकृतिका मुद्दाहरूको न्यायिक निरूपण गर्ने अधिकार अर्ध न्यायिक निकायलाई दिन नहुने कुरामा जोड दिँदै वहाँले अर्ध न्यायिक निकायको कार्यविधि पनि निश्चित रूपमा तोकिनु पर्ने सुझाव प्रस्तुत गर्नु भयो । यस कार्यका लागि निम्न कुराहरू अवलम्बन हुनुपर्ने सुझाव प्रस्तुत गर्नुभयो:

- सामान्य अदालतले हेर्ने मुद्दाहरुको सुची वनाउनु पर्ने ।
- कस्ता प्रकारका मुद्दाहरु विशेष अदालतले निरुपण गर्ने हो त्यसको निश्चितता हुनुपर्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायले हेर्ने देवानी तथा फौजदारी मुद्दामा भिन्न कार्यविधि अपनाउनु पर्ने ।
- संक्षिप्त कार्यविधि ऐनलाई परिमार्जन गरिनुपर्ने ।
- कार्यविधि तोकिएका विभिन्न ऐनहरुमा एकरूपता ल्याउन तिनिहरुको आवश्यक संशोधन गरिनुपर्ने ।
- ऐनमानै अर्धन्यायिक निकायहरुको क्षेत्राधिकार तोकिनुपर्ने ।
- विशेष कार्यविधि ऐनको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।
- अर्ध न्यायिक निकायको निर्णय उपर अर्को अर्ध न्यायिक निकायमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था कानूनी सिद्धान्तको विपरित भएकोले त्यस्तो व्यवस्था हटाईनु पर्ने ।
- अनुसन्धान, अभियोजन र फैसला गर्ने अधिकार एउटै निकायलाई प्रदान गर्न नहुने ।

जिवनाथ शिवाकोटी:

वहाँले अर्ध न्यायिक निकायमा भएका समस्याहरुलाई निम्न रूपमा प्रस्तुत गर्नुभयो :

- अर्धन्यायिक निकायले अवलम्बन गर्ने निश्चित कार्यविधिको अभाव रहेको।
- अर्ध न्यायिक निकायलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्न विभिन्न ऐनका व्यवस्थाहरुमानै एकरूपताको अभाव रहेको जसले गर्दा कार्य गर्न असहजता सृजना भएको ।
- नियमित न्यायिक तालिमको अभाव रहेको ।
- अर्ध न्यायिक निकायलाई कार्यविधिको आवश्यकता रहेको ।

रमन महर्जन, कानून व्यवसायी:

- निश्चित कार्यविधिको अभावले अर्धन्यायिक निकायको प्रकृया विभिन्न समस्याहरु ऋाउन सक्ने कुरा औल्याएदैं निम्न सुझावहरु प्रस्तुत गर्नु भयो ।
- अर्ध न्यायिक निकायमा कम्तिमा पनि निर्णायक बैन्च एक कानूनविधको उपस्थिती हुनुपर्ने ।
- निश्चित कार्यविधिको आवश्यकता रहेको ।
- अर्धन्यायिक निकायका अधिकारीहरुमा कानूनको ज्ञान नभएको हुनाले नियमित तालिम प्रवाह गरिनु पर्ने ।

उमेश दाहाल, भक्तपुर

- काठमाडौं जिल्लाको मा रहेको कानूनविधको व्यवस्था अरु मा पनि हुनुपर्ने ।
- आवश्यक तालिमहरु प्रदान गरिनु पर्ने ।

- विभिन्न ऐनमा भएका प्रावधानहरु एक आपसमा बाझिने गरेका छन्, तिनिहरुको संशोधन गरी एकरूपता ल्याउन पर्ने ।

विश्व पौडेल, वन विभाग

- एउटै निकायलाई अनुशन्धान प्रत्यायोजन र निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गरिन नहुने ।
- तालिमहरु समय समयमा हुने गरेको तर पर्याप्त नभएको ।
- अर्धन्यायिक अधिकारीहरुमा कानुनी विज्ञताको कमी रहेको ।
- छुट्टै प्रक्रियाको व्यवस्था गरियो भने फाइदा हुने त्यसैले अर्ध न्यायिक निकाय र सामान्य अदालतहरुको कार्यविधि फरक रूपमा व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

दिपक घिमिरे, उद्योग विभाग

- अर्ध न्यायिक निकायले पालना गर्नु पर्ने निश्चित कार्यविधिको आवश्यकता रहेको ।
- समिति बनाई विवादहरुको समाधान गर्दै आइरहेको तर कार्यविधिको अभावले प्रभावकारी काम हुन नसकेको ।

नरेन्द्र प्रसाई आचार्य, Supreme Court Bar Council

- चडो अर्ध न्यायिक निकायले पालना गर्ने कार्यविधिको व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
- गम्भिर प्रकृतिका मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार सामान्य अदालतलाई प्रदान गरिनु पर्ने ।
- अर्ध न्यायिक निकायका अधिकारीहरुलाई अनिवार्य तालिमको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- कैद सजाय हुने अपराधहरु अर्धन्यायिक निकायलाई दिनु नहुने , थोरै कैद सजाय हुने मुद्दामात्रै दिइनु पर्ने ।

भरतलाल शर्मा, महान्यायवक्ताको कार्यालय

- विभिन्न ऐनहरुले वृहद प्रशासकिय अधिकारहरु सृजना गरेकाले अर्धन्यायिक निकायको पुद्दा हेर्ने का मात्र हुनजाने भएकाले ती अधिकारहरुमा केहि कटौति गर्नु पर्ने देखिएको ।
- अर्धन्यायिक निकायलाई थोरै सजाय हुने मुद्दाहरु मात्र दिइनु पर्ने ।

सिता शर्मा

- अर्धन्यायिक निकायहरुले गरेको निर्णयको पुनरावेदन जाने व्यवस्थामा अस्पष्टता रहेको ।
- खाद्यसम्बन्धी ऐनमा क्षेत्राधिकार स्पष्टरूपमा उल्लेख नभएको देखिन्छ ।

- हाल प्रचलनमा एकै किसिमको मुद्दा कहिले अदालतमा जाने, कहिले विभागमा आफैले हेर्ने देखिएकोले यस्तो विवादमा एकरूपता तथा स्पष्टताको आवश्यकता देखिएको छ ।
- कैद तथा दण्ड सजायको अभिलेख राख्नु पर्ने देखिएको ।

श्याम अधिकारी, औषधी विभाग

- थोरै जरिवाना हुने मुद्दाहरूमा spot penalty को व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

पुष्पराज प्रसाई

- कानून व्यवसायिको आवश्यकतालाई अर्धन्यायिक निकायको न्यायिक प्रकृत्यामा कम महत्व दिइएको देखिन्छ ।
- कानून व्यवसायीहरूको उपस्थितिले पनि न्यायिक कार्यमा सहजता ल्याउने भएकाले उनीहरूको उपस्थितिलाई ऐनद्वारा अनिवार्य बनाउनु पर्ने देखिएको ।

गोविन्द प्रसाद अधिकारी , चावहिल, मालपोत

- कार्यविधिगत त्रुटि रहको देखिने । जस्तै जग्गा सम्बन्धी मुद्दाहरू चलिरहेको अवस्थामा पनि वादी प्रतिवादीहरूको नाममा रहेको जग्गा हक बाहेक अर्को व्यक्तिको नाममा नामसारी भइसकेको अवस्था पनि देखिन आउने । यसलाई सरकारले चासोको विषयमा राख्नु पर्ने देखिन्छ । तसर्थ यसमा रोक्का हुने व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सुर्यकान्त सिग्देल, वन विभाग

- वन ऐनले वन अधिकृतलाई सुरु अदालतले गर्ने कार्यहरू गर्न पाउने ।
- अधिकार प्रदान गरिएकोले कार्यविधिमा खासै समस्या नरहेको बताउनुभयो । वन विभागको कार्यलाई अभै व्यवस्थित बनाउनकालागि तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायले हेर्ने मुद्दाहरू नियमित अदालतहरूमा सार्नाले नियमित अदालतको काम कारवाहीमा समस्या आउन सक्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायको जरिवाना हुने मुद्दाहरूमा क्षेत्राधिकार विस्तार गर्दै कैद सजाय हुने मुद्दाहरू क्षेत्राधिकार सिमित गर्नुपर्ने ।
- न्यायिक कार्यविधिका न्यूनतम सिद्धान्तहरू अवलम्बन गरिएकोमा पनि जोड दिनुभयो ।

Unknown

- अर्धन्यायिक निकायहरूमा निर्णय गर्ने अधिकार प्राप्त व्यक्तिहरूमा कानुनी विशेषज्ञताको अभाव देखिन्छ ।
- अर्धन्यायिक निकायहरूका अधिकारीहरूलाई नियमित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायका लागि छुट्टै कार्यविधिको आवश्यकता रहेको ।
- अर्धन्यायिक निकायहरूको सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षण नियमित रूपमा हुनुपर्ने ।
- अदालतका नजिरहरूको अनुसरण अर्धन्यायिक निकायहरूले पनि गर्न थालेको देखिन्छ ।

लक्ष्मी नेपाल, बार एशोशिएसन

- बढि जरिवाना हुने र कैद सजाय हुने मुद्दाहरू हेर्ने अधिकारी नियमित अदालतलाई दिइनुपर्ने ।
- गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाहरू फैसला गर्न **Judicial mind** को जरुरी हुनेहुनाले त्यस्ता मुद्दाहरू नियमित अदालतलाई मात्र दिइनु पर्छ ।

प्रमोद कार्की, नेपाल कानून आयोग, पूर्व सचिव

- न्यायिक मनको प्रयोग अर्धन्यायिक निकायका अधिकारीहरूमा कम हुने ।
- प्रशासनिक अधिकारीहरूमा आफुले हेर्ने मुद्दाको बारेमा विज्ञता त हुन्छ तर समय समयमा सरुवा हुने हुनाले पनि न्यायिक प्रकृतियामा समस्या आउने ।
- न्यायिक तालिमको व्यवस्था अर्धन्यायिक निकायमा गरिनु पर्ने ।
- एकजना व्यक्तिलाई निर्णय गर्ने अधिकार दिन नहुने त्यसका लागी अधिकरणको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायहरूको नियमित सुपरिवेक्षण हुनुपर्ने ।
- अर्धन्यायिक निकायहरूले पालना गर्न कार्यविधिमा एकरूपता ल्याउनका लागि छुट्टै विशेष कार्यविधिको आवश्यकता रहेको ।

किरण पौडेल, सह महान्यायधिवक्ता

- गम्भीर मुद्दाहरू तथा कैद सजायहुने मुद्दाहरू अर्धन्यायिक निकायहरूलाई दिइनु नहुने ।
- प्रशासनिक र न्यायिक कार्य गर्नका लागि छुट्टै मापदण्ड तोकिनु पर्ने ।

अनुसूची ७

विज्ञापन नियमन सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता विषयक विराटनगरमा सम्पन्न गोष्ठीको

प्रतिवेदन

१) परिचय

नेपाल कानून आयोगले कानून तर्जुमा र कानूनको पुनरावलोकन मात्र नगरी कुनै क्षेत्रमा कानूनको अभाव रहेको भए सो पहिचान गरि, त्यस विषयमा अध्ययन अनुसन्धान र नयाँ कानूनको निर्माण गर्ने कार्य पनि गर्दै आइरहेको छ । कानून निर्माण प्रकृत्यामा सरोकारवालाहरु, सम्बन्धित निकाय लगायत जनतासँग परामर्श, छलफल तथा अन्तरक्रिया गरि सल्लाह सुझाव लिनु पर्ने प्रमुख मान्यता हो । सो मान्यतालाई नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० को उपदफा (छ) तथा (झ) मा आत्मसात गरिएको छ । उल्लिखित ऐनले तोकेका कार्यहरुको अधिनमा रहि नेपाल कानून आयोगले विभिन्न समयमा स्वीकृत कार्यक्रम भित्र रहेर सरोकारवालासँग गोष्ठी, सेमीनार लगायतका आवश्यक कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ ।

यसै क्रममा अहिलेको समाज विज्ञापन मुखि भइरहेको छ । वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने उत्पादक तथा सेवा प्रदायकले आफ्नो उत्पादनलाई उपभोक्ता समक्ष पुर्याउन विज्ञापनको माध्यम प्रयोग गर्ने गरेको जगजाहेरै छ । तर विज्ञापनको वहानामा उपभोक्ता लाई भ्रममा पार्ने, भ्रुक्याउने, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा उत्पन्न गराउने, अनावश्यक प्रोपोगण्डाको सहारामा भ्रामक एवम् नकारात्मक सन्देश फैलाउने जस्ता क्रियाकलाप बढ्दै गइरहेको छ । त्यस सम्बन्धमा नियमन तथा नियमनका लागि हालको कानूनी व्यवस्था अपुर्ण देखिएको हुनाले विज्ञापन सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको पुनरावलोकन गर्दै आवश्यक कानूनी व्यवस्थाको निर्माण कार्य आयोगले अधि वढाउन वाञ्छनीय देखिएकाले आयोगबाट विज्ञापन नियमन सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता नामक अवधारणापत्र आयोगका सचिव श्री रञ्जन कृष्ण अर्यालबाट तयार भयो । उक्त विषयमा राजधानी बाहिरका केही स्थानमा पुगी सरोकारवाला निकायसँग छलफल गर्दा अध्ययन तथा कानून मस्यौदा कार्यलाई थप सहयोग पुग्ने महसुस भएको हुनाले मिति २०७१११२६ मा पुर्वाञ्चलको विराटनगरमा विज्ञापन नियमन सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरीयो ।

२) कार्यक्रम संचालन सम्बन्धि

स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार विराटनगर, मोरङमा विज्ञापन नियमन सम्बन्धी कानूनको आवश्यकताका सम्बन्धमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरियो । कार्यक्रम संचालन आयोगमा शाखा अधिकृत श्री हिमाल चन्द्र अर्यालले गर्नुभयो । कार्यक्रममा उपस्थित सबैलाई स्वागत गर्दै कार्यक्रम संचालनको पूर्व आधारहरुको बारेमा समेत निजले सामान्य जानकारी गराउनु भएको थियो ।

कार्यक्रममा नेपाल कानून आयोगका अध्यक्ष श्री उमेशचन्द्र भाले सभापतित्व ग्रहण गर्नु भएको थियो । त्यसैगरी मोरङ जिल्ला अदालतका माननीय न्यायधिश श्री शेखर प्रसाद पौडेलज्यू एवम् श्री इन्द्र कुमार चो-तेन्लीज्यू का साथै आयोगकी सदस्य श्री विजया अर्यालज्यू समेतको आतिथ्यता रहेको थियो । कार्यक्रममा आयोगका उपाध्यक्ष श्री प्रचण्डराज प्रधानज्यूले सहभागीहरुको स्वागत गर्दै कार्यक्रमको औचित्य माथि प्रकाश पार्नु भएको थियो । उपाध्यक्ष ज्यूले “ विज्ञापन हाम्रो जीवनको एक भाग भइसकेको छ । बिहान देखि राती सम्म मानव जीवनको हरेक क्रियाकलापमा विज्ञापनको भुमिका रहेको अवस्था छ । विज्ञापनको क्षेत्र फराकिलो र फैलदो हुँदा त्यसले निम्त्याउने असरहरुपनि थुप्रै हुन जान्छ । असरहरु केवल आर्थिकमा मात्र सिमित नभइ सामाजिक, मानसिक र स्वास्थ्यमा समेत परिरहेको छ । तर यसलाई नियमन गर्ने आधार के त ? समाजको व्यवहारलाई नै दिशा दिइरहेको क्षेत्रलाई नियमन गर्ने र नियन्त्रण गर्ने कानूनको अभाव भएकाले यसको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

जनताको जिवनका आधारभुत आवश्यकता माथि नै हावी हुने विज्ञापनलाई नियमन नगरी छाडा छोडेमा भयावह स्थिती सिर्जना नहोला भन्न सकिन्न ।

यसै विषयको पहिचान गरि आयोगका सचिव श्री रञ्जन कृष्ण अर्यालज्यूले अवधारणा पत्र तयार गर्नुभएको छ । व्यापारिक र उत्पादनको शहर भनि चिनिएको विराटनगरमा हामीले विज्ञापनको विषयलाई सान्धर्भिक हुनेछ भनि छानेका हौं । यहाँहरु सबै यस विषयका सरोकारवाला हरु नै हुनुहुन्छ । तसर्थ यहाँहरुबाट अवधारणापत्रको प्रस्तुतीलाई सुनि क्रियाशिल एवम् महत्वपूर्ण सहभागिता जनाउनु हुनेछ भन्ने अपेक्षा राखेका छौं । अन्तरक्रियामा आफ्ना विचार राख्न यहाँहरु स्वतन्त्र हुनुहुन्छ, र यहाँहरुको विचारलाई ग्रहण गरि हामी हाम्रो आगामी कार्यक्रममा सम्मिलित गर्ने छौं ।” उपाध्यक्ष ज्यूको स्वागत मन्तव्य पछि कार्यक्रममा उपस्थित सहभागीहरुको परिचय कार्यक्रम गरियो । कार्यक्रमको तालीका यस प्रतिवेदनको अनुसुचिमा राखिएको छ ।

३) अवधारणापत्र प्रस्तुतिकरण

सहभागीहरुको परिचय पछि आयोगका सचिव श्री रञ्जन कृष्ण अर्यालज्यूले आफुद्वारा तयार गर्नुभएको अवधारणा पत्र कार्यक्रममा प्रस्तुत गर्नुभयो । उहाँले आफ्नो अवधारणा प्रस्तुत गर्ने क्रममा “ हामीले पहिचानमा बहस गर्ने गरेका छौं तर हामीले गर्नु पर्ने **Resource Mobilization** हो । हामी **Welfare State** का कुरा गछौं जहाँ राज्यले सम्पूर्ण व्यवस्थापन गर्नेछ, तर अहिलेको युग व्यवसायको युग हो । **Resource को Mobilization** केवल राज्यमा सिमित नभई जनतामा पनि सरेको छ । पश्चिमी मुलुकमा धेरै अगाडि देखि यसको सुरुवात भयो र पूर्वी मुलुकहरुमा पनि विस्तारै यो प्रचलित हुदैछ । दोस्रो विश्वयुद्ध पछिनै प्रजातन्त्र र राजनितीलाई मात्र नभई विकासलाई पनि **priority** बनाइएको थियो । **Openness** र **Restructing** लाई पछ्याउन खोजियो र अब नागरिकले नै अगाडि बढाउनु पर्ने धारणाको विकास हुदै गयो । यसै क्रममा हामीले पनि विकास पछ्याउन थाल्यौं ।

Breakthrough त भयो तर नियमन कसले गर्ने ? लाइसेन्स दिन्छ, **Permit** दिन्छ, तर त्यसपछि के भयो, के गरिराछ गुणस्तर कस्तो छ, इत्यादिको निरिक्षण र नियन्त्रण गर्ने को त ? उदाहरणको लागि जलविद्युत, उड्ययन , शिक्षा , स्वास्थ्य आदि क्षेत्रहरुमा हामी पाउछौं । नियमन गर्ने सरकारको काम हो तर सरकारलाई मात्र नभई उपभोक्तालाई पनि जिम्मेवार बनाउनु पर्छ र उपभोक्तालाई सक्षम बनाए अधिकार दिए उपभोक्ताद्वारा सिधै जाँच हुने थियो । उपभोक्तानै भ्रममा परेका **unfair syndicate** का शिकार भएकाले नियमनको जिम्मेवार को ? केहि कानूनी व्यवस्था भए पनि त्यो सिमित छ र यस्ता समस्या घटिरहेका छन् त्यसमा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्था भने छैन । यो सुचनाको युग हो र सुचना पाउनु उपभोक्ताको अधिकारको कुरा हो । विज्ञापन एउटा सुचना दिने र **conscious** बनाउने **medium** हो । यसर्थ विज्ञापनमा के दिन हुने र के दिन नहुने भन्ने कुराको नियमन हुनु अतिआवश्यक छ । जस्तै साइन बोर्डले गरेको प्रदुषण, गुमनाम दर्ता भएका संस्था, हाउजिडहरुको विज्ञापन, शारीरिक बनोट घटबड सम्बन्धी, **Sauna Steam** ले रोग निको पार्ने, धनलक्षिमले व्यापार बढाउने आदि ।

सञ्चारले जिम्मेवारी पछ्याउन खोज्छ र सरकारको नियमन कार्य अति कमजोर छ । यस्तोमा एक उच्चस्तरीय **Board** को सिर्जना हुनुपर्छ अनि सबै विज्ञापनको नियमनसँग सम्बन्धित **Censorship** लगायतको अधिकार सो **Board** लाई हस्तान्तरण गर्नुपर्छ । यस्तो **Board** को अधिकार र संरचनाको बारेमा यो पत्रमा उल्लिखित छ । के चुरोटको प्याकेटमा खतराको सन्देशले चुरोट खानेको संख्या कम गयो त ? कुनै तथ्याडक छैन । विज्ञापन बोर्डले वस्तु र सेवाको गुणस्तर जाँचुका साथै विज्ञापन सोहि गुणस्तर अनुरूप छ / छैन पनि हेर्नेछ । निजि क्षेत्र **transparent** हुदैनन् । उपहार योजनाहरु थुप्रै ल्याइन्छन् तर त्यसपछि के भयो ? केही पत्तो हुदैन । यस्ता थुप्रै समस्याले ग्रसित छ विज्ञापन क्षेत्र र यस क्षेत्रलाई नियमन गर्न अब ढिलाई गर्नु हुन्न र के कस्ता माध्यमबाट नियमन हुन सक्ला भनि यो अवधारणा पत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यो एक प्रारम्भिक रूपमा तपाईंहरु सामु आएको

छ र तपाईंहरूको सल्लाह, सुझाव र पृष्ठपोषण पछि यसलाई परिष्कृत रूप दिइनेछ। तपाईंहरू सबैको सहभागिताको अपेक्षा राखेको छु।” भनी आफ्नो प्रस्तुतिकरण अन्त्य गर्नुभयो।

प्रस्तुत भएको अवधारणापत्र यस प्रतिवदनको अनुसूचीमा राखिएको छ।

४. अवधारणापत्र एवम् विषयवस्तु उपरको छलफल

आयोगका सचिव श्री रञ्जन कृष्ण अर्याल ज्यूको प्रस्तुति पछि आयोगका उपाध्यक्ष श्री प्रचण्डमान प्रधान ज्यूले कार्यक्रम अगाडी बढाउँदै छलफलको संयोजन गर्नु भएको थियो। उपाध्यक्ष ज्यूले “ विज्ञापन नभए संस्थाको अस्तित्व रहदैन यसर्थ यो सबैको सरोकारको विषय हो। विज्ञापनको यथार्थ चित्रण र विज्ञापनले नितिगत आचरण अपनाउन जरुरी छ, त्यसैले कानून बनाई यस क्षेत्रलाई सहि दिशा तर्फ अघि बढ्न दिनुपर्छ।” भनि छलफल प्रारम्भ गर्न अनुरोध गर्नुभयो।

क) सन्तोष श्रेष्ठ - अध्यक्ष, Advertising Agency Nepal

विज्ञापन वार्षिक ५ अर्ब जतिको कारोबार हुने क्षेत्र हो। त्यसमा छपा ४०%, विद्युत माध्यम २५%, outdoor media ले १०-१२ % लगायत पर्दछ। २०४६ सालको प्रजातन्त्र पछि गिरिजा प्रसाद कोइरालाको पालामा नेपालमा खुला अर्थनितिको सुरुवात भयो Multinational Company को बढ्दो उपस्थितिले विज्ञापनलाई एक खर्च नभई लगानीको स्वरूप दिन थाल्यो। त्यसपछि, विज्ञापनको क्षेत्रले लामो फड्को मारेको देखिन्छ। नेपाली समाजमा थुप्रै सामाजिक राजनितिक समस्याहरु भएतापनि विज्ञापन क्षेत्र भने वार्षिक १०-१५% को दरले बढ्दो छ। २०५९ सालमा विज्ञापन सम्बन्धि निति ल्याइएतापनि यसको implementation भएन। विज्ञापन, विज्ञापनचक्रको सरोकारवालाहरुको चासोको विषय हो। ऐन, नियमको अभावमा विज्ञापनहरुले भड्काउने, गलत दिशातर्फ लाने, ढाट्ने आदि समस्या बढ्दो छ। नियम कानूनको आवश्यकता आत्म नियन्त्रण र नियमनको लागि हामीलाई जरुरी छ र आयोगले यस विषयमा ध्यानाकर्षण गरेको प्रशंसनीय छ। तर यस अवधारणा पत्रले विज्ञापनलाई बढि नियन्त्रण गर्न खोजेको जस्तो लाग्यो। AAN को चासोको विषय monitoring र controlling मात्र नभई विज्ञापन क्षेत्रको विकास गर्न पनि कानून आवश्यकता छ भन्ने हो। सिर्जनाको कुनै परिधि हुँदैन र अहिलेको समयमा internet र social media ले भन् विज्ञापनको क्षेत्रलाई व्यापक र संसारमै फैलाएको छन्। सम्पूर्ण विज्ञापन उद्योगकै विकास र व्यवस्थापनको लागि अवसर प्रदान गर्ने हुनाले यो कानून छिटो आउनु पर्‍यो।

ख) भरत थापा - नेपाल बार काउन्सील

सचिवज्यू द्वारा लेखिएको अवधारणा पत्र राम्रो छ तर यस पत्रमा केवल सञ्चार र त्यससंग सम्बन्धित विज्ञापनका आधारहरु उल्लेख भएका छन् यद्यपी सार्वजनिक क्षेत्र पनि एउटा माध्यम हो र यहाँ क्षेत्राधिकारको पनि कुरा आउँछ। यसलाई कसरी नियमन गर्न सकिएला ? सो विषयमा पनि अवधारणा पत्रमा उल्लेख गरिदिए अझ राम्रो हुनेथियो।

ग) प्रेम प्रसाद लुईटेल -निमित्त प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यलय

विज्ञापनमा भ्रमित पार्ने खालका कुराहरु आँउछन् जस्तो guarantee का साथ रोगको उपचार हुने आदि तसर्थ स्वास्थ्यको विषयमा यस्तो विज्ञापन गर्नबाट रोक लगाउन अति जरुरी छ। स्वास्थ्यको विज्ञापन भनेको जिन्दगी सँगको खेलबाड हो। यो हुन दिनु भएन। विज्ञापन एवम् सूचना दुवैको नियन्त्रण गर्नु जरुरी छ। बढ्दो भ्रमपूर्ण सूचनाले धेरै विगार भइरहेको छ जस्तै हालसाल घटेको सगरमाथा टि. भिले गरेको भ्रमपूर्ण विज्ञापन आदि। यस अवधारणा पत्रबाट उठाएका विषयहरु केन्द्रिय स्तरमा ठिक छ तर small level मा कसरी र कसले गर्ने यस

विषयमा पनि प्रष्ट हुन जरुरी छ । अवधारणा पत्रमा उल्लेख भएको विज्ञापन नियमनका लागि गठित Board लाई Decentralize गर्न सकिन्छ कि ?

घ) प्रभु ढकाल - प्रहरी नायब उपरिक्षक, जिल्ला प्रहरी मोरङ

विज्ञापन उद्योग एक ठूलो र ज्यादै महत्वपूर्ण उद्योग हो । विज्ञापनले थुप्रै नागरिकहरुको आनीबानी निर्धारण गरिरहेकोहुन्छ । तर विज्ञापनबाट मर्कामा पर्नेहरुको संख्या पनि बढिरहेको अवस्था छ । वैदेशिक रोजगारको विज्ञापनमा एक थोक लेखि विदेश गएर काम गर्दा अर्को पाउने भीड बढ्दो छ र यो वैदेशिक रोजगार मात्र नभई आन्तरिक रोजगारीका लागि आउने विज्ञापनमा पनि पाइन्छ । अब बन्न लागेको नितिले यस समस्याको पनि निकोयोल निकाल्नु पर्छ । यस्तैगरी प्रलोभन मुखी विज्ञापनले नागरिकहरुमा कस्तो असर ल्याइरहेको छ भन्ने विषयमा अध्ययन हुन पनि आवश्यक छ । अनावश्यक प्रलोभन देखाई विज्ञापनहरु बजारमा आउछन् र दर्शकहरु यस्ता विज्ञापनहरु पच्छाउदै जान्छन् अनि परिणाम स्वरुप स्वास्थ्यको विकार, सुन्दरतामा ह्रास आदि भोग्नु परेको देखिन्छ । विज्ञापनमा हुने अश्लीलतालाई पनि रोक्न जरुरी छ । सडकछेउ रहेका अश्लील विज्ञापनका कारण थुप्रै सडक दुर्घटना घटेका छन् । यस्तो हुनुमा हेराई गलत हो कि विज्ञापनको गलत प्रदर्शनी, अध्ययन हुन जरुरी छ । यस्तै विज्ञापनमा हुने रङ्गभेद, लिङ्गभेद जस्ता खराब आचरणलाई पनि नियमन गर्नुपर्छ । यस्ता अनैतिक दृश्यले समाजमा मनोवैज्ञानिक तवरले असर पार्नेगर्छ । यदि अवधारणापत्रमा उल्लेख भएभैं विज्ञापनबोर्ड हुनेछ भने साथ-साथै एउटा सेन्सर बोर्ड पनि हुनेपर्छ विज्ञापनलाई मात्र सेन्सर गर्नका लागि ।

ङ) अविजाल बिष्ट - विराट भिजन मिडीया

ढिलै भए पनि यो विषयवस्तुलाई पहिचान गरि यसकालागि कानून बनाउने प्रयासमा जुटेको थाहापाई खुसी लागयो । थुप्रै कुरा समावेश गरी बनाएको निति त अहिलेपनि छ हामीसँग तर, यसको कार्यान्वयन कसरी र कहाँ छ ? कुन निकायले कारवाही गर्ने हो? यो कानून छिटो आए यी सब प्रश्नहरुको जवाफ पाइएला भन्ने आशा छ ।

च) अर्जुन थपलीया - कर अधिकृत, विराटनगर उ.मा.न.पा.मोरङ

स्थानीय निकायमा विज्ञापनको ठूलो प्रतिस्पर्धा हुने गर्दछ जसकारण थुप्रै निकाय प्रभावित हुन्छन् । यो एउटा ठूलो समस्या हो । Highway मा, मुख्य बजारमा के, कस्ता विज्ञापन गर्न पाउन नपाइने भनि नगरपालिकाको निति भएतापनि कार्यान्वयनमा स्थिति खस्कदो छ । बजारमा साधन अनुसारको मूल्य निर्धारण हुनुपर्नेमा विज्ञापनका कारण मुल्य वृद्धि हुने पनि गर्दछ । यस्तै अस्वस्थ प्रतिस्पर्दाले पनि कतिपय अवस्थामा मुल्य तोक्ने गर्दछ र जनता मर्कामा पर्ने गर्छन् । यी सबै समस्यालाई इङ्गित गर्दै निति , कानून निर्माण गरे स्थानियलाई सहोग पुऱ्याउँथ्यो ।

छ) इन्दिरा गेलाल - शा.अ, पुनरावेदन अदालत बिराटनगर,मोरङ

विज्ञापन हेँदा कसकालागि लक्षित गरिएको विज्ञापन कति आफमौ अनविज्ञ छजस्तो देखिन्छ । सेवा वा वस्तुसँग तालमेल नै नभएका विज्ञापनहरुको उदाहरणहरु थुप्रै पाइन्छ । यसै गरि लैङ्गिक भेदभाव, रङ्ग भेद र महिलालाई वस्तुकरण गर्ने खालका विज्ञापनको नियमन हुन जरुरी छ । पुरुषलाई लक्षित गरिएको विज्ञापनमा महिलाहरु पुरुषतर्फ अनायासै केहि गन्धकै भरमा आर्कशित हुने जस्ता विज्ञापनले समाजलाई कता तर्फ धकेल्दै छ त? नेपालिपनको र नेपालि समाजको मजाक उडाउने खालका विज्ञापनलाई पनि रोक लगाउन आवश्यक छ । उच्चस्तरिय रुपको अध्ययन अनुसन्धान हुन जरुरी देखिन्छ । अवधारणा पत्र निकै राम्रो छ । विज्ञापनको विषयमा कानूनको आवश्यकता सर्वविधितनै भएपनि हालसम्म यसतर्फ केहि गर्न भनि कदम नचालिएको अवस्थामा यो अवधारणा पत्र एउटा प्रशंसनिय सुरुवात हो । यसका लागि आयोगका सचिवलाई धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु तर यस पत्रमा मुख्यत advertising agency को भुमिकालाई जोड दिइएको देखियो र उद्योग, ग्रहक, व्यापारि, समाज आदिको भुमिका के हुने त , यस विषयमा पनि प्रकाश पारे अभ् उचित होला ।

ज) मिना गिरी - अधिवक्ता , पुनरावेदन बार,मोरङ

यो कानूनको धेरै अवश्यकता छ। विज्ञापन अनुसारको सेवा वा वस्तुको गुणस्तर नियमन हुन एकदम जरुरी छ। विज्ञापनको नकारात्मक प्रभावलाई समाजमा कम गरि सकारात्मक तिर जोड दिनु जरुरी छ। विज्ञापनले पनि समाजीक दाहित्व बहन गर्नु पर्नेछ। विज्ञापनकर्ताले आफ्नो स्वार्थ र फाइदाका लागि अर्काको हक अधिकार हनन वा अर्काको विगार गर्नु भएका यो विज्ञापनको क्षेत्रलाई नियमन गर्न केही हुन लागेको देखेर खुसि छु र अवधारणा पत्रको लागि आयोगका सचिवलाई धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु।

भ) विजय राज खतिवडा - पत्रकार, उद्घोष दैनिक

विज्ञापन छापने, प्रसारण गर्ने र विज्ञापन दिने विचको असमझदारीले पनि धेरै समस्या सिर्जित गरेको पाइन्छ। राहदानी नहराई वा मान्छे नहराई पनि हरायो भनेर विना प्रहरी प्रमाण छापनाले समस्याहरु आइरहेका छन्। विवाह नभएका व्यक्तिहरुको विवाह भयो भनि शुभकामना दिनेहोस् वा एफ.एमहरुमा प्रेम प्रस्ताव राखि सार्वजनिक रुपमा कसैको बेइज्जती गर्नेहोस्, यस्ता घटनाहरुलाई रोक्न, नियमन गर्न पनि यो बन्नगईरहेको कानूनले केहीगर्न सक्थ्यो की?

ब) रोशन घिमिरे - क्षेत्रिय प्रमुख, अन्नपूर्ण पोष्ट

विज्ञापन छापने र प्रसारण गर्ने सञ्चार माध्यमले पनि रोकथाम गरे जुन किसिमको अव्यवस्थीत र समस्या ग्रसित भएको छ विज्ञापन क्षेत्र त्यस्तो नहुने थियो होला। तर, यस्तो हुँदैन र पैसा तिरे जे पनि छपाउन वा प्रसारण गर्न सकिने प्रवृत्ति फैलदो छ। सञ्चारका मानिसहरु नै समावेश हुनाले पनि सञ्चारमा कसैले गर्न खोज्दा माथिबाट दबाव आउनाले निष्कृत हुने गर्दछन्। स्थानिय क्षेत्रमा पैसा तिरि छपाउने चलन व्यापक रुपमा छ। ठूला निकायहरु स्थानिय पत्रपत्रिकालाई विज्ञापन दिदैनन् र आफ्नो survival को लागि पनि जे आउँछ त्यो छापन विवश छन् स्थानिय निकायका पत्रपत्रिकाहरु। कानून बनाउदा यस तर्फ पनि ध्यानाकर्षण गरियोस भन्ने आग्रह गर्दछु।

ट) राजेश कुमार कटुवाल- जिल्ला न्यायधिवक्ता, जि.स.व.का. मोरङ

कानून बनाउनुपूर्व कानून किन आवश्यक छ, के र कसका लागि र यसको औचित्य, उद्देश्यको बारेमा प्रस्ट हुन जरुरी हुन्छ। यो कानून केवल विज्ञापन संस्थाहरुका प्रवर्द्धनगर्ने आधारकालागि नबनोस् भन्ने आग्रह गर्दछु। कानूनको शून्यताको अवस्था छैन तर हाल सम्म भ्रमपूर्ण विज्ञापन विरुद्ध एउटा पनि मुद्धा दर्ता भएको छैन। अवधारणा पत्रमा विज्ञापन बोर्डलाई मुद्धा दायर गर्ने अधिकार दिइने व्यवस्था गरिएको छ र एउटा autonomous body लाई यस्तो अधिकार दिनु कतिको उचित होला ? जुन बोर्ड विज्ञापन दाताको रकमबाट चल्दछ त्यसैले आफ्ना आमालाई मुद्धा कसरी हाल्छ होला? Fundamental विषयवस्तुमा पूर्णविचार गर्नु पर्छ नत्र enforceability हुने वा नहुने मा अन्यौलता नहोला भन्न नसकिएला।

ठ) बज्रमोहन कोइराला -कोष नियन्त्रक, को ले नि का मोरङ

नियमन र नियन्त्रण विचको फरक हेर्नुपर्छ। मान्छेलाई दुःख दिने, भ्रमपूर्ण सन्देश दिने खालका विज्ञापनलाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ। फोन कम्पनीहरु विभिन्न प्रलोभनमा पारी जनताहरुलाई ठगी रहेका छन् र यस्ता योजनाका नामका विज्ञापन पनि नियमनमा समेट्नु पर्ने अवस्था छ। यसैगरि सरकारी निकायको विज्ञापनलाई समेत नियमन गर्न सक्ने अधिकार अवधारणा पत्रमा उल्लेख भएको विज्ञापन बोर्डलाई जानकारी होस्। नियमन मात्र नभई व्यवस्थित बनाउने कदम चाल्नु पर्नेछ। कानून बनाएर मात्र हुँदैन कानूनको कार्यान्वयन बलियो भए मात्र कानूनको उद्देश्य पूरा हुने हुँदा कार्यान्वयन तर्फ बढी जोड दिनुपर्छ।

ड) माननिय जिल्ला न्यायधिश शेखर प्र. पौडेल - जिल्ला अदालत, विराटनगर

कानून आउनु अगावै यसलाई criticize गरिरहनु हुँदैन । कानून बनाउनु एउटा सकारात्मक कदम हो र यस्तो कार्यलाई प्रोत्साहन दिनुपर्छ । नियमन गर्ने निकाय पनि व्यवस्थित हुनुपर्छ । नियमन गर्न गाह्रो छ जस्तो टि.भि मा ठूला-ठूला हस्तीहरु विश्वासिलो तरिकामा वस्तुहरुको विज्ञापन गर्दछन् र आजकल टि.भि पनि अन्तराष्ट्रिय स्तरको छ अब यस्तो हुँदा नियमन कसरी सम्भव होला ?

त्यहीपनि यो राम्रो पाटोको सुरुवात हो । कानून छुटपुट र छरिएर रहेको अवस्थामा एउटा Umbrella Actको जरुरत थियो र यसका लागि नेपाल कानून आयोगको यस सुमधुर सुरुवातलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस विषयमा यस कार्यक्रमका सहभागीहरुबाट आएको सल्लाह सुभाब र पृष्ठपोषणले कानून बनाउन मद्दत मिलोस् भन्ने आशा गर्दछु ।

ढ) माननिय जिल्ला न्यायधिश इन्द्र कुमार चोङ्गतेन्ली - पुनरावेदन अदालत, विराटनगर

हामी यस विषयको विशेषज्ञ होइनौं तसर्थ कानूनको विद्यार्थीको हैसियतले विषयलाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । कुनपनि कानून बनाउनु पर्ने अवस्था त्यसको आवश्यकताले नै जन्माउँछ । विज्ञापनलाई विकास गर्न दिनुका साथसाथै नियमन गर्नुपर्छ । सम्पूर्ण सहभागीहरुबाट राम्रो सल्लाह सुभाब आईरहेको छ।कानून समय अनुसार परिमार्जन हुँदै जान्छ । कानून तर्जुमा गर्दैमा अन्त्य होइन त्यो त केवल सुरुवात हो । २०३४ सालको check bounce का लागी बनेको कानून हाल आएर समय सापेक्ष हुन पुगेको छ । यो एउटा उच्चतम सुरुवात हो र आशा गरौं नतिजा पनि राम्रो होस् भनेर ।

ण) चन्द्र न्यौपाने - महा सचिव, Broadcasting Association of Nepal

सञ्चार माध्यमको विकास सँगसँगै विज्ञापन क्षेत्रको पनि विकास हुन थाल्यो । विज्ञापन क्षेत्र फस्टाउनुमा व्यापार व्यवसायमा प्रतिस्पर्दा मात्र नभई विज्ञापन एक सुचनाको आधार भएकोले पनि हो । संसारको सम्पूर्ण व्यापार व्यवसाय विज्ञापनमा आधारित हुन्छन् र विज्ञापन राज्यको आयस्रोत पनि हो । यसर्थ यस क्षेत्रलाई विकाससँगै नियमनको हातेमालो गराउने प्रमुख विषय हो । उद्योग, व्यापारीहरु नाफा कमाउन बसेका छन् र उनीहरु सामाजिक असर इत्यादिलाई आफ्नो दायित्व ठान्दैनन् । राज्यको स्पष्ट नितिको अभावमा सञ्चार माध्यमहरु पनि यस विषयमा केहि बोल्दैनन् । सरसामानको आवश्यकता भए पछि हामी सञ्चामर्मीहरु पनि विज्ञापनमा भर पर्दछौं भने सोझा जनताहरुलाई भन् थुप्रो असर पुऱ्याइरहेको हुन्छ ।

प्रसिद्ध च्यानलहरु पनि स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण विज्ञापनहरु प्रसारण गर्दछन् । अन्तराष्ट्रिय च्यानलहरु स्वतः हाम्रा घरघरहरुमा आइरहेका बेला कसरी नियमन गर्न सकिन्छ ? कानूनले कसरी र कति सम्म नियमन गर्न सक्छ ? कानूनमा सबै स्पष्ट रुपमा लेखिएको हुनुपर्छ । सञ्चार माध्यमले स्वयं पनि नियन्त्रण नियमन गर्न आवश्यक छ । तर Productive house को कतिपय अवस्थामा राजनैतिक दबाबका कारण हामी पनि असमर्थ हुने गछौं । यस्ता खालका दबाबहरुको नियन्त्रण हुन जरुरी छ ।

त) मिना सेडाई - अधिवक्ता

प्रस्तुत भएको अवधारणा पत्र र नेपाल कानून आयोगले लिएको विज्ञापन कानूनको लागी सुरुवाती पहल स्वागत योग्यछ । हामीले केवल नियन्त्रणमा ध्यान नदिई विज्ञापनलाई विकास गर्न पनि प्रशस्त अवसर दिनुपर्दछ । अन्तराष्ट्रिय स्तरमा हुने खराब विज्ञापनले कतै हाम्रो राष्ट्रको मर्यादा वा राष्ट्रियतालाई त असर पुऱ्याएको छैन ? यदि छ भने यस्को निकौल के होला त ? अवधारणा पत्रमा विज्ञापन बोर्डको गठन हुने व्यवस्था गरिएतापनि बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार के हुने प्रष्ट पारिनु पर्छ । कुनै एक व्यक्ति ठगिएको अवस्थामा सजिलो न्याय पाउन के प्रक्रिया अपनाउनुपर्ला ? यसका निमित्त कुनै स्थानिय निकाय गठन गर्ने हो कि ?

थ) सन्तोष श्रेष्ठ - अध्यक्ष, AAN

सहभागीहरूबाट धेरै विषयहरूको उठान भएको छ तर हामीहरू संकुचित भएर सोचिरहेका छौं जस्तो मलाई लाग्यो। सम्पूर्ण विश्व एउटा बजार हो र हामीलाई **broader perspective** मा सोच्न जरुरी छ। विषयवस्तुलाई रोचक प्रस्तुती दिन विज्ञापनतिर ध्यानाकर्षण गर्न अनेक आकर्षण आकृती दिनुपर्ने हुन्छ र ग्राहकको ध्यान पाउन पनि यो सबै गर्न आवश्यक हुँदछ। विदेशसँग तालमेल मिलाउने भन्दा र स-साना कुरामा अर्लभन्दा, यसरी त हामी सधैं पछि पर्नेछौं। हामी धेरैजसो भद्रगोल भएपछि मात्र नियमन गर्ने कुरा उठाउँछौं। काठमाडौंमा **hoarding board** हरू समयमा नियमन भएन र पछि सबै हटाउने निर्णय गरियो। यसो भएर विज्ञापन क्षेत्रमा ठूलो अवसर गुमाएको अवस्था छ। यस्तो फेरिपनि नहोस् भनेर पनि हामीले कानूनको आवश्यकता महसूस गरेको हौं।

द) रञ्जन कृष्ण अर्याल- सचिव, नेपाल कानून आयोग

कार्यक्रममा सहभागीहरूबाट धेरै राम्रो सल्लाह सुभावरु आएका छन्। अवधारणा पत्रहरू लिएर केही प्रश्नहरू पनि उठेका छन्। करको दफा हाल्नु पर्ने विषयमा भन्नु पर्दा यो कुरा यस कानूनमा राख्ने होइन, यदि आवश्यक पर्थो भने मात्र पछि समाहित गरिनेछ, र मुद्धा दायर गर्न सार्वजनिक संस्थालाई पनि अधिकार दिइएको हुन्छ तसर्थ **autonomous body** लाई दिन पनि हुने। यो सुरुवात हो, हामी यस विषयलाई लिएर प्रथम चरण मै छौं। सुचनाको हक हामी केवल सरकारी निकायमा खोज्छौं तर निजी निकायहरूलाई पनि भागिदार बनाउन आवश्यक छ। आजको यस कार्यक्रममा भएको छलफलबाट सबै नेपालमा विज्ञापनलाई नियमन गर्न कानूनको आवश्यकता रहेकोमा एकमत भयो। अब यस विषयमा अन्य थप कार्यक्रम गरी हामी अगाडि बढ्नेछौं। धन्यवाद।

ध) विजयालक्ष्मी अर्याल- सदस्य, नेपाल कानून आयोग

यस विषयमा कानूनको आवश्यकता पहिले देखि महसूस भएपनि यसको सुरुवात हुन गइरहेकोमा खुसि छु। यहाँ सहभागीहरूबाट थुप्रै सल्लाह, सुभावरु हामीले पाएका छौं। यहाँहरूबाट आएको प्रतिक्रियाबाट मलाई पनि केन्द्र र स्थानीय क्षेत्रमा दुई भिन्न बोर्डको स्थापना गरी विज्ञापन नियमन गर्नु उचित होला जस्तो लाग्यो। समाज अहिले जागरुक, शिक्षित र आफ्नो अधिकार खोज्ने र आफ्नो हितका लागि लाग्ने प्रवृत्तिको छ। नेपाल कानून आयोगले ल्याएको र सचिवज्यूद्वारा लेखिएको अवधारणा पत्र प्रशंसनीय छ। यहाँहरूबाट थुप्रै सल्लाह, सुभावरु र पृष्ठपोषण पायो र संकलन गरेका छौं र आशा गर्दछु यसले मूर्तरुप प्राप्त गर्नेछ।

५) समापन र निष्कर्ष

अन्त्यमा, नेपाल कानून आयोगका अध्यक्ष ज्यूले “कानून सर्वोपरी हो। कानूननै जनताको भगवान् हो। त्यसैले कानूनको प्रभावकारीताको विषय महत्वपूर्ण हुन्छ। कतै जनता ठगीमा समस्याको हल गर्न कानून छ/छैन हेर्नुपर्छ र यदि छैन भने तदारुक्ताका साथ कानून बनाउनु पर्छ। आयोगले, विज्ञापनको युग र यसबाट राज्य, उपभोक्ता संस्था, ग्राहक आदि कोहि नठगीन, ठगीए कानून अनुसारको कारवाही होस् भनी महसूस गरेर अवधारणा पत्र लेखिएको हो।

यद्यपी यो एउटा सुरुवात हो र हामी अहिले सहजकर्ताको भुमीकामा छौं। यहाँहरूले मौखिक सहयोग पुऱ्याउनु भयो र यदि इच्छुक हुनुहुन्छ भने लेखेर आफ्नो धारणा, सल्लाहहरू आयोगमा पठाएमा हामी त्यसलाई पनि स्वागत गर्नेछौं। यहाँहरूको सहभागिताको लागि र आफ्नो समय दिएर यहाँ राम्रो छलफल गरि कार्यक्रम सफल पारेकोमा आयागको तर्फबाट एकमुष्ट धन्यवाद दिन चाहन्छु। आयोगका सचिव ज्यूलाई मेहेनत गरी प्रशंसनीय अवधारणा पत्र तयार गर्नु भएकोले आयागको अध्यक्षको हैसियतले धन्यवाद दिन चाहन्छु। कार्यक्रम संचालनका लागि सहयोग पुऱ्याउने सबै र होटल रत्नलाई आभार व्यक्त गर्दछु र विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु, **AAN** लाई आफ्नो समय मिलाएर उपस्थिति जनाइदिनु भएकोमा ऐनको निर्माणमा पनि यहाँहरूको सहयोगको अपेक्षा राख्दै कार्यक्रम समापन गर्न चाहन्छु” भनी कार्यक्रमको समापन गर्नुभयो।

अनुसूची ८

(अध्ययन प्रतिवेदन मस्यौदा)

विद्यमान कानूनको खारेजी वा संशोधन आवश्यकता सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान सम्बन्धी प्रतिवेदन

१ प्रारम्भ :

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को मुख्य उद्देश्य भनेको कानूनको तर्जुमा, संहिताकरण तथा प्रचलित कानूनको संशोधन, एकिकरण र पुनरावलोकन गर्ने तथा कानून र न्याय सम्बन्धी विषयमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्नु हो । ऐनको दफा १० को उपदफा (ड)अनुसार आयोगको एक आपसमा बाझीएका, असमान, विभेदजन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुनवसकेका कानूनको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो कानून खारेज, संशोधन वा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सुझाव पेश गर्नु हो ।

माथि उल्लिखित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तोकिएको कार्यमा अध्ययन/अनुसन्धान गर्नु आयोगको जिम्मेवारी हो । यस्तो जिम्मेवारीपूर्ण कार्य नेपाल कानून आयोग ऐन २०६३ को व्यवस्थाको अधिनमा रहि गर्दै आएको छ । ऐनको दफा १८ अनुसार आयोगले यस ऐन बमोजिम आफूले गर्नुपर्ने कुनै काम गर्न कुनै सदस्य तथा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरु समेत समावेश गरी समिति वा कार्य टोली गठन गर्न सक्नेछ र यसरी गठित समितिको वा कार्यटोलीको काम, कर्तव्य र अधिकार, कार्यविधि तथा समिति वा कार्यटोलीका सदस्यहरुले पाउने भत्ता तथा सुविधा आयोगले तोके बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित विषयको अध्ययन आयोगकै निरन्तर गरिरहनु पर्ने कार्यप्रकृति भित्र पर्दछ । यस्तै व्यवस्थाका आधारमा यस आर्थिक वर्ष ०७१।०७२ मा आयोगले २०७१।०१।२२ मा आयोगका उपाध्यक्ष श्री प्रचण्ड राज प्रधानको संयोजकत्वमा नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० को (ड) को व्यवस्था अनुसार अध्ययन/अनुसन्धान गरी अध्ययन प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न निर्णय गरेको थियो । समितिको गठन र कार्यक्षेत्र समेत आयोगको उक्त निर्णयले तोकिएको थियो ।

आयोगले तोकेको कार्यादेश एवम् कार्यक्षेत्र भित्र रही समितिले अध्ययन गरी अध्ययन गरी अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारेको छ ।

२) अध्ययन पद्धति :

समितिले विभिन्नै बैठक बस्ने, आमन्त्रित विज्ञ बोलाउने र उनीहरूसँग प्रचलित ऐनका व्यवस्थाहरु माथिछलफल गर्ने, छलफल का बुँदाहरु माथि विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरु सँगको मेल/बेमेल सम्बन्धमा सैद्धान्तिक अध्ययन गर्ने र तिनीहरुका आधारमा अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारेको छ । त्यसै गरी समितिले अध्ययनका लागि मूल रुपमा सैद्धान्तिक अध्ययनलाईनै अंगिकार गरेको छ । कतिपय अवस्थामा ऐन कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँग ऐन कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्थाका बारेमा पत्राचार गर्ने र निकायको जवाफलाई अध्ययनको निचोडका रुपमा समेत प्रस्तुत गरी प्रतिवेदन तयार पारेको छ ।

३) अध्ययनको सीमा :

प्रस्तुत अध्ययनले व्यापक क्षेत्र समेटेको छ । हाल हाम्रो देशमा ३२६ वटा भन्दा बढी ऐनहरु प्रचलनमा रहीरहेका छन् । सम्पूर्ण ऐनहरुको अध्ययन एवम् अनुसन्धान गर्न समितिलाई श्रोत,साधन र समयको समेत अभाव रहने भएकाले समितिले केहि खास ऐनहरुको पहिचान गरी तिनीहरुको अध्ययन र नेपाल ऐन संग्रहमा संग्रहित ऐनहरुमा खण्डगत अध्ययन गर्ने सम्बन्धमा केही ऐन संग्रह लाई छनौट गरी तिनीहरुको मात्र अध्ययन गरेको छ ।

४ विषय-प्रवेश:

कुनै पनि मुलुकको कानूनी प्रणालीले सो मुलुकको सामाजिक विकासको गतिलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । कानून के हो? भन्ने प्रश्नको जवाफमा विधिशास्त्रले धेरै नै प्रकृति र प्रवृत्तिलाई विकास गरेको भएता पनि कानूनले सामाजिक मान्यताहरूलाई आत्मसात गर्नुपर्ने भन्ने विषयमा भने कुनै मतभेद रहने अवस्था देखिदैन । यदि कानूनले सामाजिक विकासबाट परिमार्जित मान्यताहरूलाई सम्बोधन गर्न नसकेको अवस्था आउने हो भने त्यस्तोमा समाजमा कानूनको परिपालनाको सुनिश्चितता गर्न नसकिने अवस्था हुन्छ ।

अमेरिकी विद्वान Roscoe Pound, जसलाई अमेरिकी Sociological Jurisprudence को प्रवर्तक पनि मानिन्छ, कानूनलाई समाजको अपेक्षाको सम्बोधन गर्ने संस्थाको रूपमा व्याख्या गर्दछन् । *I am content to think of law as a social institution to satisfy social wants- the claims and demands and expectations involved in the existence of civilized society- by giving effect to as much as we may with the least sacrifice, so far as such wants may be satisfied or such claims given effect by an ordering of human conduct through politically organized society. For present purpose I am content to see in legal history the record of a social control; a more embracing and more effective securing of social interests; a continually more complete and effective elimination of waste and precluding of friction in human enjoyment of the goods of existence- in short, a continually more efficacious social engineering.* (Roscoe Pound, Introduction to the Philosophy of Law, 1954)

यसरी कानूनलाई समाजको दर्पणको रूपमा अनुभूत गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ । कुनै पनि कानूनले समाजको आवश्यकतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने हुनाले समाजको परिवर्तन सँगै कानूनको परिमार्जन पनि जरुरी रहेको देखिन्छ । कानूनलाई सामाजिक जटीलता वा सहजताको विकासका साथसाथै परिमार्जित गर्दै लैजान सकिएन भने त्यसबाट ठुलो खाडल उत्पन्न हुन्छ जसले सामाजिक, आर्थिक र शासकिय खाडलको निर्माण गर्ने गर्दछ ।

त्यसैगरी कानूनको सम्बन्धमा गरिएको अर्को परिभाषाले निम्न बमोजिम उल्लेख गरेको छ⁴:

1. A recognized causallink or principle whose violation must or should result in a penalty as failure, injury, loss, or pain.

2. The bindingrules of conduct meant to enforcejustice and prescribeduty or obligation, and derived largely from custom or formalenactment by a ruler or legislature. These laws carry with them the power and authority of the enactor, and associated penalties for failure or refusal to obey. Law derives its legitimacy ultimately from universally accepted principles such as the essential justness of the rules or the sovereign power of a parliament to enact them.

⁴

<http://www.businessdictionary.com/definition/law> (Accessed on September, 2014)

यसरी उपरोक्त परिभाषाबाट कानूनको मुलभूत प्रयोजन समाजका गतिविधीहरूको नियमन गर्नु रहेको देखिन्छ । सामाजिक मान्यता र गतिविधी नियमन गर्ने विषयले स्वतः सामाजिक मान्यतामा परिमार्जन वा परिवर्तन अनुकुल आफुमा पनि परिमार्जन ल्याउनुपर्ने हुन्छ । प्रत्येक मुलुकले आफ्नो कानूनी प्रणालीलाई समय सापेक्ष तुल्याउनु जरुरी हुन्छ र त्यसको लागि आवश्यक प्रशासनिक तथा कार्यविधिगत व्यवस्था गरिएको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पनि भन्ने हो भने नेपाल सरकारले नेपाली कानूनलाई समय सापेक्ष तुल्याउनको लागि विविध प्रयासहरू गरेको पाईन्छ ।

मुलुकको कानूनी प्रणालीमा तत्कालिक आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने प्रयोजनबाट कतिपय अल्पकालिन कानूनहरू (Sunset Provisions) को निर्माण गरिएको हुन्छ । यस्तो कानूनको स्वतः अन्त्यको घोषणा त्यस कानूनले गर्नुपर्दछ । अल्पकालिन प्रावधानलाई (Sunset Provisions) देहाय बमोजिम परिभाषा गरिएको छ: *A statutory provision providing that a particular agency, benefit, or law will expire on a particular date, unless it is reauthorized by the legislature*⁵. यस्तो खालको अवधारणामा आधारित रहेर बनेका कानूनहरूमा रहेको अल्पकालिन चरित्रको स्पष्ट उल्लेखन गर्न छुट भएको रहेछ भने पनि निरन्तर देखानपर्ने तत्कालिक समस्याहरूको सम्बोधन पश्चात आवश्यकता नहुने यस्ता कानूनहरूलाई समय समयमा पहिचान गर्ने र खारेजी गरेर कानूनी प्रणालीलाई अद्यावधिक राख्नु जरुरी देखिन्छ ।

यसरी कानूनी प्रणालीलाई समय सापेक्ष र अद्यावधिक तुल्याई रहनु नितान्त आवश्यक रहेको हुन्छ । सोही अनुरूप नेपाली कानूनी प्रणालीमा परिमार्जनका लागि विभिन्न समयमा विभिन्न प्रयत्नहरू भएको देखिन्छ । ति प्रयत्नहरू मध्ये प्रमुख प्रयत्नहरूको संक्षिप्त चर्चा यस पश्चातको शिर्षकमा गरिएको छ ।

४.१ कानूनी प्रणालीलाई सामाजिक तथा आर्थिक सन्दर्भ सापेक्ष तुल्याउन गरिएका प्रयत्नहरू

नेपालको कानूनी प्रणालीको विकासको विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न किसिम र व्यवहारबाट विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरू जारी भै आएको देखिन्छ । कानूनी प्रणालीलाई समय सापेक्ष तुल्याउने विविध प्रयत्नहरूको परिणाम स्वरूप नेपालको कानूनी इतिहास ठुला परिवर्तनहरूको साक्षीको रूपमा उभिएको अवस्था पनि छ । परिवर्तनका ति घटनाक्रमहरूलाई संक्षिप्तमा यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । अध्ययन सहजताको प्रयोजनले ऐतिहासिक प्रयत्नहरूलाई यस लेखमा प्रारम्भिक समय (प्रारम्भ देखि मोटामोटी रूपमा वि. सं. १८२५ सम्म), आधुनिक समय (वि. सं. १८२५ देखि मोटामोटी रूपमा २००७ सम्म) र उत्तर आधुनिक समय (वि. सं. २००७ देखि हालसम्मको अवधि) गरेर ३ खण्डमा विभाजन गरि अध्ययन गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

४.२ प्रारम्भिक समय

नेपालको कानूनी इतिहास कहिले र कहाँ देखि प्रारम्भ भयो भन्ने प्रसंग केही फरक सन्दर्भको विषय रहेको छ । यस प्रतिवेदनको प्रयोजनका लागि नेपालको कानूनी इतिहासमा तत्काल विद्यमान कानूनी मान्यतामा कानूनी प्रणालीलाई सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन सापेक्ष तुल्याउने प्रयोजनले गरिएको सारभूत परिमार्जनका विषयहरूलाई यस प्रसंगमा समेटने प्रयत्न गरिएको छ ।

यस कालखण्डमा नेपाली कानूनी प्रणाली परम्परागत धार्मिक मान्यताहरूको आधारमा सञ्चालित भै आएको मानिएको छ । परम्परागत मान्यताहरूको आधारमा परिवर्तित सामाजिक सन्दर्भ सम्बोधन नहुने देखि यस कालखण्डमा समय समयमा फरक फरक कानूनी मान्यताहरू खासगरी संहिताबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ । खासगरी मानदेव, जयस्थिती मल्ल, अंशुवर्मा, रामशाह लगायतले सामाजिक सन्दर्भलाई सम्बोधन गर्ने

⁵ <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Sunset+laws> (Accessed on September, 2014)

प्रयोजनले प्रचलनमा रहेको कानूनी व्यवस्थाको संहिताकरण, एकीकरण वा परिमार्जनको प्रयोजनले केही प्रयत्न गरेको यस कालखण्डमा देखिन्छ। यस कालखण्डमा गरिएका विभिन्न प्रयासहरूको विस्तृत विवरणको प्रामाणिक उपलब्धतामा विविध समस्याहरू रहेको भएता पनि जयस्थिती मल्लको शासनकालमा रचिएको मानव न्याय शास्त्र (यसको अवधि विक्रम सम्वत् १४३७ भन्दा अघि रहेको बताइएको छ^६) र गोरखाका राजा राम शाहले बाँधेको थितिको (यसको अवधि विक्रम सम्वत् १६६६ तिरको बताइएको छ^७) सम्बन्धमा अभिलेख उपलब्ध रहेको देखिन्छ।

तत्काल प्रचलनमा रहेको सामाजिक व्यवहारको नियमनको लागि प्रचलनमा रहेको मान्यताको परिमार्जनको प्रयोजनले यि बन्देजहरू गरिएको अनुमान गर्न कठिनाई पर्दैन। यद्यपि यस अवधीमा सामाजिक व्यवस्था र मान्यतामा निरन्तर परिवर्तनको अभावले होला कानूनी प्रणालीमा परिमार्जन झल्काउने खालका दस्तावेज वा अभिलेख लामो लामो अन्तरालमा मात्र देखिएका छन्।

४.३ आधुनिक समय

नेपालको कानूनी इतिहासमा यो कालखण्ड कानूनी व्यवस्थाहरूको परिमार्जनको दृष्टिकोणले बढी महत्वपूर्ण देखिएको छ। अघिल्लो कालखण्डमा सामाजिक मान्यताहरूमा धेरै परिमार्जन नभएको हुनाले हो अथवा सामाजिक मान्यताहरू सामाजिक प्रक्रियामा नै नियमित हुने गरेको भएर हो कानूनमा परिमार्जन भन्दा पनि एकीकरण वा संहिताकरणको प्रयोजनले बढी कार्य भएको देखिएको छ। त्यसको विपरित यस कालखण्डमा सामाजिक परिवर्तन तथा सामाजिक तथा आर्थिक व्यवहारमा बढ्दो जटिलताका कारणबाट होला कानूनी मान्यताहरूमा परिवर्तन झल्कने खालको मान्यताहरू आबद्ध हुँदै गएको देखिन्छ। दासप्रथा तथा सतीप्रथालाई मान्यता दिने विषयवस्तुको खारेजी गर्दै सो लाई प्रतिबन्ध लगाउने सन्दर्भ होस अथवा नेवार जातीमा रहेको सामाजिक मान्यतालाई नियमन गर्न जारी गरिएको १९५८ को इस्तिहारको विषय होस यि सबैले सामाजिक विषयलाई सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरेको छ। यस कालखण्डमा गरिएको केही महत्वपूर्ण विषयहरू निम्न बमोजिम रहेका छन्

मुलुकी ऐन, १९९०

नेपालको कानूनी प्रणालीमा संहिताकरणको प्रवेश गराउने घटनाको रूपमा पनि यो कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। यस ऐनको प्रस्तावनालाई हेर्ने हो भने मुलुक भर एकै प्रकारको कानून व्यवस्था लागु नभैरहेको सन्दर्भलाई समेट्दै सो लागुहुनुपर्ने आवश्यकतालाई अंगिकार गरेर यो ऐनको निर्माण गरिएको उल्लेख भएको देखिन्छ। जे भएता पनि यस ऐनले विद्यमान कानूनी प्रणालीलाई समयसापेक्ष तुल्याउने विषयलाई नै मुलभुत रूपमा प्रश्रय दिएको पाईन्छ।

सतिप्रथा नियन्त्रण गर्ने इस्तिहार

नेपालमा विद्यमान रहेको सतीप्रथामा केही नियन्त्रणका लागि वि. सं. १९४४ मा जंगबहादुर राणाले केही बन्देज लगाएका थिए। जसलाई सतीप्रथा नियन्त्रण गर्ने इस्तिहार भनेर बुझिन्छ। लोग्ने मरेपछि चितामा पत्नीले जिउँदै जल्नुपर्ने अमानुसिक प्रथालाई जंगबहादुरले १९९० सालको मुलुकी ऐनद्वारा निरुत्साहित गर्न विभिन्न बन्देज लगाए^८। यसै क्रममा सती पठाउन अनिवार्यतः स्वीकृति लिनैपर्ने, अन्यथा ज्यानसम्बन्धी सजाय हुने व्यवस्था १९४४ साल

6 कानून सम्बन्धी केही ऐतिहासिक अभिलेखहरू, प्रकाशक: कानून व्यवसायी क्लब (२०६३) पृ. १

7 ऐजन, पृ. ७१

8 पुर्व पादटिप्पणी ३, पृ. २५८

आषाढ सुदी १४ रोज २ मा वीर शमशेरले गरे^९ । १९७७ साल असार २५ गते चन्द्र शमशेरद्वारा सती प्रथालाई पूर्णतया प्रतिबन्ध लगाइयो^{१०} ।

करिया अमलेख

यसै गरि कालक्रमको परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न करिया उन्मुलन गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था निर्माण गरिएको देखिन्छ । वि. सं. १९८१ मार्ग १४ मा गरिएको तत्कालिन श्री ३ चन्द्र शमशेरको स्पिच पनि विचारणीय देखिन्छ । कानून सम्बन्धी केही ऐतिहासिक अभिलेखहरूमा प्रकाशन गरिएको उक्त स्पिचको केही अंश उद्धृत गरिनु अध्ययनको प्रयोजनमा सान्दर्भिक हुने देखिन्छ^{११} :

आज यौटा असजिलो कुराको विचारलाई यो भारदारी कचहरी जोरिएको छ । बराबर उन्नति हुँदैरहेको यो संसारमा बखत बखतमा अनेक फेरफारहरू पनि हुँदै गइरहेको छन । रहँदावस्ताको रीतमा होस्, छरछिमेकी सँगको व्यवहारमा होस्, देशव्यवस्थामा होस्, यति मात्र होईन घर गृहस्थको चाँजो पाँजोमा समेत यही चाल छ । हाम्रो मुलुक, हाम्रा प्रजाहरू पनि अधि भन्दा अहिले निककै नै अगाडी बढी दुनियाँका नजरमा साम्ने पर्न आइरहेछन् । यसैले पनि आफ्नो जो भइरहेको जातीय गौरव नघटाई खडा राख्ने उत्साह हामीले राखी रहनुपर्दछ । यिनीहरू बहादुर हुन, हक्की पनि छन्, दयालुशील स्वभाव यिनमा छ भन्ने नाम गोरखालीले राखी आएका छन, फेरी निर्धा निमुखा र अत्याचारमा परेकोहरूको बरबर उद्धार गर्ने, शयकडौँ लडाइँका वीर भन्ने कीर्ति पनि हाम्रा पुरुषाहरूको छ । त्यो नाम र त्यस्ता पुरुषाका सुहाउँदा सन्तान यिनीहरू हुन भन्ने कीर्तिलाई पनि हामीले धमलिन दिन हुँदैनथ्यो । तापनि अहिलेको सभ्य संसारका मुख्यांजी त्यो नाम, त्यो शुभ कीर्तिको चहक मलिन गर्ने नराम्रो कलंक हामीहरूमाथी लाखिराखेको छ, यो कलंक, दासत्वको निर्धन चलन अहसम्म हामीमा रहिरहेको हुनाले नै लागेको हो ।

उपरोक्त बमोजिमको उद्धृतांशले समयक्रमको परिवर्तनले सामाजिक मान्यताहरू र कानूनी आधारहरूमा परिवर्तन ल्याउँदछ र सोही बमोजिम विद्यमान कानूनमा परिमार्जन गर्नुपर्नेहेछ, भन्ने मान्यताबाट करिया प्रथाको नियन्त्रण गर्ने कानूनको निर्माण गरिएको विषय स्पष्ट हुनआउँछ ।

भीमशमशेरको सनद

यसै गरि मृत्युदण्ड सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था समय सन्दर्भ अनुकूल नरहेको हुनाले त्यसलाई संशोधन गरि परिमार्जन गर्नुपर्ने भनेर संशोधन प्रयत्न गरिएको देखिन्छ । यसको लागि कतिपय सनद जारी गरेर नियन्त्रण गर्ने प्रयत्न भएको इतिहासमा उल्लेख रहेको देखिएको छ । तिनै प्रयत्नहरू मध्येबाट वि. सं. १९८८ को भीमशमशेरको सनद भनि कानून सम्बन्धी केही ऐतिहासिक अभिलेखहरूमा प्रकाशन गरिएको दस्तावेजबाट केही अंश उद्धृत गरिएको छ:

अदालत... का हाकिम कारिन्दाले यथोचित उप्रान्त हाम्रो ऐलेसम्म चलीरहेको ऐनले ज्यान सजाय हुने भैरहेको कलम कलममा सुधार गर्नुपर्छ कि भन्ने विचारले ऐलेसम्म ज्यान जाने कसूर गरे पनि दामल मात्र हुने ब्राह्मण दशनाम सन्यासी स्त्री जातीहरूको लगत् भिकाई हेरी बक्सँदा पनि इतिहरुबाट दामल् हुने कसूर बढदै आएको नदेखिएकाले ज्यान सजाय हुनेमा सो सजाय नगरी नसिहद हुने किसिमको अरु कडा सजाय गर्नामा ठीक होला हवैन यसमा भाई भारदार गुरुप्रोहित शास्त्रीहरू र अफिसर पगरी राखी छलफल गरी सबैको राय के हुन्छ नतिजा

^९ ऐजन, पृ. २५९

^{१०} ऐजन

^{११} ऐजन, पृ. २७२

जाहेर गर्नु भन्ने हामिबाट हुकुम बक्स्ये बमोजिम छलफल हुँदा मनुस्मृति यात्रवल्क्य इत्यादि धर्मशास्त्रहरुमा बध दण्ड र सबै कलमको अङ्गभङ्ग धेरै कलममा लेखिएको छ ता पनि धेरै कलमको बध दण्ड र सबै कलमको अङ्गभङ्ग सजाय नगरी अरु काल अनुसारको दण्ड सजाय गर्ने चली शकेको प्रत्यक्ष देखिएको...

यसरी उपरोक्त अंशहरुबाट सामाजिक अवस्थासँग कानूनको सादृश्यता स्थापित हुनुपर्ने मान्यता नेपाली कानूनी प्रणालीमा विगत देखि रहीआएको निकर्योल गर्न सकिन्छ ।

४.४ उत्तर आधुनिक समय

उत्तर आधुनिक समयमा नेपालको आर्थिक सामाजिक प्रणालीमा आएको परिवर्तनको भ्रलक कानूनी प्रणालीबाट पनि पाईन्छ । यस समयमा धर्म तथा प्रथा परम्परामा मूल रुपमा निर्भर रहेर चलदै आएको नेपाली समाजलाई विधायनबाट अधिकांश व्यवहारको नियन्त्रणको अभ्यास प्रारम्भ भएको देखिन्छ । विद्यमान कानूनी प्रणाली समयानुकुल तुल्याउनका लागि गरिएको सुधारका प्रयत्नहरुमध्येबाट निम्न बमोजिमको २ वटा कार्यलाई उल्लेख गरिएको छ:

मुलुकी ऐन, २०२० र समकालीन व्यवस्था

मुलुकी ऐन, २०२० ले स्पष्ट रुपमा परिवर्तित सन्दर्भमा विभिन्न कानूनी प्रावधान र विषयवस्तुलाई समय सापेक्ष तुल्याउनका लागि नयाँ कानूनी व्यवस्था गर्न जरुरी रहेको विषयलाई स्पष्ट उजागर गरेको छ । उक्त कानूनको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको विषयवस्तु हेर्दा देहाय बमोजिम रहेको देखिन्छ:

“शास्त्रबाट मात्र कालका प्रभावले सबै व्यवहार चलन नसक्दा छोटो बडा सबैलाई कसूर अनुसार एकै सजाय होस् घटी बढी नपरोस् भन्ना निमित्त हाम्रा महान् पूर्वज तत्कालिन श्री ५ बाट उसबखतका प्राइममिनिष्टरलाई हुकुम बक्सदा बनी तयार भई सम्बत् १९१० साल पौष बदी ७ रोजका दिनदेखि चली आइरहेको मुलुकी ऐनमा देश काल परिस्थिति अनुसार बेला बेलामा थपघट संशोधन हुँदै आएको सबै एकत्रित गरी मिलाई वर्तमान राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक व्यवस्थाको विचारबाट आवश्यक देखिएको अरु पनि संशोधन गरी नेपाल अधिराज्यमा चिरकालसम्म शान्ति र व्यवस्था कायम राख्ने र विभिन्न वर्ग, जात, जाति र क्षेत्रका जनताको सुसम्बन्ध बनाई राख्ने” समेतको उद्देश्यले मुलुकी ऐनको तर्जुमा गर्नुपरेको कुरा यसबाट उजागर भएको छ । त्यसै गरि केही फौजदारी मुद्दा खारेज गर्न र दण्ड सजाय मिनाहा गर्न बनेको ऐन, २०२० को प्रस्तावनालाई अध्ययन गर्ने हो भने उक्त ऐनको निर्माणका पछ्याडि देहाय बमोजिम कारणहरु रहेको देखिन्छ:

“प्रचलित मुलुकी ऐनको कानूनी व्यवस्थामा समयोचित सुधार गर्न सो ऐनको बृहत संशोधन र एकीकरण भै २०२० साल भाद्र १ गतेदेखि लागू हुने गरी नयाँ मुलुकी ऐन जारी भैसकेको, रसो बमोजिम जारी भएको मुलुकी ऐनले धार्मिक एवम् सामाजिक बिचारधारा, चेतना र मान्यताहरुमा समयको प्रभावले आएको परिवर्तनको सन्दर्भमा कतिपय मौलिक महत्वपूर्ण एवम् समयोचित सुधारहरुको कानूनी व्यवस्था साथै कामको प्रकृति र अवस्थाका आधारमा अपराध र सजायको पुनः मूल्याकन र पुनः निर्धारण समेत गरेको, यसरी मुलुकी ऐनको रुपमा व्यक्त भएको हाम्रो राष्ट्रिय नीति एवम् आकाँक्षा र राष्ट्रले अपनाएको धार्मिक एवम् सामाजिक आचारका उदारवादी सिद्धान्तहरुको सन्दर्भमा २०२० साल भाद्र १ गते भन्दा अधि भए गरेका काम कुराका सम्बन्धमा धर्म, जात वा जातिको संकीर्ण आधारमा रहेको भेदभावपूर्ण कानूनी व्यवस्था र त्यसको कानूनी परिणामलाई पूर्ववत् रुपमा कायम राख्न उचित नदेखिने हुँदा त्यस सम्बन्धमा यथाशीघ्र आवश्यक व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले” भन्ने आधारमा उक्त कानूनको निर्माण र कार्यान्वयन गरिएको अवस्था देखिन्छ । यस कानूनले उक्त कानून जारी हुनुपूर्व क्रियाशिल रहेको कतिपय कानूनी व्यवस्था जसले विभिन्न खालका पुरातन प्रणाली भल्कने सजायहरुको व्यवस्था गरेका थिए तिनको खारेजी गर्नुका साथै तिनको कार्यान्वयनमा रोक लगाएको छ ।

४.५ नेपाल कानून आयोगको स्थापना:

यस समयमा गरिएको कानूनलाई आर्थिक तथा सामाजिक परिमार्जनको प्रयासको एक अङ्गको रूपमा नेपाल कानून आयोगको स्थापनालाई पनि लिन सकिन्छ। यद्यपी नेपाल कानून आयोगको स्थापनाका पछाडी अन्य कारण पनि रहेका होलान, तर कानूनी प्रणालीलाई समय सापेक्ष तुल्याउने प्रयत्नमा योगदान पनि यसको एउटा प्रमुख कारणको रूपमा रहेको देखिन्छ। नेपालमा कानून आयोगको गठन सर्वप्रथम वि. सं. २०१० पौषको नेपाल सरकारको निर्णयबाट “ल कमिशन” को नामले भएको देखिन्छ। (नेपाल राजपत्र, मिति २०१०/११/११)

उक्त राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको आधारमा हेर्ने हो भने नेपालमा कानून आयोगको स्थापना हाम्रो प्रचलित ऐन, सवाल, सनद गैह्र छानविन गरी के कति कुरा उपयुक्त निर्देशक सिद्धान्तसंग बाझिन आउँछ र देशको वर्तमान आवश्यकताको पूर्तिका लागि कतिपय ऐन बाझिएको अंश तुरुन्तै र कति क्रमशः खारेज और संशोधन गर्न मनासिव पर्ला त्यस कुराको छलफल ठहर गरी र हाम्रो देशमा अहिलेसम्म नभएका तर प्रजातान्त्रिक नेपालको आवश्यकता अनुसार बनाउनु पर्ने नयाँ ऐनको तर्जुमा समेत गरी र एकै विषयको कुरा एकै ठाउँमा नरही विभिन्न स्थानमा कुनै ऐनको कुनै सवालको र कुनै सनदको रूपमा रहेको हुँदा सो सबै ऐन, सनद, सवालहरु एकत्रित गरी अन्तरिम शासन विधान अनुरूप तुल्याउन आवश्यक छानविन र विवेचना गरी प्रजातान्त्रिक रूप रंग दिई सबै ऐन कानूनको वैज्ञानिक ढंगले कोडिफिकेशन गरी सरकारमा सिफारिश पेश गर्ने प्रयोजनबाट भएको देखिन्छ। (नेपाल राजपत्र, मिति २०१०/११/११)

त्यसै गरि नेपाल सरकारको मिति २०१७/६/२७ को निर्णयले दोस्रो पटक कानून आयोगको गठन भएको देखिन्छ। यस आदेशमा अनुरूप नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको आधारमा कानून आयोगको काम कर्तव्य अधिकार हेर्ने हो भने, न्यायप्रणालीलाई विद्यमान न्यायशास्त्र अनुकूल तुल्याउन र जनतालाई मौलिक स्वतन्त्रताको अनुभूति दिलाउन, मुलुकको आर्थिक उन्नतिलाई सुगम तुल्याउनका लागि के कति विषयमा नयाँ कानूनको आवश्यकता पर्दछ सो सम्बन्धमा सरकार समक्ष सिफारिश गर्न, एकै विषयमा विभिन्न स्थानमा रहेका सनद, सवाल, ऐन लगायतको अध्ययन र वर्गिकरण गरि एकीकरण गर्ने समेतको प्रयोजनको लागि यस आयोगको गठन भएको देखिन्छ। (नेपाल राजपत्र, २०१७/७/१५)

यसरी उपरोक्त आधारमा हेर्दा पनि नेपालमा कानूनलाई आर्थिक तथा सामाजिक परिदृश्य अनुकूल तुल्याउने तथा एकै विषयमा बन्न पुगेका विभिन्न कानूनहरुलाई एकीकरण गर्ने प्रयोजनबाट नेपालमा पनि लामो समय देखि प्रयत्न भै आएको देखिन्छ। उक्त प्रयोजनले सरकारको निर्णयबाट कानून आयोग (ल कमिशन, कानून सुधार आयोग लगायत विभिन्न नामबाट) को गठन भै आएकोमा नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ निर्माण गरि व्यवस्थापिकाले नेपालमा स्थायी प्रकृतिको नेपाल कानून आयोगको गठन गरेको छ।

नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ को दफा १० को देहाय बमोजिमका परिच्छेदहरुमा सो सम्बन्धि व्यवस्था भएको देखिन्छ:-

- (ग) प्रचलित कानूनमा एकीकरण वा पुनरावलोकन गर्ने तथा सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिने,
- (घ) नयाँ कानून निर्माण गर्ने र आवश्यकतानुसार प्रचलित कानूनमा संशोधन गर्ने सम्बन्धमा व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको मस्यौदा नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,
- (ङ) हाल प्रयोग नभएका, एक आपसमा बाझिएका, असमान, विभेदजन्य, मानव अधिकार विरुद्धका तथा कार्यान्वयन हुन नसकेका कानूनको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो कानून खारेज, संशोधन वा पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सुझाव पेश गर्ने।

यसरी नेपाली कानूनी प्रणालीलाई समय सापेक्ष तुल्याउन विभिन्न समयमा विभिन्न किसिमबाट प्रयत्नहरू भै आएका छन् । मुलतः नागरिक बीचको सम्बन्धको मुल आधारको रूपमा रहने सामाजिक मान्यताहरूमा परिमार्जन वा परिवर्तन अथवा कुनै प्रकारले स्थानान्तरण देखियो भने नागरिक बीचको व्यवहारलाई प्रशासन गर्ने प्राधिकारको रूपमा रहने कानूनमा पनि सो को सापेक्षिक सम्बन्ध पर्नु स्वाभाविक नै हुन्छ ।

५ ऐनको पहिचान र तिनको विश्लेषण

कार्यदलमा विभिन्न चरणमा सरोकारवालासँग छलफलको लागि ऐनहरूको पहिचान गरिएको थियो । यसरी पहिचान भएका ऐनहरूको पहिचानको मुल आधार कार्यदलमा सहभागी सदस्यहरूको व्यक्तिगत कार्यानुभव नै रहेको देखिन्छ । कार्यदलका सदस्यहरूको व्यक्तिगत अनुभवको आधारमा पहिचान भएका ऐनहरूलाई सम्बन्धित सरोकारवालासँग छलफल गरीएको थियो । यस परिच्छेदमा उपरोक्त बमोजिम पहिचान भएका ऐनहरू र छलफलमा उठेका विषयवस्तुका आधारमा ऐनहरूको विश्लेषण लाई दुईवटा उप-शिर्षक अन्तर्गत प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस समितिको प्रतिवेदनका लागि कार्यदलमा छलफल भएका कानूनहरूलाई नै छनौट गरिएको छ । अध्ययनको सीमा सम्बन्धमा उल्लेख गरिएका विषयवस्तुहरूबाट पनि सो विषय स्पष्ट नै देखिन आएको छ । कार्यदलको विभिन्न बैठकहरूबाट देहाय बमोजिमका ऐनहरूको विषयमा छलफल गरेको थियो । यो समितिले पनि उल्लेख भए बमोजिमका ऐनहरूको हकमा नै आवश्यक अध्ययन गरेर दिइएको कार्यादेशको अधिनमा रही यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । कार्यदलले छलफलको लागि पहिचान गरेका ऐनहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

१. खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण ऐन, २०३१
२. विर्तावालाले विर्तामा रकम (भट्टी चर्सा आदि) लगाई लिन खान नपाउने ऐन, २०१५
३. भोरा क्षेत्रको जग्गा सम्बन्धी ऐन, २०२८
४. उखडा सम्बन्धी ऐन, २०२१
५. विर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६
६. न्यायिक कोष ऐन, २०१६
७. केही फौजदारी मुद्दा खारेज गर्ने र दण्ड सजाय मिनाहा दिने ऐन, २०२०
८. निवृत्ति कोष ऐन, २०४२
९. नेपाली मुद्राको चलन चल्ती बढाउने ऐन, २०१४
१०. राज्य अदालत उन्मुलन ऐन, २०१७
११. राज्य रजौटा ऐन, २०१७
१२. विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१
१३. लिखतहरूको गोप्यता सम्बन्धी ऐन, २०३९
१४. रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२०

१५. विफर नियन्त्रण ऐन, २०२०

१६. आमाको दुधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु (बिक्री वितरण नियन्त्रण) ऐन, २०४९

१७. संक्रामक रोग ऐन, २०२०

१८. आयोडिनयुक्त नुन (उत्पादन तथा बिक्री वितरण) ऐन, २०५५

माथि उल्लेखित ऐनहरूका सम्बन्धमा सरोकारवाला निकायका प्रतिनिधीहरूलाई आमन्त्रण गरि ऐनको उपयोगिता र आवश्यकता लगायतका विषयमा कार्यदलले छलफल गरेको थियो। कार्यदलमा भएको छलफलमा उठेका मुल विषयहरूमा आधारित रहेर समितिले प्रतिवेदनका लागि आवश्यक विषयवस्तुको निर्धारण गरेको थियो। समितिले माथि उल्लेख भए बमोजिमका ऐनहरूको सन्दर्भमा देहाय बमोजिम विश्लेषण गरेको छः

५.१ खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण ऐन, २०३१

खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण ऐन, २०३१ ले खर्कको रूपमा राखिएका निजी जग्गाहरूलाई राष्ट्रियकरण गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ। सो ऐनको विद्यमान परिवेशमा सान्खर्भिकताको सम्बन्धमा छलफल पश्चात विभिन्न निकायसँग धारणा माग गरिएकोमा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट उक्त ऐनको दफा ६ मा रहेको चरि रकमको सम्बन्धमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा आवश्यक व्यवस्था गरि ऐन खारेज गर्दा उचित हुने धारणा प्राप्त भएको। सो सम्बन्धमा यो प्रतिवेदन तयार गर्दा सम्मको स्थितीमा भूमि सुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट स्पष्ट धारणा प्राप्त हुन आएन।

यस ऐन लगायत भूमि सम्बन्धी ५ वटा ऐनहरूको बारेमा धारणा माग गरि पठाएकोमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागले “उल्लेख भएका ऐनहरू खारेज, संशोधन वा एकीकरण के गर्न उपयुक्त हुन्छ भनि यस विभागको आधिकारिक धारणा माग भएकोमा उक्त ऐनहरू यस विभागबाट प्रकाशित भूमिसँग सम्बन्धित ऐनहरूको सँगालो, २०६७ र भूमिसँग सम्बन्धित नियमहरूको सँगालो, २०६७ मा समेटिएको र तिनमा भएको व्यवस्थाहरू हलसम्म पनि प्रचलनमा आइरहेकाले दण्ड सजाय तथा शुल्कहरूको व्यवस्थामा समयानुकुल संशोधन गरी अन्य व्यवस्थाहरू इथावत रूपमा राखी भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ तथा मालपोत ऐन, २०३४ मा समावेश गरी एकिकृत कानूनको रूपमा व्यवस्थित गर्नु उपयुक्त हुने यस विभागको आधिकारिक धारणा रहेको व्यहोरा सादर अनुरोध छ” भन्ने व्यहोराले धारणा उपलब्ध गराएको छ। त्यसै गरि सोही सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय, भक्तपुरले “नेपालको सबै जिल्लामा नापजाँच भैसकेको अवस्थामा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता हुनुपर्ने वन, जंगल, खर्क, खोला-नाला, सडक, बाटो नेपाल सरकारको नाममा भैसकेको हुनुपर्ने हुँदा सो ऐनको आवश्यकता नरहेको तर सो ऐनका दफा ६ मा भएको चरि रकम असुल गरिने व्यवस्थालाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ वा स्वायत्त शासन नियमावलीमा स्थानीय निकायले असुल गर्न पाउने गरी समावेश गर्नु उपयुक्त हुने” भनी धारणा उपलब्ध गराएको छ।

सम्बन्धित २०३१ मा खर्क जग्गा राष्ट्रियकरणको लागि जारी भएको यस ऐनले खासगरी नेपालको हिमाली भेगको पशुचरणको लागि खर्क जग्गा व्यक्तिको नाममा कायम नरही राष्ट्रियकरण गर्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ। यो ऐन जारी भएपछि हालसम्म त्यस्ता खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण गरी कार्यान्वयन सम्पन्न भएको अवस्थाको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। यो ऐन बमोजिम राष्ट्रियकरण गर्नका लागि कुनै खर्क जग्गा बाँकी रहेको अवस्था रहेछ भनेपनि २०४७ साल पछि जारी भएका संविधानले नागरिकलाई राज्य विरुद्धमा प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिको मौलिक हकको कारणबाट मनासिब क्षतिपूर्ति र सार्वजनिक प्रयोजन बाहेक अन्य कार्यमा जग्गा प्राप्ती गर्न नसकिने अवस्था सृजना गरिदिएको कारण पनि यो ऐन अब उप्रान्त कार्यान्वयनमा आउन सक्ने देखिदैन।

५.२ बिर्तावालाले बिर्तामा रकम (भट्टी चर्सा आदि) लगाई लिन खान नपाउने ऐन, २०१५

यस ऐनले मुलतः बिर्तावाललाई बिर्ता जग्गामा बाली बाहेक अरु कुनै किसिमको भट्टी, चर्सा आदि लगाएर आमदानी गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउने प्रयोजन राखेको देखिन्छ। बिर्ताको रुपमा जग्गा प्राप्त हुने देखिन्छ। वि.सं. २०१५ मा यो ऐन आए पश्चात लगत्तै अर्को वर्ष बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को निर्माण गरेर विधायिकाले बिर्ताको रुपमा रहेको सम्पूर्ण जग्गाहरु रैकरमा परिणत हुन वा राज्यको हुने गरि कानूनी संरचना निर्माण गरेको छ। पछिल्लो ऐनको निर्माणले नेपालमा बिर्ता जग्गाको उपलब्धतालाई नियन्त्रण गरेको अवस्थामा “बिर्तावालाले बिर्तामा रकम (भट्टी चर्सा आदि) लगाई लिन खान नपाउने ऐन, २०१५” ले आफ्नो सान्दर्भिकता गुमाएको छ।

यस सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागले उपलब्ध गराएको धारणा माथी उल्लेख गरिसकिएको छ। मालपोत कार्यालय भक्तपुरले “यो ऐन आएको एक वर्ष पछि नै बिर्ता उन्मुलन ऐन २०१६ आइसकेको र क श्रेणीको बिर्ता उन्मुलन भैसकेको मान्यताका आधारमा सो २०१५ सालको ऐन खारेज गर्दा नै उपयुक्त नै हुने। ऐनको दफा नं. ६ मा मुद्दा हेर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिइएको हुँदा थप सुभावको लागि गृह मन्त्रालयको धारणा समेत लिनुपर्ने” भन्ने धारणा उपलब्ध गराएको छ। यस परिदृश्यमा हेर्दा अनावश्यक र कुनै पनि स्थितिमा कार्यान्वयन गर्न नपर्ने ऐनको रुपमा रहेको यस ऐनको पनि कुनै किसिमको औचित्य देखिदैन।

५.३. भोरा क्षेत्रको जग्गा सम्बन्धी ऐन, २०२८

यस ऐनको निर्माण मोरङ, सुनसरी र भ्रपा जिल्लामा भोरा क्षेत्रको वन फँडानी भएको क्षेत्रमा रहेको जग्गाको व्यवस्था गर्नका लागि गरिएको हो। यस ऐनले भोरा क्षेत्रको जग्गामा त्यस्तो जग्गाको दर्तावालाको हक समाप्त भै कुनै रैतीले जोती आएको छ भने त्यस्तो जग्गामा सो जोताहाको हक स्थापित हुने, अधिकार प्राप्त अधिकारीले जग्गाको मूल्य कायम गरि कम्तिमा एक वर्ष देखी जोती आएको जोताहालाई जग्गा बिक्री गर्न सक्ने, यस्तो बिक्रीको रकम किस्ताबन्दीमा बुझाउने गरी समेत व्यवस्था गर्न सकिने लगायतको व्यवस्था यस ऐनमा रहेको छ।

यस ऐनको समग्र अध्ययन गर्दा यस ऐनमा २ वटा विषयको परिपालनाको लागि मात्र यस ऐनको समग्र संरचना तयार भएको छ। प्रथमतः भोरा क्षेत्रको जग्गाबाट जग्गावालाको हक स्वामित्वको समाप्ति, दोस्रो यस ऐनको विस्तार भएको क्षेत्रमा कानूनी रुपमा अधिकार प्राप्त गरि वन फँडानी गरी बसेकाहरुलाई सो जग्गाको स्वामित्व उपलब्ध गराउने। यसरी तत्कालिक परिस्थितीमा यस ऐन बमोजिमको क्षेत्रको जग्गामा स्वामित्व सिर्जित भै सकेकाहरुको हकमा स्वामित्व तथा सो सन्दर्भमा उठेका विवादहरु तत्काल प्रचलित यसै कानून बमोजिम नै निर्णय हुने विषयमा विवाद गरिरहनुपर्ने देखिदैन। तसर्थ यस ऐनको वर्तमान समयको सापेक्षतामा सान्दर्भिकताको निर्धारण गर्नुपर्दा सो देखि बाहेकका विषयहरुमा केन्द्रित हुनुपर्ने स्पष्ट देखिन्छ। यस सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागले उपलब्ध गराएको धारणा माथी उल्लेख गरिसकिएको छ। मालपोत कार्यालय भक्तपुरले यस ऐनको कार्य सम्बन्धमा जानकारी नभएको भन्दै कुनै स्पष्ट धारणा उपलब्ध गराउन नसकिने जनाएको छ।

विद्यमान सन्दर्भमा यस ऐनले निर्धारण गरे जसरी एकाको निजी स्वामित्वको जग्गा अर्कालाई जोतभोग कमोद गर्ने प्रयोजनले हस्तान्तरण सम्भव छ वा छैन, तथा वन क्षेत्रको जग्गालाई जोतकमोद गर्न दिएर कुनै व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्नु औचित्यपूर्ण र सान्दर्भिक छ वा छैन भन्ने सन्दर्भमा यस ऐनको सान्दर्भिकता विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। जसको आधारमा वर्तमान अवस्थामा यस ऐनको उपस्थिती कानूनी प्रणालीमा जुनसुकै बखत गलत प्रयोगको सम्भावनालाई जिवन्त राखिरहेको असान्दर्भिक र औचित्यहीन कानूनको जस्तो देखिएको छ।

५.४. उखडा सम्बन्धी ऐन, २०२१

उखडा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने यस ऐनको विस्तार रुपन्देही, कपिलवस्तु र नवलपरासी जिल्लामा मात्र रहेको देखिन्छ। उखडा जग्गा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले निर्माण गरिएको यस ऐनले पनि जग्गाको स्वामित्व जग्गाधनीबाट जोताहामा स्थानान्तरण गर्ने प्रयोजन लिएको देखिन्छ। यस ऐनले उखडा जग्गाको रुपमा जग्गाको धनीसँग भएको बोलकबोल अनुरूप जोताहाले जग्गाधनीलाई पोत बुझाई जोत कमोद गरी आएको जग्गालाई परिभाषित गरेको देखिन्छ। उखडा जग्गा जोत्ने जोताहालाई ऐनले किसानको रुपमा पहिचान गरेको छ। ऐनमा

रहेको व्यवस्था अनुसार यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कुनै उखडा जग्गा कमाई रहेको किसानको सो जग्गामा स्वामित्व स्थापित हुन्छ र जग्गाधनीको स्वामित्व समाप्त हुन्छ । यस ऐनको प्रारम्भ सम्बन्धमा हेर्दा मिति २०२१।६।१७ मा प्रमाणीकरण र प्रकाशन भएको यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुने अवस्था रहेको देखिन्छ ।

यस सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागले उपलब्ध गराएको धारणा माथी उल्लेख गरिसकिएको छ । मालपोत कार्यालय भक्तपुरले यस ऐनको कार्य सम्बन्धमा जानकारी नभएको भन्दै कुनै स्पष्ट धारणा उपलब्ध गराउन नसकिने जनाएको छ । यस सन्दर्भमा हेर्दा विद्यमान संविधानले सार्वजनिक प्रयोजनको लागि बाहेक जग्गा प्राप्तिमा बन्देज लगाएको अवस्था देखिन्छ । साथै भूमिसुधार कार्यक्रमबाट मात्र जग्गा प्राप्त गर्न सकिने अवस्था पनि संविधानले तोकेको देखिन्छ । जग्गा प्राप्ति तथा भूमिसुधारको प्रयोजनले छुट्टै कानूनी व्यवस्था अस्तित्वमा रहेको विद्यमान अवस्थामा यस ऐनको आवश्यकता देखिदैन । यस ऐनको उपस्थितीले कानूनी व्यवस्थामा दोहोरोपनको सिर्जना गरी कानूनी उपलब्धताको सम्बन्धमा नै अस्पष्टताको निर्माण गरेको देखिन्छ ।

५.५ विर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६

नेपालको इतिहासको कुनै कालखण्डमा विद्यमान रहेको विर्ता प्रथालाई र सो को आधारमा राज्यलाई कर नतिरी जग्गा भोगचलन गर्ने प्रचलनलाई अन्त्य गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको निर्माण भएको देखिन्छ । कुनै स्थानको जग्गाको लागि तिर्नुपर्ने मालपोत सम्पूर्ण वा आंशिक रुपमा माफि मिनाहा गराई विर्ता लिने वा दिने प्रचलन रहेको देखिन्छ । यस ऐनले विर्ता प्रथाको उन्मुलन गरेको स्पष्टा घोषणा गरेको र विर्ता जग्गा मोही वा जग्गाधनीको नाममा दर्ता भै जाने तथा यस ऐनको प्रारम्भ पश्चात विर्ता भनिएका सबै खालका जग्गाहरुमा भूमिकर लाग्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा यस ऐनको निर्माण र प्रारम्भ पश्चात नेपालमा कुनै पनि जग्गा विर्ताको रुपमा नरहेको स्वतः देखिन आउँछ ।

यस सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागले उपलब्ध गराएको धारणा माथी उल्लेख गरिसकिएको छ । मालपोत कार्यालय भक्तपुरले “ऐनले परिभाषा गरेका ख श्रेणीका विर्ता जग्गा सम्बन्धमा (विर्ता वा रैकर) कयौं मुद्दा विभिन्न तहका अदालतमा विचाराधीन रहेका साथै उपत्यका भित्र कयौं ख श्रेणीका विर्ता जग्गा दर्ता गर्ने कार्य बाँकी रहेकोले सेवाग्राहीलाई मर्का परेको हुँदा दर्ता गर्ने कार्य सुचारु हुने गरी ऐनमै संशोधन गरिनु उपयुक्त हुने” भन्ने धारणा समेत उपलब्ध गराएको छ ।

यस ऐनको प्रारम्भ पश्चात कुनै पनि किसिमको विर्ता जग्गा नरहेको अनुमान गर्नु पर्ने हुन्छ । कार्यदलको बैठकमा छलफल गर्दा कतिपय स्थानमा विर्ता जग्गालाई रैकरमा परिणत गर्ने कार्य सम्पन्न नभैसकेको हुनाले प्रक्रियामा रहेको भन्ने जानकारी सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरुबाट प्राप्त भएको छ । तसर्थ मुद्दा वा मालपोत कार्यालयमा रैकरको प्रक्रियामा रहेका जग्गाहरुको हकमा यस ऐन अन्तर्गतको कानूनी व्यवस्था लागु हुनुपर्ने अवस्था देखिन्छ । उल्लेखित बाहेक यस ऐनको कुनै पनि किसिमको प्रयोजन रहेको देखिएन ।

५.६ न्यायिक कोष ऐन, २०१६

फिर्ता गर्नु पर्ने कोर्ट फी, दण्ड जरीवाना, धरौटी वा जमानतको रकम फिर्ता गर्ने काम छिटोछरितो गराउन, अदालत-भवन र न्यायाधीश तथा अदालतमा कार्यरत अन्य कर्मचारीहरुको आवास-भवन बनाउन, त्यस्ता भवनहरुको विस्तार, मर्मत र स्याहार-संभार गर्न तथा न्यायसम्बन्धी अरु आवश्यक कार्यहरु गर्न समेत आवर्ती कोष (रिभलविङ्ग फण्ड) को रुपमा एक कोषको स्थापना गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको तर्जुमा र निर्माण गरिएको छ ।

यस ऐनले न्यायिक कोष नामक एक आवर्ति कोषको स्थापना गरेको छ । यस कोषमा नेपाल सरकारबाट समय समयमा प्राप्त अनुदान र मुद्दाका पक्षले राखेको धरौटी वा जमानतको रकम जम्मा हुने व्यवस्था यस ऐनले गरेको छ । नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरि तोकेको मिति देखि प्रारम्भ हुने भनिएको यो ऐन प्रारम्भ भएको देखिदैन । नेपाल सरकारको अनुदान भनेको बजेट मार्फत नै प्राप्त हुने हुनाले अनुदानको सट्टामा आवश्यक रकम नेपाल सरकारले वार्षिक बजेट मार्फत नै उपलब्ध गराउन सक्ने अवस्था एकातर्फ छ भने जुनसुकै बखत

फिर्ता दिनुपर्ने धरौट र जमानत जस्तो अल्पकालिन रकमको आधारमा यस ऐनले प्रस्ताव गरेको जस्ता कार्यहरू गर्न व्यवस्थापकिय जटीलताहरू रही नै रहने हुन्छ। धरौट र जमानतको जस्तो फिर्ता दिनुपर्ने वा स्याहा गर्नुपर्ने रकम अन्य कार्यमा उपयोग गरिएको खण्डमा कानून बमोजिम फिर्ता वा स्याहा गर्दाको समयमा आउने समस्याहरू पनि उपस्थित हुने नै छन्। यसरी यस ऐनको कार्यान्वयन जटील र अव्यवहारिक देखिएको छ।

साथै यस ऐनको सम्बन्धमा धारणा माग गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०७१।२।३० मा “न्यायिक कोष ऐन, २०४३ बमोजिमको कोषको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्थाका सम्बन्धमा भएको सबै कार्यहरूका लागि नेपाल सरकारले नियमित रूपमा विनियोजन मार्फत रकम उपलब्ध गराउने गरेकोले छुट्टै कोषको आवश्यकता नदेखिँदा यो ऐन खारेज गर्दा उपयुक्त हुने” भन्ने समेत व्यहोराको धारणा उपलब्ध भएको छ। सो सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट कुनै किसिमको धारणा उपलब्ध गराइएको छैन। यसरी उपरोक्त आधारहरूमा हेर्दा यस ऐनको कुनै पनि औचित्य रहेको देखिँदैन।

५.७ केही फौजदारी मुद्दा खारेज गर्ने र दण्ड सजाय मिनाहा दिने ऐन, २०२०

मुलुकी ऐनले धार्मिक एवम् सामाजिक विचारधारा, चेतना र मान्यताहरूमा समयको प्रभावले आएको परिवर्तनको सन्दर्भमा कतिपय मौलिक महत्वपूर्ण एवम् समयोचित सुधारहरूको कानूनी व्यवस्था साथै कामको प्रकृति र अवस्थाका आधारमा अपराध र सजायको पुनः मूल्यांकन र पुनः निर्धारण समेत गरेको, र यसरी मुलुकी ऐनको रूपमा व्यक्त भएको राष्ट्रिय नीति एवम् आकांक्षा र राष्ट्रले अपनाएको धार्मिक एवम् सामाजिक आचारका उदारवादी सिद्धान्तहरूको सन्दर्भमा २०२० साल भाद्र १ गते भन्दा अघि भए गरेका काम कुराका सम्बन्धमा धर्म, जात वा जातिको संकीर्ण आधारमा रहेको भेदभावपूर्ण कानूनी व्यवस्था र त्यसको कानूनी परिणामलाई पूर्ववत् रूपमा कायम राख्न उचित नदेखिने हुँदा त्यस सम्बन्धमा यथाशीघ्र आवश्यक व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको निर्माण गरिएको देखिन्छ।

यस ऐनले अनुसूचीमा चार वटा ऐनहरू समावेश गरेको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, २०२०, जुवा ऐन, २०२०, रेल्वे ऐन, २०२० र सवारी ऐन, २०२०। उक्त ४ वटा ऐन विपरितको कसुर बाहेकको कुनै पनि कसुरमा मुद्दा नचलाईने, यदि मुद्दा चलाईसकिएको भए पनि सो मुद्दा जुनसुकै तहमा पुगेको भएता पनि स्वतः खारेज हुने, मुद्दा फैसला भै केही कैद भुक्तान भैसकेको भए बाँकी सबै मिनाहा हुने र कैद सजाय भुक्तान हुन बाँकी रहेको भए सजाय स्वतः मिनाहा भएको मानिने व्यवस्था यस ऐनमा रहेको देखिन्छ। यस ऐनले देहाय बमोजिमको सजायहरूको हमका कार्यान्वयन नगर्ने गरि प्रावधानहरू राखेको छ: मुड्ने, खोज्ने, दामल गर्ने, जात पतित गर्ने, अभक्ष खुवाउने, जनै भिकिदिने, टाडमुनि छिराउने, पैताला चटाउने, पतिया वा प्रायश्चित्त गराउने, तीर्थ घुम्नुपर्ने, र गाउँ वा शहर बाहिर निकाला गर्ने।

यसरी यस ऐनले २०२० सालमा जारी भएका चारवटा ऐन बाहेकको सबै खालको कानूनबाट चलेका मुद्दा र हुने सजायलाई खारेज गरिदिएको स्थिती छ। यस ऐनको खारेजीले पनि त्यस्ता कुनै पनि सजाय वा मुद्दा गर्ने आधार खारेजीबाट जाग्ने अवस्था नभएको र वि.सं. २०२० पश्चात विभिन्न नयाँ कानूनी व्यवस्थाहरूले नेपाली कानूनी प्रणालीमा स्थान लिई सकेको हुनाले यस ऐनको सान्दर्भिकता रहेको देखिँदैन।

५.८ निवृत्ति कोष ऐन, २०४२

नेपालको तत्कालिन राजनैतिका प्रणाली अन्तर्गत संसदको रूपमा कार्यरत रहेको राष्ट्रिय पञ्चायतको सल्लाह र सम्मतिमा तत्कालिन राजा वीरेन्द्रले यो ऐन जारी गरेका थिए। यस ऐनको मुलभुत उद्देश्य भनेको कम्पनी, संस्थान तथा अन्य संगठित संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूको निमित्त निवृत्ति कोषको व्यवस्थाका लागि आवश्यक कानूनी आधार खडा गर्नु रहेको थियो।

यस ऐनले कर्मचारीको परिभाषा गर्दै प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको कम्पनी, संस्थान तथा अन्य संगठित संस्थाको सेवामा रहेको व्यक्तिलाई परिभाषित गरेको छ। त्यसै गरि संस्थाको परिभाषा गर्दा यस ऐनले प्रचलित

कानूनबमोजिम स्थापना भएको कम्पनी, संस्थान तथा अन्य संगठित संस्थाको रूपमा परिभाषित गरेको छ। यसरी यस ऐनले प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भएको जुनसुकै संस्थाको जुनसुकै कर्मचारीको लागि निवृत्ति कोष गठन हुन सक्ने कानूनी आधार दिएको छ।

कुनै तिनवटा वा सो भन्दा बढी संस्थाले आफ्ना कर्मचारीको हितको लागि कुनै निवृत्ति कोषको गठन गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था यस ऐनले गरेको छ। यस ऐन बमोजिमको कोष गठन गर्नको लागि केही शर्तहरू पनि ऐनले तोकेको छ। यस ऐन बमोजिमको कोषको स्थापनाका लागि केही शर्तहरू पुरा गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ। प्रथमतः कोषको गठनको लागि स्विकृती नै नेपाल सरकारबाट लिनुपर्ने कानूनी बन्देज रहेको छ। त्यसै गरि कोषको लागि कम्तिमा पनि वार्षिक छ लाख बचत संकलन हुनुपर्ने र कोषको स्थापना गर्दाको समयमा कम्तिमा पनि बिस लाख रकम जम्मा भैसकेका अवस्थाको अनिवार्यता यस ऐनले कायम गरेको छ। यसरी यस ऐनले रोजगारदाताले आफ्ना कर्मचारीको लागि आवश्यकता अनुसार निवृत्ति कोष गठन गर्न सक्ने आधार उपलब्ध गराएको भएता पनि यस ऐन अन्तर्गत कुनै पनि किसिमको कोष दर्ता तथा सञ्चालन भएको कार्यदलमा छलफलको क्रममा जानकारीमा आएन। त्यसको सट्टा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६३ मा रहेको व्यवस्थालाई टेकेर कतिपय (लगभग ४८ वा ४९) कोषहरूको गठन र सञ्चालन भएको छ।

यस ऐनको सम्बन्धमा धारणा माग गरिएकोमा आन्तरिक राजस्व विभागको नीति विश्लेषण शाखाले मिति २०७१।२।२३ मा “निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ र आयकर ऐन, २०५८ को स्विकृत अवकाश कोषको व्यवस्थासंग मिल्ने गरी अवकाश कोष सञ्चालन गर्ने निकायहरूलाई नियन्त्रण, नियमन र प्रभावकारी बनाउन एउटा छुट्टै ऐनको आवश्यकता देखिन्छ। त्यसैले निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ लाई आवश्यक परिमार्जन गरी निरन्तरता दिनु उपयुक्त हुन्छ” भन्ने व्यहोराको धारणा उपलब्ध गराएको छ भने नेपाल राष्ट्र बैंकबाट मिति २०७१।३।१ मा “निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ मा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरू यस बैंकको उद्देश्य र कार्यहरूसंग प्रत्यक्ष रूपमा सरोकार राख्ने विषय नभएको हुनाले सो ऐनको खारेजी वा संशोधन गर्दा के कस्तो कानूनी व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ सो सम्बन्धमा तर्काबाट नेपाल कानून आयोग आफैले यथोचित निर्णय लिएमा यस बैंकलाई कुनै आपत्ति नहुने” भन्ने व्यहोराको धारणा प्राप्त भएको छ। यसरी यस ऐनको विषयवस्तु गम्भीर हुनुका साथै कर्मचारी कामदारको आर्थिक हितसंग गाँसिएका विषय रहेकोले परिमार्जन सहितको निरन्तरताको आवश्यकता रहेको देखिएको छ।

५.९ नेपाली मुद्राको चलन चल्ती बढाउने ऐन, २०१४

नेपाली अर्थतन्त्रमा यस कानूनको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाईन्छ। नेपालमा नेपाली मुद्राको चलन चल्ती खासै प्रभावकारी नभएको अवस्थामा यस ऐनले नेपाली मुद्राको प्रचलनलाई स्थापित गर्न भूमिका खेलेको देखिन्छ। मुलतः यस ऐनको निर्माण मुलुकभरि एकै मुद्राको आधारमा विनिमयलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले गरिएको हो। यस ऐनले नेपाली र विदेशी मुद्राको परिभाषा गर्नुका साथै कुनै मोल, फि वा ज्याला आदि रकम नेपाली मुद्रामा दिन ल्याएमा लिन सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। साथै विदेशी मुद्रामा गरेको कारोबारको सन्दर्भमा पनि सट्टी दरमा हुने रकम नेपाली मुद्रामा बुझाउन ल्याएमा पनि बुझ्न सकिने व्यवस्था यस ऐनमा रहेको देखिन्छ।

यस ऐनको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट मिति २०७१।३।१ मा “नेपाली मुद्राको चलन चल्ती बढाउने ऐन, २०१४ धेरै पुरानो र यसमा उल्लेख भएका नेपाली मुद्राको चलन चल्ती सम्बन्धी व्यवस्था समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिएको हुनाले उक्त ऐनलाई खारेज गरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को पछिल्लो संशोधन प्रस्तावमा तदनुरूप यथोचित रूपमा समावेश गर्नको लागि यस बैंकबाट सम्बन्धित निकायहरूसँग समेत आवश्यक पहल गरिने” भन्ने व्यहोराको धारणा प्राप्त भएको छ। नेपाली मुद्रा सम्बन्धी सम्पूर्ण कारोबार नेपाल राष्ट्र बैंकबाट छुट्टै ऐनका आधारमा सञ्चालित हुने भएकोले र नेपाली मुद्रा बाहेकको मुद्राहरूको कारोबारको हकमा कानूनी रूपमा नै नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुमति नभए सम्म कारोबार गर्न नपाउने अवस्था रहेको वर्तमान सन्दर्भमा नेपाली मुद्रामा कारोबार गर्न सकिने खालको नरम कानूनी व्यवस्था रहेको यस ऐनले आफ्नो सान्दर्भिकता गुमाईसकेको अवस्था देखि आएको छ।

५.१० राज्य अदालत उन्मुलन ऐन, २०१७

नेपालको राजनीतिक विकासक्रमको महत्वपूर्ण कालखण्डको विकासका लागि यो ऐनले स्वरूप धारण गरेको देखिन्छ । विभिन्न अवधिमा विभिन्न सम्झौताको अधिनमा रहि राज्यको दर्जा प्राप्त गरिरहेका विभिन्न स्थानमा राज्य स्तरको अदालतको रूपमा क्रियाशील रहेका विभिन्न अदालतको खारेजीका लागि यो ऐन निर्माण भएको ऐनको विषयवस्तुबाट देखिन्छ ।

नेपालमा शान्ति व्यवस्था र नेपालका नागरिकहरुको सुविधा कायम राख्नको लागि तत्काल विद्यमान न्याय प्रशासनमा सुधार राज्य अदालतहरुको उन्मुलन गर्नुपरेको सन्दर्भमा आएको यो ऐनले राज्य अदालतहरुबाट हेरिदै आएका सबै प्रकारका मुद्दाहरु भौगोलिक क्षेत्राधिकार वहन गर्ने अदालतबाट हेरिने, राज्य अदालतले मुद्दाका सबै कागजपत्र जिल्ला अदालतमा बुझाउनुपर्ने, कागजपत्र नबुझाएमा हुने कारवाही लगायतका विषयमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यस ऐनको सम्बन्धमा धारणा माग भएकोमा गृह मन्त्रालयबाट मिति २०७१।३।११ मा “राज्य अदालत उन्मुलन ऐन, २०१७ ले तत्काल कायम रहेका सबै राज्य अदालतहरुलाई खारेज गर्दै त्यस्ता अदालतमा विचाराधीन मुद्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सरेर व्यवस्था भइसकेको देखिन्छ । २०१७ साल जेष्ठ देखि लागू भएको प्रस्तुत ऐन हालको सन्दर्भमा प्रचलनमा प्रभावकारी नदेखिएकोले यस ऐन खारेज नभई कार्यान्वयनमा रही रहनुपर्छ भन्ने कुनै वस्तुगत आधार रहेका भएको पाईदैन । त्यस्तै राज्य रजौटा ऐन, २०१७ तत्कालिन अवस्थामा राज्य, राजा र रजौटा बीच सु-सम्बन्ध कायम राख्न आएको, हाल नेपालमा राज्य रजौटा व्यवस्था कायम नरहेको अवस्थामा प्रस्तुत ऐन समेत कार्यान्वयनमा राखिरहनु पर्ने आधार छैन तर प्रस्तुत ऐनको दफा ६ बमोजिम गुठी सञ्चालन सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्थालाई गुठी सम्बन्धी अन्य नेपाल कानूनमा समावेश गरी संस्कृति र परम्परालाई जगेर्ना गर्न उपयुक्त हुने भएकोले सोही व्यहोराको धारणा नेपाल कानून आयोगमा लेखी पठाउने भनी नेपाल सरकार (सचिव स्तरीय) बाट मिति २०७१।२।२२ मा भएको व्यहोरा निर्णयानुसार अनुरोध छ” भन्ने धारणा प्राप्त भएको छ । यसरी वि.सं. २०१७ मा आएको यस ऐनले मुलतः राज्य अदालत सम्बन्धि व्यवस्थालाई उन्मुलनको प्रमुख उद्देश्य राखेको र हालको अवस्थामा राज्य अदालत भन्ने कुनै पनि किसिमको संरचनाको अस्तित्व नरहेको हुनाले यस ऐनको निरन्तरताको कुनै आवश्यकता देखिदैन । त्यस सन्दर्भमा यो ऐनले पनि हाल आएर औचित्य गुमाईसकेको अवस्था छ ।

५.११ राज्य रजौटा ऐन, २०१७

पृथ्वीनारायण शाहले प्रदान गरेको विभिन्न अधिकार अन्तर्गत राज्यको अधिकार प्रयोग गरिरहेको राज्य रजौटाको सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न यो ऐनको निर्माण भएको देखिन्छ । पृथ्वीनारायण शाहबाट बाँधिएको राष्ट्रिय एकतालाई अभि सुदृढ पारी विभिन्न वर्ग, पेशा वा क्षेत्रका जनताकाबीचमा सुसम्बन्ध कायम राख्नका लागि राज्य र राजा रजौटाका सम्बन्धमा समयानुकूल व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले यो ऐनको निर्माण भएको हो । यो ऐनले विभिन्न स्थानमा राज्य र रजौटाको अधिकार प्राप्त भनिएका सबैको अधिकारलाई पूर्णतः समाप्त गरेको, राज्यमा रहेको कागजपत्र र सम्पत्ति सबैलाई नेपाल सरकारको मातहतमा ल्याएको, राज्य अन्तर्गत रहेका देवालय, मठ, मन्दिर सञ्चालन कार्य तथा गुठीहरुलाई गुठी संस्थान अन्तर्गत ल्याएको अवस्था छ ।

यस ऐनमा उल्लेख भएको गुठी सम्बन्धी व्यवस्थाको सन्दर्भमा गुठी संस्थासँग आधिकारिक धारणा माग भएकोमा मिति २०७१।२।२२ मा “नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक राज्य घोषणा भई सोही अनुसार संविधानमा व्यवस्था भैसकेको हुँदा राजा रजौटा रहने भन्ने उक्त ऐनको सान्दर्भिकता नरहेको व्यहोरा लेखी पठाउने भनि मिति २०७१।२।२२ मा निर्णय भएको व्यहोरा अनुरोध छ” भन्ने व्यहोराको पत्र प्राप्त भएको छ । यस ऐनको सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त भएको धारणा माथिल्लो ऐनको विश्लेषणको क्रममा उल्लेख गरिसकिएको छ । मुलुकको विद्यमान सन्दर्भमा कुनै पनि किसिमको राज्य रजौटा नरहेका विषय सामान्य जानकारीको विषय भै सकेको अवस्थामा यस ऐनको प्रयोगबाट कुनै पनि किसिमको राज्य रजौटाको उन्मुलन वा नियमन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको देखिदैन । त्यस कारणबाट यस ऐनले आफ्नो सान्दर्भिकता र औचित्य गुमाईसकेको अवस्था देखिन्छ ।

५.१२ विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१

जनताको आर्थिक हित कायम राख्न विदेशमा लगानी गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले बनेको यस ऐनलाई समय सापेक्ष नभएको आरोप लाग्ने गरेको छ । नेपाल भित्र वा बाहिर जहाँसुकै रहे बसेको भएता पनि नेपाली नागरिकलाई लागुहुने यो ऐन विश्वव्यापीकरणको हालको स्थितिमा विदेशमा रहने नेपालीको हकमा त्यसै पनि सान्दर्भिक नरहेको स्पष्ट देखिन्छ । यस ऐनले विदेशमा गरिने सेक्युरिटी, विदेश स्थित फर्म, विदेशमा रहेको बैंक खाता, विदेशमा रहेको घरजग्गा लगायत नेपाल सरकारले समय समयमा तोकेको जुनसुकै किसिमको लगानीलाई विदेशमा गरिएको लगानीमा परिभाषित गरेको छ । यस ऐनले नेपाल सरकारले सूचना प्रकाशित गरि तोकेको खण्डमा बाहेक विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छ । यस ऐनले विदेशमा लगानी गर्नेलाई दण्ड सजायको उल्लेख गरेको छ, साथै यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुने समेत उल्लेख रहेको छ । यस ऐनमा जम्मा जम्मी ५ दफा रहेको देखिन्छ, भने विश्वव्यापीकरणको तथा अन्तर्राष्ट्रिय सेवा व्यापारको बढ्दो कारोबारको अवस्थामा यस ऐनको सान्दर्भिकताको पुनः परीक्षण गरिनु जरुरी रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा गरिने विदेशी लगानीको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नका लागि छुट्टै ऐनको व्यवस्था रहेको स्थितिमा नेपालीले विदेशमा गर्ने लगानीको सम्बन्धमा अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने नियमनका लागि पनि सोही ऐनको संशोधनबाट व्यवस्था गर्न सकिने अवस्था देखिएकोले यस ऐनलाई पनि छुट्टै अस्तित्वमा राखिरहन आवश्यकता देखिदैन । सो हुनाले यस ऐनका केही अत्यावश्यक व्यवस्थाहरूलाई विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ मा समावेश गर्नु पनि आवश्यक रहेको देखिएको सन्दर्भमा दुवै ऐनको एकीकरण गरेर नयाँ ऐनको तर्जुमाको कार्य गर्नु उचित हुने देखिन्छ ।

५.१३ लिखतहरूको गोप्यता सम्बन्धी ऐन, २०३९

नेपालको सुरक्षा, शान्ति तथा व्यवस्था कायम राख्नको लागि सरकारी तथा सार्वजनिक कार्यालयको महत्वपूर्ण कागजातहरू, अभिलेखहरू, सन्धिपत्रहरू जस्ता संरक्षणीय लिखतहरूको वर्गीकरण गर्न र गोप्यताको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले बनेको यस ऐनको आफ्नो सान्दर्भिकता पक्कै पनि रहन्छ । तथापि गोप्यताको लागि विभिन्न प्रतिबन्ध लगाएको यस ऐनलाई विद्यमान सन्दर्भमा पुनर्मूल्यांकन गर्नुपर्ने भने देखिन्छ । यस ऐनको सन्दर्भमा हेर्दा, लिखतहरूलाई सख्त निषेधित, अति गोप्य र गोप्य गरि ३ प्रकारमा लिखतहरूको वर्गीकरण गरेको छ । यस ऐन बमोजिम सबै प्रकारका लिखतहरूको वर्ग जनाउनुपर्ने तथा विभिन्न वर्गमा परेको लिखतहरूको हकमा ऐनले तोकेको अवधी अनुसार गोप्य राख्नुपर्ने व्यवस्था यस ऐनले गरेको छ । यस ऐनको दफा ५, ६ र ७ मा उल्लेख भए अनुसारको लिखतहरूलाई कुनै पनि अदालतमा प्रमाणको रूपमा पेश गर्नु नपर्ने तथा लिखतहरूको स्रोत खुलाउनु नपर्ने समेतको कानूनी व्यवस्था यस ऐनमा रहेको देखिन्छ ।

यसै सन्दर्भमा राज्यका काम कारवाही लोकतान्त्रिक पद्धति अनुरूप खुला र पारदर्शी बनाई नागरिकप्रति जवाफदेही र जिम्मेवार बनाउन, सार्वजनिक निकायमा रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचनामा आम नागरिकको पहुँचलाई सरल र सहज बनाउन, राज्य र नागरिकको हितमा प्रतिकूल असर पार्ने सम्बेदनशील सूचनाको संरक्षण गर्न र नागरिकको सुसुचित हुने हकलाई संरक्षण र प्रचलन गराउने प्रयोजनले तयार गरिएको सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को अध्ययन गरिनु पनि जरुरी देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) ले सार्वजनिक नगरि गोप्य राख्न सकिने सूचनाको सूची उपलब्ध गराएको देखिन्छ । त्यसै गरि उल्लेखित ऐनको परिच्छेद ४ अन्तर्गत दफा २७ र २८ ले गोप्य राख्नुपर्ने खालको सूचनाको वर्गीकरण तथा गोपनियताको लागि कानूनी आधार उपलब्ध गराएको देखिन्छ ।

यसरी उपरोक्त २ वटा ऐनहरूको सम्बन्धमा हेर्दा लिखतहरूको गोप्यता सम्बन्धी ऐन, २०३९ मा उल्लेख भए अनुसार गोप्य राख्नुपर्ने लिखतहरूको हकमा २०६४ सालको सूचनाको हक सम्बन्धी ऐनमा पनि व्यवस्था भएको सन्दर्भमा अघिल्लो ऐनको सान्दर्भिकता नरहेको अवस्था देखिन आएको छ । तसर्थ गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाहरूको हकमा सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ मा सामान्य संशोधनबाट समावेश गर्ने हो भने यस ऐनको खारेजी गर्दा हुने अवस्था देखिएको छ ।

५.१४ रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२०

नेपाल सरकारले दिने विभिन्न प्रकारका ठेक्काको बन्दोबस्त गर्नका लागि यस ऐनको निर्माण गरिएको देखिन्छ । यस ऐनले सर्वसाधारण जनताको आर्थिक हितका लागि रकम बन्दोबस्त, रकम तहसील र सरकारी ठेक्का सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनलाई एकीकरण र संशोधन गरेको छ । मुलुकभर वा कुनै खास क्षेत्रभित्र कुनै खास चीज वस्तुको एक हट्टी गरी संग्रह गर्न, उत्पादन गर्न वा बिक्री वितरण गर्न वा संग्रह उत्पादन वा बिक्री वितरण समेत सबै वा सो मध्ये केही काम गर्न वा कुनै काम कुराका सम्बन्धमा नेपाल सरकारद्वारा निर्धारित दस्तुर असुल गर्न एकाधिकार प्रदान गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको निर्माण भएको देखिन्छ । र यस ऐनले समेटेको प्रयोजन प्रचलनमा रहेको अन्य कुनै नेपाल कानूनले समेटेको नदेखिएबाट यस ऐनको आफ्नो सान्दर्भिकता रही नै रहेको छ । हाल प्रचलनमा रहेको सार्वजनिक खरिद ऐनले नेपाल सरकारले कुनै सेवा, उत्पादन आदिको खरिद गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रक्रियाको निर्धारण गरेको भएता पनि कुनै उत्पादन वा वस्तुको संग्रह, बिक्री वितरण वा कुनै क्षेत्रमा कुनै दस्तुर असुली आदि प्रयोजनले ठेक्कामा दिने सन्दर्भमा अन्य कुनै कानूनी संरचना रहेको अवस्था देखिदैन । सो नरहेको सन्दर्भमा विद्यमान प्रशासनिक कार्यहरूको नियमनका लागि यस ऐनको महत्वपूर्ण स्थान रहेको विषय स्पष्ट नै देखिएको छ ।

साथै यस ऐनको विषयमा आफ्नो धारणा उपलब्ध गराउँदा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले मिति २०७१।३।३ मा “सार्वजनिक निकायले गर्ने खरिद कार्यको लागि सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ द्वारा नियमन भइरहेको हुँदा सार्वजनिक निकायले गर्ने खरिद कार्यको हदसम्म उक्त रकम सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२० खारेज गर्न मनासिव देखिएको” भन्ने धारणा उपलब्ध गराएको छ । त्यसै गरी सोही सम्बन्धमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले मिति २०७१।४।४ को पत्रबाट “रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२० का केही प्रावधा जस्तै: दफा १० सम्बन्धी अयोग्यता जस्ता विषय अबै पनि कार्यान्वयनमा नै रही रहेको देखिएकोले उक्त ऐनलाई खारेज नगरी समसामयिक रूपमा आवश्यक संशोधन सहित कार्यान्वयनमा ल्याउनु उचित देखिएको” भन्ने व्यहोराको धारणा उपलब्ध गराएको छ ।

यस ऐनको प्रयोगको विद्यमान अवस्थाको बारेमा कार्यदलमा छलफल गर्दा खासै प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा रहेको नदेखिएको भन्ने धारणा सहभागीहरूबाट प्राप्त भएता पनि यस ऐनले प्रशासन गर्ने कतिपय विषयवस्तुमा कानूनको अभाव रहेको र आर्थिक विषयका अन्य कानून र सद्बिवेकको रूपमा प्रतिस्पर्धाको अवलम्बन गर्ने गरिएको कार्य-वातावरणका साथै यस ऐनको संरचना र समग्र विषयवस्तुमा परिमार्जनको आवश्यकता समेत देखिएको सन्दर्भमा यस ऐनलाई संशोधन वा पुर्नलेखन गरिनु जरुरी रहेको देखिन्छ ।

५.१५ बिफर नियन्त्रण ऐन, २०२०

यस ऐनको सन्दर्भमा छलफल गर्दा स्वास्थ्य सेवा विभागका तर्फबाट उपलब्ध हुनुभएका प्रतिनिधिले उक्त विभाग र स्वास्थ्य मन्त्रालयले संक्रामक रोगहरूको सम्बन्धमा छुट्टै ऐनको मस्यौदा गरिरहेको र सो ऐनमा यस ऐनका विषयवस्तुहरू समेटिने जानकारी गराएको सन्दर्भमा यस ऐनको सम्बन्धमा यस प्रतिवेदनमा विश्लेषण गरिएको छैन । मुलतः संक्रामक रोगको रूपमा रहेको अवस्थामा बिफरको संक्रमण नदेखिएको र आवश्यक भएको अवस्थामा संक्रामक रोग ऐनसंग सम्बन्धित ऐनबाट नै नियन्त्रणका आवश्यक कार्य गर्न सकिने अवस्था हुने हुनाले संक्रामक रोगको लागि नयां ऐनको निर्माण पश्चात मात्र आवश्यक अध्ययन गर्ने गरी हाललाई आयोगले यस ऐनको सम्बन्धमा केही गरीरहनुपर्ने देखिदैन ।

५.१६ आमाको दुधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु (बिक्री वितरण नियन्त्रण) ऐन, २०४९

स्तनपानको संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा आमाको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु लगायत बाल आहारको बिक्री वितरणलाई नियमित गरी बच्चाहरूको लागि सुरक्षित एवम् पर्याप्त पोषणको व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको

निर्माण भएको देखिन्छ। यस ऐनले स्तनपान संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने प्रयोजनले स्वास्थ्य मन्त्रालयका सचिवले अध्यक्षता रहेको समितिको प्रावधान गरेको छ। त्यसै गरी स्वास्थ्य कार्यकर्ताले के गर्न पर्ने वा के गर्न नहुने, उत्पादक तथा वितरकले गर्न नहुने कार्यहरू, उत्पादनको प्रमाणिकरण, उत्पादनमा लेबल लगाउने, उत्पादको गुणस्तर तोकिए बमोजिम हुनुपर्ने, निरीक्षण गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था लगायतका विषयमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उपरोक्त बमोजिम हेर्दा यो ऐन मुलतः आमाको दुधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तुको गुणस्तर नियन्त्रण तथा स्तनपान प्रवर्द्धनको विषयमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ। स्तनपान प्रवर्द्धन जस्ता विषयहरू नियमित प्रशासनिक तथा नितीगत निर्णयको आधारमा पनि नियमन र कार्यान्वयन गर्न सकिने जस्ता विषय देखिन्छन् भने गुणस्तरको सम्बन्धमा पनि अन्य कानून प्रचलनमा रहेको नै देखिन्छ।

त्यस्तै यस ऐनमा भएको व्यवस्था नेपालमा प्रचलित खाद्य ऐन, २०२३ ले पनि समेट्न सक्ने र सो ऐनको अधिनमा रही खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागले बाल आहारका वस्तुहरूको बिक्री वितरणको अनुगमन तथा आवश्यक भएमा नियन्त्रण गर्ने कार्य गरिआएको जानकारीमा आएको छ। सो हुनाले कार्यदलमा यस ऐनको सम्बन्धमा विस्तृत छलफल नगरि अन्य सम्बद्ध ऐनमा केही संशोधन पश्चात यस ऐनको खारेजी तर्फ छलफल गर्न सकिने अवस्था देखिएको छ। मुलतः यस ऐनले व्यवस्थापकीय विषयहरूलाई मात्र समावेश गरेको सन्दर्भमा नेपाली कानूनी प्रणालीमा यस ऐनको उपस्थितीको सान्दर्भिकता देखिदैन।

५.१७ संक्रामक रोग ऐन, २०२०

यस ऐनको सन्दर्भमा छलफल गर्दा स्वास्थ्य सेवा विभागका तर्फबाट उपलब्ध हुनुभएका प्रतिनिधीले उक्त विभाग र स्वास्थ्य मन्त्रालयले संक्रामक रोगहरूको सम्बन्धमा छुट्टै ऐनको मस्यौदा गरिरहेको र सो ऐनमा यस ऐनका विषयवस्तुहरू समेटिने जानकारी गराएको सन्दर्भमा यस ऐनको सम्बन्धमा यस प्रतिवेदनमा विश्लेषण गरीएको छैन।

यस ऐनको सम्बन्धमा सरोकारवाला निकायको धारणा माग गर्दा स्वास्थ्य सेवा विभाग, ईपिडिमियोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखाको मिति २०७१।३।१६ को पत्रबाट “संक्रामक रोगको अन्तर्राष्ट्रिय फैलावट हुन रोक्री मानवको सुरक्षा गर्ने उपायहरूको अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले संक्रामक रोग ऐन, २०२० को वृहद परिमार्जन गरी अन्तिम मस्यौदा तयार भईसकेको तथा आवश्यक प्रक्रियामा रहेको” भन्ने व्यहोराको धारणा उपलब्ध भएबाट यस ऐनको सम्बन्धमा आयोगले तत्काल केही गरिरहनुपर्ने देखिदैन।

५.१८ आयोडिनयुक्त नून (उत्पादन तथा बिक्री वितरण) ऐन, २०५५

आयोडिनको कमीबाट जनस्वास्थ्यमा पर्नजाने व्यापक र गम्भिर असरलाई कम खर्चिलो र सरल तरिकाले निवारण र निर्मूल गर्न आयोडिनयुक्त नूनको समुचित मात्रामा उत्पादन, पैठारी, आपूर्ति, बिक्री वितरण तथा नूनमा आयोडिन मिश्रण गर्ने व्यवस्था गर्ने प्रयोजनले यस ऐनको निर्माण भएको देखिन्छ। यस ऐनको प्रावधान हेर्दा पनि आयोडिन नभएको नून नेपाल भित्र बिक्री वितरण गर्न नहुने, आयोडिनयुक्त नून बिक्री वितरण पैठारीको लागि अनुमतिपत्र लिनपर्ने, आयोडिन अभावजन्य विकार निवारणका लागि स्वास्थ्य सचिवको संयोजकत्वको समितिको गठन गर्ने, आयोडिनयुक्त नूनको गुणस्तर तथा लेबल स्विकृत गर्ने प्रयोजनले आवश्यक व्यवस्था गर्ने लगायतको व्यवस्था यसमा रहेको देखिन्छ।

उपरोक्त बमोजिम हेर्दा यो ऐन मुलतः नेपालमा आयोडिनयुक्त नूनको बिक्री प्रवर्द्धन गर्नुका साथै नूनको गुणस्तर नियन्त्रण तथा आयोडिनको अभावजन्य विकारको निवारणको विषयमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ। आयोडिनको अभावजन्य विकारको नियन्त्रणको विषय नियमित प्रशासनिक तथा नितीगत निर्णयको आधारमा पनि नियमन र कार्यान्वयन गर्न सकिने विषय देखिन्छ भने गुणस्तरको सम्बन्धमा पनि खाद्य ऐन, २०२३ अनुसार खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागले (खाद्य ऐन, २०२३, को अनुसूची भित्र नून पनि समावेश भएको आधारमा) आफ्नो कार्य क्षेत्रको अधिनमा राखि हेर्ने गरेको पाईन्छ। सो हुनाले कार्यदलमा यस ऐनको सम्बन्धमा विस्तृत छलफल नभएको र अन्य सम्बद्ध ऐनमा केही संशोधन पश्चात यस ऐनको खारेजी तर्फ कार्य गर्न सकिने अवस्था देखिएको छ। मुलतः यस ऐनले व्यवस्थापकीय विषयहरूलाई मात्र समावेश गरेको सन्दर्भमा नेपाली कानूनी प्रणालीमा यस ऐनको उपस्थितीको सान्दर्भिकता देखिदैन।

६ कार्यटोलीले पत्राचार गरी पठाएका निकायको धारण

मालपोत कार्यालय भक्तपुरको धारणा :

- १) खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण ऐन, २०३१ : नेपालको सबै जिल्लामा नापजाँच भैसकेको अवस्थामा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता हुनु पर्ने वन जंगल, खर्क, खोलानाला, सडक बाटो नेपाल सरकारको नाममा भैसकेको हुनु पर्ने हुँदा सो ऐनको आवश्यकता नरहेको तर सो ऐनको दफा ६ मा भएको चरि रकम असुल गरिने व्यवस्थालाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ वा स्वायत्त शासन नियमावलीमा स्थानिय निकायले असुल गर्न पाउने गरी समावेश गर्नु उपयुक्त हुने ।
- २) विर्तावाले विर्तामा रकम (भट्टी चर्सा आदि) लगाई खान नपाउने ऐन २०१५ : यो ऐन आएको १ वर्ष पछि नै विर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ आइसकेको र “क” श्रेणीको विर्ता उन्मुलन भैसकेको मान्यताका आधारमा सो २०१५ सालको ऐन खारेज गर्न उपयुक्त नै हुने । ऐनको दफा नं. ६ मा मुद्दा हेर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई दिइएको हुँदा थप सुभाबको लागि गृह मन्त्रालयको धारण समेल लिनु पर्ने ।

मालपोत कार्यालय, कलंकीको धारणा :

- १) विर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को कार्यन्वयन पश्चात विर्ता जग्गा निर्माणको स्थिति नरहेको ।
- २) ऐन कार्यन्वयन पश्चात विर्ता जग्गा रैकर हुन बाँकी नै रहेको अवस्था देखिन्छ ।
- ३) रैकर परिणत हुन बाँकी विर्ता जग्गाको दर्ता प्रकृया अदालत एवम् कार्यालयमा रहेको र निवेदन नै पर्न समेत बाँकी रहेको अवस्थामा छ ।
- ४) रैकर परिणत हुने प्रकृत्यामा रहेका निवेदनहरु यथावत राख्दै निवेदन पर्न बाँकी विर्ता जग्गालाई सम्बोधन हुने गरी अन्य भूमि ऐनमा व्यवस्था गरी विर्ता ऐन खारेज गर्दा फरक नपर्ने देखिन्छ । अन्यथा विर्ता ऐन २०१६ खारेज गर्न मिल्ने देखिदैन ।

भूमि सुधार तथा व्यवस्थापन विभागको धारणा

- १) उक्त ऐनहरु यस विभागबाट प्रकाशित “भूमिसँग सम्बन्धित ऐनहरुको संगालो, २०६७” र “भूमिसँग सम्बन्धित नियमहरुको संगालो २०६७”मा समेटिएको र तिनमा भएको व्यवस्थाहरु तलसम्म पनि प्रचलनमा आईरहेकाले दण्ड सजाय तथा शुल्कहरुको व्यवस्थामा समयानुकूल संसोधन गरी अन्य व्यवस्थाहरु यथावतरूपमा राखि भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ तथा मालपोत ऐन, २०३४ मा समावेश गरी एकिकृत कानूनको रूपमा व्यवस्थित गर्नु उपयुक्त हुने ।

गुठी संस्थानको धारणा

- १) नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक राज्य घोषण भई सोही अनुसार संविधानमा व्यवस्था भै सकेको हुँदा राजा रजौटा रहने भन्ने उक्त ऐनको सान्दर्भिकता नरहेको ।

आन्तरिक राजस्व विभागको धारणा

- १) निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ कम्पनी, संस्थान, तथा अन्य संगठित संस्थामा काम गर्ने कर्मचारीहरुको निमित्त निवृत्ति कोषको व्यवस्था गर्न मिति २०४२।०६।२३ गते जारी भएको देखिन्छ । कम्तीमा तीनवटा संस्थाहरुले आपसमा मिलेर नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई निवृत्ति कोष स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था यस ऐनमा रहेको छ । साथै यसरी स्थापना भएको कोषमा आफ्नो कर्मचारीहरुको सञ्चयकोष रकम जम्मा गर्ने गरी कुनै पनि संस्था कोषको सदस्य हुन सक्ने व्यवस्था समेत यस ऐनमा रहेको देखिन्छ । हाल कर्मचारी संचयकोष, नागरिक लगानी कोष लगायत यस विभागबाट स्विकृति प्राप्त अवकाश कोषहरुले निवृत्ति कोष संचालन गरिरहेका छन् ।
- २) आयकर ऐन, २०५८ ले स्विकृत अवकाश कोषमा लगानी (योगदान) गरेको रकममा तत्काल आयकर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ । कर्मचारी संचयकोष र नागरिक लगानी कोष विशेष ऐनद्वारा संचालनमा रहेका अवकाश कोष संचालन गर्ने निकायहरु हुन । त्यस अतिरिक्त आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २० को व्यवस्था

अन्तर्गत यस विभागबाट स्विकृत प्राप्त स्विकृत अवकाश कोषहरु समेत संचालनमा रहेका छन् । निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ को व्यवस्था समेत आकाश कोष सञ्चालसंग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । यदि यस ऐनलाई आयकर ऐनको स्विकृत अवकाश कोषको अवधारणसंग सामञ्जस्य बनाई संचालन गर्ने व्यवस्था भएमा त्यस्ता कोषहरु ऐनद्वारा नै सञ्चालनमा रहने हुन्छ ।

- ३) निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ र आयकर ऐन, २०५८ को स्विकृत अवकाश कोषको व्यवस्थासंग मिल्ने गरी अवकाश कोष सञ्चालन गर्ने निकायहरुलाई नियन्त्रण, नियमन र प्रभावकारी बनाउन एउटा छुट्टै ऐनको आवश्यकता देखिन्छ । त्यसैले निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ लाई आवश्यक परिमार्जन गरी निरन्तरता दिन उपयुक्त हुन्छ ।

अर्थ मन्त्रालयको धारणा :

- १) न्यायिक कोष ऐन, २०४३ बमोजिमको कोषको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्थाका सम्बन्धमा भएका सबै कार्यहरुका लागि नेपाल सरकारकाले नियमित रूपमा विनियोजन मार्फत रकम उपलब्ध गराउने गरेकोले छुट्टै कोषको आवश्यकता नदेखिँदा यो ऐन खारेज गर्नु उपयुक्त हुने ।

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको धारणा :

- १) देशको औद्योगिकरणको प्रकृत्यामा सीमित पूँजी, मानवीय एवम् प्राकृतिक साधनको अधिकतम परिचालन गरी अर्थ व्यवस्थालाई सबल, गतिशील एवम् प्रतिस्पर्धात्मक बनाई विदेशी लगानी एवम् प्रविधि हस्तान्तरणलाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने प्रयोजनका लागि “विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९” लागू गरिएको र उक्त ऐनलाई अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक देखिएकोले समसामयिक हुने गरी आवश्यक संशोधन गर्न उपयुक्त देखिएको छ ।

सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको धारणा :

- १) सार्वजनिक निकायहरुले गर्ने खरिद कार्यको लागि (ठेक्का प्रकृया) सम्बन्धमा “सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३” द्वारा नियमन भइरहेको हुँदा सार्वजनिक निकायले गर्ने खरिद कार्यको हद सम्म उक्त “रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२०” खारेज गर्न मनासिब देखिएको ।

गृह मन्त्रालयको धारणा :

- १) राज्य अदालत उन्मुलन ऐन, २०१७ ले तत्काल कायर रहेका सबै राज्य अदालतहरुलाई खारेज गर्दै त्यस्ता अदालतमा विचाराधिन मुद्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सार्ने व्यवस्था भइसकेको देखिन्छ । २०१७ साल जेष्ठ देखि लागू भएको प्रस्तुत ऐन हालको सन्दर्भमा प्रचलनमा प्रभावकारी नदेखिएकोले यस ऐन खारेज नभई कार्यान्वयनमा रहिरहनु पर्छ भन्ने कुनै वस्तुगत आधार रहेको पाइदैन ।
- २) राज्य रजौटा ऐन, २०१७ तत्कालिन अवस्थामा राज्य, राजा र रजौटा बीच सु-सम्बन्ध कायम राख्न आएको, हाल नेपालमा राज्य रजौटा व्यवस्था कायम नरहेको अवस्थामा प्रस्तुत ऐन समेत कार्यान्वयनमा राखीरहनु पर्ने आधार छैन तर प्रस्तुत ऐनको दफा ६ बमोजिम गुठी संचालन सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्थालाई गुठी सम्बन्धी अन्य नेपाल कानूनमा समावेश गरी संस्कृति र परम्परालाई जगेर्ना गर्नु उपयुक्त हुने ।

ईपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखाको धारणा :

- १) अन्तराष्ट्रिय स्वास्थ्य नियमावली (International Health Regulations, 2005) अनुसार नेपालभर वा त्यसको कुनै भागमा कुनै संक्रामक रोग वा महामारी फैलिएमा वा फैलिन सक्ने संभावना देखिएमा त्यस्तो रोगको रोकथाम गर्न, विस्तार हुन नदिन वा निर्मूल गर्न, संक्रामक रोग वा महामारीको स्वरूप तथा प्रकृति पहिचान गरी उपचार गर्न तथा अन्तराष्ट्रिय आवागमन (ट्राफिक) एवं व्यापारमा सकभर अवरोध नहुने गरी संक्रामक रोगको अन्तराष्ट्रिय फैलावट हुन रोकी मानवको सुरक्षागर्ने उपाहरुको अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्थागर्न बाञ्छनीय भएकाले संक्रामक रोग ऐन, २०२० को बृहत परिमार्जन गरी अन्तिम मस्यौदा

तयार भइसकेको तथा आवश्यक प्रकृत्यामा समेत रहेको हुँदा नयाँ परिमर्जन ऐन स्वीकृत भई लागू नभएसम्मका लागि उल्लेखित ऐनलाई निरन्तरता दिनु पर्ने ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको धारणा :

- १) निवृत्ति कोष ऐन, २०४२ मा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरु यस बैंकको उद्देश्य र कार्यहरुसंग प्रत्यक्ष रुपमा सरोकार राख्ने विषय नभएको हुनाले सो ऐनको खारेजी वा संशोधन गर्दा के कस्तो कानूनी व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ, सो सम्बन्धमा ताहाँबाट नेपाल कानून आयोग आफैले यथोचित निर्णय लिएमा यस बैंकलाई कुनै आपत्ति नहुने ।
- २) नेपाली मुद्राको चलन चल्ती बढाउने ऐन, २०१४ धेरै पुरानो र यसमा उल्लेख भएका नेपाली मुद्राको चलन चल्ती सम्बन्धी व्यवस्था समायानुकूल संशोधन परिमर्जन गरिने पर्ने देखिएको हुनाले उक्त ऐन लाई खारेज गरी नेपाल बैंक ऐन, २०५८ को पछिल्लो संशोधन प्रस्तावमा तदनुरूप यथोचित रुपमा समावेश गर्नको लागि यस बैंकबाट सम्बन्धित निकायहरुसंग समेत आवश्यक पहल गरिने ।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको धारणा

- १) रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२० का केहि प्रावधान जस्तै : दफा १० सम्बन्धी अयोग्यता जस्ता विषय अझै पनि कार्यान्वयनमा रहिरहेको देखिएकोले उक्त ऐनलाई खारेज नगरी समसामयिक रुपमा आवश्यक संशोधन सहित कार्यान्वयनमा ल्याउनु उचित देखिएको ।

८ अध्ययन विश्लेषण र सिफारिश :

१ माथि उल्लेख भए बमोजिम समितिले प्रत्येक ऐनको विद्यमान स्थिती, आवश्यकता, महत्व र प्रभावको बारेमा विश्लेषण गरेको छ । सोही परिच्छेदमा गरिएको विश्लेषणको आधारमा समितिले प्रत्येक ऐनको हकमा देहाय बमोजिम हुन आवश्यक देखि सोही बमोजिमको निर्णयका लागि आयोग समक्ष प्रस्ताव पेश गर्न सिफारिश गर्दछ । त्यस्तै माथि उल्लिखित विभिन्न निकायहरुको धारणाहरुलाई विश्लेषण गर्दा कतिपय ऐनहरु खारेज गर्न, कतिपय ऐनहरु एकीकरण गर्न, कतिपय ऐनहरु परिमर्जन गर्न उपयुक्त हुने कुरा लेखि आएको देखिन्छ । नेपालमा देहायका ऐनहरु लागू भए पनि कार्यान्वयनमा रहेका छैनन् । जस्तै

- न्यायिक कोष ऐन, २०४३
- निवृत्ति कोष ऐन, २०४२
- पानी जहाज दर्ता ऐन, २०२७
- नेपाली पानी जहाज -प्रमाणपत्र र रोजनामचा) ऐन, २०२७
- नेपाली पानी जहाजको ऋण्डा सम्बन्धी ऐन, २०२७
- भिक्षा माग्ने निशेध ऐन, २०२८
- सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०२८
- अन्तराष्ट्रिय वित्तिय कारोबार ऐन, २०५४
- प्रादेशिक विकास योजना -कार्यान्वित गर्ने) ऐन, २०१३

उल्लिखित ऐनहरुको औचित्य वर्तमान सन्दर्भमा नरहेको समेत देखिन्छ भने कतिपय ऐनहरुलाई परिमर्जन सहित नयाँ रुपमा लागू गर्नु पर्ने आवस्था रहेको अध्ययनले देखाएको छ । कार्यटोलीले गरेका सैद्धान्तिक अवधारणाको विश्लेषण, विकसित नविन मान्यताको सारभूत मान्यताहरुको अध्ययन, पूर्व अध्ययनको विश्लेषण सरोकारवाला निकायहरुको अन्तरक्रिया एवं जवाफ लगायतका आधारमा देहायका ऐनहरुखारेज हुनुपर्ने देखिन्छ

- खर्क जग्गा राष्ट्रियकरण ऐन, २०३१
- बिर्तावालाले बिर्तामा रकम (भट्टी चर्सा आदि) लगाई लिन खान नपाउने ऐन, २०१५
- भोरा क्षेत्रको जग्गा सम्बन्धी ऐन, २०२८
- उखडा सम्बन्धी ऐन, २०२१
- बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६

माथिका ५ वटा ऐनहरुको खारेजी गर्दा यि ऐनहरुबाट प्रशासित हुनुपर्ने केही विषयवस्तुहरु निवेदन वा मुद्दाको रुपमा विचाराधीन रहेको देखिएकोले सो सम्बन्धमा यिने ऐनको आधारमा निर्णय हुने गरी संक्रमणको व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ । उल्लिखित ऐनहरु खारेज गर्नुपर्दा ऐन खारेजी पछिको अवस्था, प्रभाव र संक्रमण समयको लागि खारेजी गर्दा तत्कालिन वचाउ व्यवस्था समेत राखि खारेज गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३ संशोधन सहित लागु हुनुपर्ने ऐनहरु

- निवृत्ति कोष ऐन, २०४२
- रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोबस्त ऐन, २०२०

३ अन्य ऐनसंग एकीकरण हुनुपर्ने ऐनहरु

कार्यटोली सवै ऐनहरुको अध्ययन गरेको छैन भन्ने सर्न्दभमा अध्ययन प्रतिवेदनको अध्ययन सिमामा उल्लेख गरिसकीएको छ। कार्यटोलीले अध्ययनमा छनौट गरेको ऐन संग्रहहरुमा संलग्न गरीएका ऐनहरु, पूर्व अध्ययन प्रतिवेदनको विश्लेषणका आधारमा देहायका ऐनहरु प्रारम्भिक चरणमा एकीकरण गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ।

- अदालत तथा न्याय प्रशासन सम्बन्धी ऐनहरु,
- राजस्व सम्बन्धी ऐनहरु,
- स्वास्थ्य तथा जनस्वास्थ्य सम्बन्धी ऐनहरु
- सूची व्यवस्था सम्बन्धी ऐनहरु,

उल्लिखित विषयसंग ऐनसंग्रहमा संग्रहित भएका ऐनहरुलाई एउटै नाममा एकीकरण गर्दा ऐनजारी गरेमा कानूनी व्यवस्थामा सुधार हुन जाने र ऐनहरु/कानूनहरुको जंगल नहुने देखिन्छ। यसो गर्दा कानूनी शासनको अवधारणालाई मूर्त रुप दिन सहयोग पुग्ने देखिन्छ। देहायका ऐनहरुलाई अन्य ऐनसंग एकीकरण गर्न सकिन्छ ।

- विदेशमा लगानी गर्न प्रतिबन्ध लगाउने ऐन, २०२१
- लिखतहरुको गोप्यता सम्बन्धी ऐन, २०३९
- बिफर नियन्त्रण ऐन, २०२० (यस ऐनको हकमा स्वास्थ्य सेवा विभागले अध्ययन गर्ने देखिएको हुनाले आयोगले तत्काल केही नगर्दा उचित हुने)
- आमाको दुधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु (बिक्री वितरण नियन्त्रण) ऐन, २०४९
- संक्रामक रोग ऐन, २०२० (यस ऐनको हकमा स्वास्थ्य सेवा विभागबाट नयाँ ऐनको तर्जुमा भै रहेको हुनाले आयोगले तत्काल केही नगर्दा उचित हुने)
- आयोडिनयुक्त नुन (उत्पादन तथा बिक्री वितरण) ऐन, २०५५

अनुसूची १०

कानून पुनरावलोकन नीति मस्यौदा

(Law Review Policy)

१. विषय प्रवेश :

राज्यका धेरै कार्यहरु मध्ये कानून निर्माण गर्ने काम एउटा महत्वपूर्ण र प्रमुख कार्य मानिन्छ । कानून राज्यको नीति कार्यान्वयन गर्ने माध्यम हो । सरकारले अख्तियार गरेको नीतिलाई कानूनमा रुपान्तरण गरी कार्यान्वयन गर्न, राज्यमा विधिको शासन कायम गर्न, राज्यमा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न, नागरिकको हक अधिकारको संरक्षण गर्न साथै राज्यले आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व निर्वाह गर्न कानूनको आवश्यकता पर्छ । आधुनिक राज्य लोककल्याणकारी राज्य भएकोले जनकल्याणका लागि विकास कार्यहरु संचालन गर्नु पर्ने हुन्छ । यी समग्र उद्देश्यहरुको लागि कानून आवश्यक पर्छ ।

प्राचीन कालमा राज्यको शासन प्रणालीको संचालन विभिन्न धर्मशास्त्र र स्मृतिहरुको आधारमा गरिन्थ्यो । तर राज्यको कार्य क्षेत्रमा क्रमशः विस्तार हुँदै गए पछि, आधुनिक कालमा धर्मशास्त्र आदिबाट मात्र प्रभावकारी रुपमा राज्य संचालन सम्भव नभएकोले छुट्टै कानूनी व्यवस्थाको निर्माण गर्न आवश्यक भयो र सोही प्रयोजनको लागि कानूनको तर्जुमा सम्बन्धी कार्य प्रारम्भ भयो ।

विक्रम सम्वत् २००७ सालपछि नेपालको कानून निर्माण प्रकृत्यामा विधायन तर्जुमा सम्बन्धी आधुनिक नीति र मान्यताहरुलाई कमोवेश अवलम्बन गर्ने अभ्यास प्रारम्भ भएको देखिन्छ । शक्ति पृथक्कीकरणको विश्वव्यापी मान्यता अनुसार लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा व्यवस्थापिका (विधायिका) बाटै कानून निर्माण हुनु पर्ने मान्यता अब हामी कहाँ पनि स्थापित भई सकेको छ । व्यवस्थापिकाको निर्माण मुलुकको सार्वभौम सत्ता सम्पन्न जनताबाट हुने भएकोले यसमा स्वभाविक रुपमा उनीहरुको अपनत्व र स्वामित्व गाँसिएको हुन्छ । समग्रमा, सुशासन र कानूनको शासनको आधार व्यवस्थापिकाको प्रभावकारी कार्य सम्पादन नै हो ।

समय र परिस्थितिहरुमा हुने परिवर्तन अनुरूप जनआकांक्षा, अपेक्षा र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न तदनुरूप कानूनमा पनि समसामयिक सुधार संशोधन र परिमार्जन गर्नु पर्ने हुन्छ । कानून समय र समाज सापेक्ष भएन भने परिवर्तन र सुशासनको सम्बाहक हुन सक्दैन । साथै त्यस्तो कानूनको वैधानिकता र सर्वस्वीकार्यतामा पनि प्रश्न चिन्ह खडा हुन सक्छ ।

यसै पृष्ठभूमिमा जनकल्याणकारी राज्यको वर्तमान अवधारणा अनुरूप विद्यमान कानूनहरुमा समसामयिक सुधार र परिमार्जनको लागि कानून पुनरावलोकन नीति अपरिहार्य हुन जान्छ ।

२. कानून पुनरावलोकनको वर्तमान प्रकृत्यामा देखिने केहि कमी कमजोरीहरु :

कानूनको निर्माण वा पुनरावलोकन गर्दा सामान्यतया देखिने केहि कमी कमजोरीहरु निम्न बमोजिम छन :

२.१. नीति र निर्देशन विश्लेषणको अभाव :

सर्वप्रथम त कतिपय विषयहरुको बारेमा राज्यको स्पष्ट नीति नै निर्धारण भएको पाइदैन । उदाहरणको लागि, नेपाल अधिराज्यको दण्डनीति (Penal Policy) । तर यदि राज्यले कुनै नीति बनाएको भएपनि कुनै नयाँ विषयको कानून बनाउनु भन्दा पहिले प्रायः सो सम्बन्धी नीतिगत विश्लेषण गर्ने अभ्यास गरेको पाइदैन । नीतिगत विश्लेषण नगरी समस्याको पहिचान, समस्या समाधानका विकल्पहरुको मूल्यांकन, उपयुक्त विकल्पको

छनौट र उपयुक्त नीतिको छनौटमा गम्भिर त्रुटी हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ। नीति विश्लेषण नगरी वा नीतिको प्रभाव मुल्यांकन नगरी कानून बनाउदा शुरु मै लागु हुन नसक्ने खालको अव्यवहारिक कानूनको निर्माण हुने, अन्य नीतिगत विकल्प भन्दा अप्रभावकारी वा कम प्रभावकारी कानूनको निर्माण हुने, कानूनमा पटक पटक संशोधन, खारेजी वा परिवर्तन गरी रहनु पर्ने जस्ता विभिन्न समस्याहरु उत्पन्न हुने सम्भावना रहन्छ।

अतः कानून बनाउन खोजिएको विषय र सो कानूनबाट प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्य, कानूनको अवज्ञा गर्नेलाई हुने सजाय जस्ता सारवान नीतिगत पक्षहरु बारे सैद्धान्तिक स्पष्टता नभएसम्म प्रभावकारी कानूनको मस्यौदा सम्भव हुन सक्दैन। तर नेपालको सन्दर्भमा यस्तो नीति निर्देशनको अभाव रहेको पाइन्छ।

२.२. अध्ययन/अनुसन्धानको कमी :

कानून बनाउन खोजिएको विषयवस्तु बारे पर्याप्त अध्ययन/अनुसन्धान नगरी तर्जुमाकारले कानूनको मस्यौदा गर्ने प्राविधिक कार्यमा आफ्नो ध्यान बढी केन्द्रित गर्ने गरेको देखिन्छ। साथै अध्ययन अनुसन्धानका लागि कुनै सुनिश्चित पद्धतिको विकास भए गरेको पनि देखिदैन।

२.३ सरोकारवालाहरूसँग अपर्याप्त विचार विमर्श :

सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शलाई प्रकृत्या पुरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रायः औपचारिकतामा मात्र सीमित गर्ने गरेको देखिन्छ। परामर्शबाट खास कुनै उपलब्धी प्राप्त हुने होइन भन्ने नकारात्मक मानसिकता र पूर्वाग्रहबाट मुक्त नभएसम्म समस्याको समाधान हुन सक्दैन। साथै परामर्श वा प्रतिक्रिया प्राप्त गर्ने वैज्ञानिक पद्धतिको विकास पनि हुन सकेको देखिदैन। वास्तवमा भन्ने हो भने सरोकारवाला हरूसँगको अर्थपूर्ण परामर्शबाट कानून निर्माणको प्रकृत्यामा ती सरोकारवालाहरुमा स्वामित्वको विकास हुनुका साथै यसलाई वैधता समेत प्राप्त हुन्छ।

२.४. व्याख्यात्मक टिप्पणीको अभाव :

कानूनको निर्माण वा पुनरावलोकन गर्दा कानूनको सारवान प्रावधानहरुको आवश्यकता र औचित्यबारे दफावार व्याख्यात्मक टिप्पणी राख्नु आवश्यक हुन्छ। यस्तो व्याख्यात्मक टिप्पणीले विधायिकालाई त्यस्तो कानून बनाउन खोज्ने कारण, आधार र पृष्ठभूमी बुझ्न मद्दत गर्छ। तर सामान्यतया हाम्रो सन्दर्भमा यस पक्षलाई त्यति महत्व दिएको पाइदैन।

२.५. पुनरावलोकनकर्ताको कार्यशैलीमा देखिने समस्याहरु :

क) प्रस्तावित कानूनको मस्यौदा गर्नु भन्दा पहिले पुनरावलोकनकर्ताले सो सम्बन्धी आवश्यक पूर्व तयारी, अध्ययन अनुसन्धान र विषयवस्तुको विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन्छ। यस सम्बन्धमा तर्जुमाकारले कहिलेकाहि खास ध्यान नदिइ तर्जुमा गर्ने प्राविधिक काममा नै बढी केन्द्रित हुने गरेको पाइन्छ।

ख) कानून तर्जुमाकारले कानून निर्माण गर्दा देहायका विभिन्न सीमाहरु बारे पनि विचार गर्नु पर्ने हुन्छ :

- प्रस्तावित कानूनको मस्यौदा संवैधानिक सीमा भित्र छ छैन ?
- कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तहरु अनुरूप छ छैन ?
- प्रस्तावित कानून केहि शाश्वत मान्यताहरु जस्तै प्रजातन्त्र, कानूनको शासन, मानव अधिकार, प्राकृतिक न्याय, स्वच्छ सुनुवाई आदि को प्रतिकूल छ छैन ?
- नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरुबाट सृजित दायित्व वा प्रावधानहरु सँग बाभिएको त छैन ?

- कानून तर्कपूर्ण (Reasonable), युक्तिसंगत (Rational), न्यायसंगत (Judicious) र सद्बिवेक (Good Conscience) मा आधारित हुनु पर्छ । तसर्थ, तर्जुमाकार आत्म नियन्त्रण (Self Restraint) का यी सीमाहरू प्रति सचेत हुनु पर्छ ।

३. कानून पुनरावलोकन नीतिको आवश्यकता किन ?

समाज गतिशिल र परिवर्तनशिल छ । समय प्रवाह साथ सामाजिक मूल्य मान्यताहरूमा परिवर्तन हुने गर्छ । यसको साथै परिवर्तित सन्दर्भ अनुरूप राज्यका राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, नीतिहरूमा पनि परिवर्तन गर्नु पर्ने हुन्छ । नागरिकहरूका बढ्दो आकांक्षा र अपेक्षाहरूलाई संबोधन नगरेसम्म लोकतान्त्रिक र जनकल्याणकारी राज्यको परिकल्पना गर्न सकिदैन । सुशासनको प्रत्याभूति लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाको पहिलो शर्त हो । यी सबै अभिष्टहरूको पूर्तिको लागि कानूनलाई परिवर्तित सन्दर्भ अनुकूल बनाउन सकिएन भने असान्दर्भिक, अनुपयुक्त वा अधुरो कानूनले विभिन्न प्रकारका समस्याहरूलाई मलजल गर्न सक्छ । तसर्थ, समय समयमा सामाजिक र राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार विद्यमान कानूनहरूको पुनरावलोकन र समीक्षा गरी आवश्यकता अनुसार कि त विद्यमान कानूनमा संशोधन गरी समसामयिक बनाउनु पर्छ वा यदि कुनै कानून असान्दर्भिक भइ सकेको देखिन्छ भने त्यसको ठाउँमा नयाँ कानूनको निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ ।

अतः कानूनको पुनरावलोकन गर्दा कानूनको पुनरावलोकन गर्न खोज्ने निकायको लागि विद्यमान कानूनको पुनरावलोकन गर्दा अपनाउनु पर्ने नीति (Policy) स्पष्ट रूपमा परिभाषित भएको हुनु पर्छ । कानूनको पुनरावलोकन कुनै खास समस्या समाधान गर्ने नीति, आवश्यकता र औचित्यको विश्लेषणमा आधारित हुनु पर्छ । कुनै दवाव समुह वा दातृ निकाय वा कुनै पदाधिकारीको लहड वा सनकमा कानूनको निर्माण वा पुनरावलोकन प्रत्युत्पादक हुन सक्छ । यसका साथै माथि उल्लेख गरे अनुसार कानूनको पुनरावलोकन गर्नेले केहि निश्चित मापदण्डको अनुपालना नगरेमा कानूनको प्रभावकारी पुनरावलोकन हुन सक्दैन । कानूनको सरलता, बोध गम्यता, एकरूपता, स्पष्टता र वैधताको लागि पनि कानूनको पुनरावलोकन सम्बन्धी नीति आवश्यक हुन्छ । यसको साथै कानूनको संरचना, भाषा र व्याकरण लगायतका पक्षहरूमा पनि एकरूपता कायम गर्नका लागि कानून पुनरावलोकनको आधारभूत तरिका (Technique) र शैली (Style) निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ । कानून पुनरावलोकन नीतिको निर्माणबाट यी सबै पक्षलाई संबोधन गर्न सकिन्छ ।

नेपालको वर्तमान सन्दर्भमा देहायका कारण समेतबाट कानून पुनरावलोकन नीति आवश्यक देखिन्छ :

- मुलुकमा २०४६ सालमा भएको राजनैतिक परिवर्तन पछि तत्कालिन परम्परागत सोचमा बनेका कतिपय कानूनले मात्र परिवर्तित राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा आएको खुलापनलाई समेट्न नसकेको हुँदा सम्बद्ध कानूनलाई परिवर्तन वा परिमार्जन गरी समसामयिक बनाउनु अपरिहार्य भएको ।
- २०४६ साल र २०६३ सालमा भएका राजनैतिक परिवर्तनहरू पछि पनि मुलुकमा जातिय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक विभेदहरू र आर्थिक तथा सामाजिक विभेद र असमानता कायमै रहेकाले यस्ता विभेद र असमानताको प्रश्नलाई कानूनको माध्यमबाट संबोधन गर्नु परेको ।
- मानव अधिकार, लोकतन्त्र, विधिको शासन, स्वतन्त्र न्यायपालिका जस्ता विश्वव्यापी मान्यताहरूलाई संस्थागत गरी मुलुकको दैनिक प्रशासन समेतमा सुशासन, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता कायम गर्नु परेको ।

४. कानून पुनरावलोकन नीति (Law Review Policy)

४.१. कानून पुनरावलोकन नीतिको परिदृश्य (Vision), परिलक्ष्य (Mission) र उद्देश्यहरू (Objectives) :

कानून पुनरावलोकन नीतिका परिदृश्य (Vision), परिलक्ष्य (Mission) र उद्देश्यहरू (Objectives) देहाय बमोजिम हुनेछन :

४.१.१. परिदृश्य (Vision)

नेपालको संविधानले अंगिकार गरेको लोकतान्त्रिक र समावेशी सिद्धान्तका प्रतिकूल वर्गीय, जातिय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक तथा सीमान्तीकृत वर्ग माथि विभेदकारी ऐन कानूनलाई पुनरावलोकनको माध्यमबाट लोकतन्त्र, विधिको शासन र मानव अधिकारमैत्री बनाउनुका साथै नेपालले स्वीकार गरेका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई राष्ट्रिय कानूनमा अंगिकार गर्ने तथा विद्यमान कानूनमा देखिएका कमी कमजोरी तथा अपूर्णतालाई पहिचान गरी बदलिएको परिवेशमा राष्ट्रको वृहत्तर हित अनुकूल परिमार्जन गर्ने यस कानून पुनरावलोकन नीतिको परिदृश्य (Vision) हुनेछ ।

४.१.२. परिलक्ष्य (Mission)

पुनरावलोकनको माध्यमबाट विद्यमान कानूनलाई लोकतन्त्र, विधिको शासन र मानव अधिकार सम्बन्धी अवधारणा र स्थापित मूल्य मान्यता अनुरूप बनाउने यस कानून पुनरावलोकन नीतिको परिलक्ष्य (Mission) हुनेछ ।

४.१.३. उद्देश्यहरू (Objectives)

कानून पुनरावलोकन नीतिका उद्देश्यहरू (Objectives) देहाय बमोजिम हुनेछन् :

- ४.१.३.१. विद्यमान ऐन कानूनमा रहेका कमी कमजोरी, अभाव वा अपूर्णता हटाई नेपाल कानूनलाई समय सापेक्ष बनाउने,
- ४.१.३.२. संवैधानिक निर्देश र संविधानवादका स्वीकृत मान्यता अनुरूप समावेशी, मानव अधिकार र विधिको शासनको सुदृढीकरण र प्रबर्द्धन गर्न विद्यमान कानूनलाई परिमार्जन गर्ने,
- ४.१.३.३. नेपालले अंगिकार गरेको अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतको दायित्व अनुरूप हुने गरी राष्ट्रिय कानूनमा सुधार गर्ने ।
- ४.१.३.४. असान्दर्भिक वा अनावश्यक देखिएका कानूनलाई खारेज गर्ने प्रकृया अगाडि बढाउने,
- ४.१.३.५. छरिएर रहेका छुट्टा छुट्टै विषय मिल्दो सम्बद्ध कानूनहरूलाई एकीकृत गरी नयाँ कानून निर्माणको विकल्प रोज्ने,
- ४.१.३.६. कानूनको आधुनिकीकरण गर्ने,
- ४.१.३.७. समाज र कानूनका बीच सन्तुलन कायम राखी गतिशिल, अग्रगामी र उर्जाशील समाजको लागि परिवेश बनाई प्रयोजनपरक सामाजिक, आर्थिक एवम् सांस्कृतिक विकास गरी मुलुकलाई समुन्नत राष्ट्रको रूपमा स्थापित गर्ने ।

४.२. कानून पुनरावलोकन गर्दा हेर्नु पर्ने कुराहरू :

- ४.२.१. कानूनका व्यवस्थाहरू सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक लगायतका बदलिएको परिवेश अनुरूप छन् छैन ?
- ४.२.२. जुन प्रयोजनका लागि कानून बनेको हो सो प्रयोजन पुरा हुन सकेको छ, छैन वा देखिन्छ, देखिदैन ?

- ४.२.३. संविधानले लिएको लक्ष्य/उद्देश्य वा त्यसमा रहेका अन्य प्रावधानलाई सहयोग पुऱ्याई रहेको छ छैन ?
- ४.२.४ सम्बन्धित कानूनले मानवअधिकार, प्रजातन्त्र, विधिको शासन र मुलुकले अंगिकार गरेका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताको परिपालना गर्न सकेको छ छैन ?
- ४.२.५ सम्बन्धित कानूनले सामाजिक संरचना, सामाजिक सद्भाव, मुलुकको सामाजिक आर्थिक, सांस्कृतिक एवम् राजनैतिक विकासक्रमलाई गतिरोध पुऱ्याई रहेको छ छैन ?
- ४.२.६ कानूनले सम्बोधन गरेको विषयवस्तुलाई पर्याप्त सहयोग पुऱ्याई रहेको छ छैन ? कानूनमा अपूर्णताहरु कुनै छन् कि ?
- ४.२.७ नागरिकलाई संविधानद्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा कानूनले बाधा व्यवधान श्रृजना गरेको त छैन ?
- ४.२.८ सम्बन्धित कानूनमा मस्यौदागत त्रुटी रहेका त छैनन् ? कानूनको तर्जुमा सम्बन्धि सिद्धान्त प्रतिकूलका व्यवस्थाहरु रहेका त छैनन् ?
- ४.२.९ कानूनमा पर्नु पर्ने सार्वदेशिक मापदण्ड विपरितका कुराहरु रहेका त छैनन् ?
- ४.२.१० अन्य कानूनमा भएका व्यवस्था प्रतिकूल (बाकिने गरी) प्रावधान गरिएका त छैनन् ?

४.३. कानूनको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने सम्भावित क्षेत्रहरु :

कानूनको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने सम्भावित क्षेत्रहरु निम्नानुसार हुनेछन् ।

- ४.३.१. राजनैतिक परिवर्तन सँगसँगै आम नागरिकको चेतनामा भएको अभिवृद्धिले जातिय, क्षेत्रीय, लैंगिक जस्ता विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक एवम् सामाजिक रुपान्तरणको माध्यमबाट आर्थिक एवम् सामाजिक समानता कायम गर्न आवश्यक देखिएका कानूनहरुको पुनरावलोकन ।
- ४.३.२. नेपाल विश्व व्यापार संगठन (WTO) को सदस्य हुँदा व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता बमोजिम खुला आर्थिक क्षेत्रको विकासको लागि ठूला प्रकृतिका आयोजनाहरुको निर्माण तथा विकास र त्यस्ता आयोजनामा विदेशी लगानी आकर्षण र सुनिश्चितताको लागि अवस्था अनुसार कानूनको पुनरावलोकन वा नयाँ कानूनको निर्माण ।
- ४.३.३. हाल मुलुकले खुला बजार नीति ग्रहण गरी सकेको सन्दर्भमा स्वदेशी उद्योगको संरक्षण र विदेशी उद्योगलाई प्रोत्साहन दिने सन्तुलित नीति एवम् स्वस्थ प्रतिस्पर्धामा उद्योग व्यापार संचालन गर्ने गराउने सम्बन्धमा अवस्था अनुसार कानूनको पुनरावलोकन वा नयाँ कानूनको निर्माण ।
- ४.३.४. शेयर/पूँजी बजार एवम् वित्तीय क्षेत्र तथा सहकारी संस्थाहरुको नियमनको लागी कानूनको पुनरावलोकन ।
- ४.३.५. वैदेशिक रोजगारीको लागि युवाशक्तिको विदेश पलायनको बढ्दो क्रमलाई नियन्त्रण गर्न स्वदेशमै रोजगारको समुचित वातावरण बनाउन र मुलुकको खस्कदो उद्योग धन्दाका कार्यरत श्रमको उचित व्यवस्थापन गर्न आवश्यक कानूनको पुनरावलोकन ।
- ४.३.६. नेपाल पक्ष राष्ट्र बनी सकेको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र सम्झौताहरुका सान्दर्भिक प्रावधानहरुलाई राष्ट्रिय कानूनमा अंगिकार (Domestication) गर्न विभिन्न कानूनहरुको परिमार्जन वा पुनरावलोकन ।

४.३.७. सार्वजनिक सरोकारका विषयमा परेका मुद्दाहरु (PIL) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समय समयमा जारी भएका विभिन्न निर्देशनात्मक आदेशहरुको कार्यान्वयनको लागि कानूनको पुनरावलोकन ।

४.४. पुनरावलोकन गर्नु पर्ने कानूनको पहिचान :

पुनरावलोकनका लागि कानूनको पहिचान गर्न निम्न आधार हुन सक्छन् :

४.४.१. निर्देशन दिन सक्ने निकायले यसबारे अर्थात् अमुक ऐन कानून पुनरावलोकन गर्नु पर्ने भनि कुनै निर्देशन दिएको छ कि ?- जस्तो सर्वोच्च अदालत, संसदीय समितिहरु,

४.४.२. नीति निर्धारण गर्न पाउने (सक्ने) निकायले अमुक कानून पुनरावलोकन हुन जरुरी छ भनेको छ कि ? जस्तै :

- राष्ट्रध्यक्षबाट व्यवस्थापिका संसदमा प्रस्तुत गरेको नेपाल सरकारको वार्षिक कार्यक्रम र नीति सम्बन्धी सम्बोधनमा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने भनी उल्लेख भएको विषय,
- नेपाल सरकारले कुनै निर्णय लिएको भए,

४.४.३. अर्थमन्त्रीले आफ्नो बजेट भाषणमा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने भनी औल्याएका ऐन कानूनका विषय,

४.४.४. योजना आयोग जस्ता संस्थाले पुनरावलोकनका लागि औल्याएका ऐन कानून,

४.४.५. नेपाल कानून आयोगले पुनरावलोकन गर्न आवश्यक छ भनी ठहराएका ऐन कानून,

४.४.६. सम्बन्धित मन्त्रालयले ऐन कानूनको प्रयोग वा प्रचलनको क्रममा फेला पारेका त्रुटी, कमी कमजोरी वा अपूर्णतालाई सच्याउनु पर्ने ठहराएका ऐन कानून,

४.४.७. नेपाल सरकारबाट मान्यता प्राप्त सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाले पुनरावलोकन आवश्यक देखिएको भनी औल्याएका ऐन कानून,

४.४.८. नेपालका गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था र नागरिक समाज तथा मानव अधिकारकर्मीहरुको सम्मेलन लगायतले पुनरावलोकन आवश्यक रहेको भनि औल्याएका ऐन कानून,

४.४.९. नेपाल सरकारले ऐन कानून भइरहेको विषयमा नया नीति तर्जुमा गरेको वा नया सन्धी सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेका कारण थप उत्पन्न भएका दायित्व वा जिम्मेवारीलाई समायोजन गर्नु पर्ने अवस्थाका ऐन कानून, र

४.४.१०. संविधानले अंगिकार गरेको लोकतान्त्रिक एवम् समावेशी सिद्धान्तका प्रतिकूल वर्गीय, जातिय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक तथा सीमान्तकृत वर्ग माथि विभेद गर्ने वा त्यस्तो वर्गको लागि संवैधानिक सिद्धान्त अनुकूल हक, अधिकार तथा सुविधाको व्यवस्था नगर्ने ऐन, कानून,

४.५. कानून पुनरावलोकनको प्राथमिकता निर्धारण हुनु पर्ने :

कानूनको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने प्राथमिकता सूचीमा राख्नु पर्ने क्षेत्र/उपक्षेत्र वा विषयहरुबारे राज्य स्तरबाट प्रष्ट राष्ट्रिय नीति निर्धारण हुनु आवश्यक छ । त्यस प्रकारको प्राथमिकता निर्धारण सम्बन्धी नीति तर्जुमा नभएसम्म देहाय बमोजिमको प्राथमिकता निर्धारण गरी सोही प्राथमिकताको आधारमा कानूनको पुनरावलोकन गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु पर्छ :

- ४.५.१ राष्ट्रध्यक्षबाट व्यवस्थापिका संसदमा पेश हुने नेपाल सरकारको वार्षिक कार्यक्रम र नीति सम्बन्धी सम्बोधनमा कानून पुनरावलोकन वा निर्माण गरिनेछ भनी औल्याएका विषयहरु ।
- ४.५.२ अर्थ मन्त्रीले व्यवस्थापिका संसदमा साल बसाली रूपमा पेश गर्ने बजेट वक्तव्यमा कानून पुनरावलोकन वा निर्माण गरिनेछ भनी औल्याएका ऐन कानून ।
- ४.५.३ कानूनको प्रचलनको क्रममा देखिएका वा उत्पन्न भएक समस्या समाधानार्थ पुनरावलोकन आवश्यक भएका ऐन कानून ।
- ४.५.४ सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएका परमादेश वा निर्देशनात्मक आदेश अनुसार पुनरावलोकन गर्नु पर्ने ऐन कानून ।
- ४.५.५ राष्ट्रिय योजना आयोगले स्वीकृत गरेको आवधिक योजनाले विभिन्न क्षेत्र वा उपक्षेत्रहरुका लागि कानूनको पुनरावलोकन गरिनेछ भनी तोकिएका विषय सम्बन्धी ऐन कानून ।
- ४.५.६ मानव अधिकार, महिला, बालबालिका, दलित, विभिन्न जनजाति एवम् सीमान्तीकृत वर्गसँग सरोकार राख्ने ऐन कानून ।
- ४.५.७ विभिन्न संवैधानिक निकायले कानून बमोजिम पेश गर्ने वार्षिक प्रतिवेदनमा पुनरावलोकन गन पर्ने भनी औल्याएका ऐन कानून ।
- ४.६. कानूनको पुनरावलोकन गर्ने विषय निर्धारण भएपछि निम्न कुरामा विचार पुऱ्याउनु पर्ने :**
- ४.६.१. वैचारिक प्रष्टता : पुनरावलोकन गर्नुपर्ने कानूनको माध्यमबाट प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्य वा प्रयोजनको बारेमा पूर्ण ज्ञान र वैचारिक प्रष्टता हुनु पर्ने,
- ४.६.२. उक्त कानूनको पृष्ठभूमि सम्बन्धी पूर्ण जानकारी हुनु पर्ने,
- ४.६.३. प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्य वा प्रयोजन प्राप्तिका लागि उपयुक्त माध्यम वा संयन्त्रको छनौट गर्नु पर्ने,
- ४.६.४. कानूनको पुनरावलोकनबाट विद्यमान कानून र सम्बोधन गर्न खोजिएको अवस्था/परिस्थिति उपर पर्ने प्रभाव बारे मूल्यांकन गर्नु पर्ने ।
- ४.६.५. अनावश्यक कानूनको निर्माणलाई निरुत्साहित गर्नु पर्छ । किनभने अनावश्यक कानून निर्माणले कानूनको संख्यामा अनावश्यक वृद्धि मात्र गर्दैन यसले कानूनको समझ (बुझाई), प्रभाव र सहज कार्यान्वयनमा समेत जटिलता उत्पन्न गर्छ ।
- ४.७. पुनरावलोकन गर्नु पर्ने समयवाधि :**
- पुनरावलोकन गर्ने समयवाधिको निर्धारण सामान्यतया निम्न अनुसार हुनु पर्छ :
- ४.७.१. पुनरावलोकनका लागि निर्देशन गर्न पाउने अधिकारीले समयवाधि बारे कुनै निर्देशन गरेको भए सोही अवधि,
- ४.७.२. कुनै खास वर्षका सन्दर्भमा कानून पुनरावलोकन गर्ने वा गर्नु पर्ने कुरामा सो कुरा समुचित ढंगबाट निर्धारण भए पछिको तीन महिना,
- ४.७.३. ऐन प्रचलनका क्रममा सम्बन्धित अधिकारीबाट पुनरावलोकन गर्नु पर्ने कुरा ठहर भए पछिको ६ महिना,

- ४.७.४. उपरोक्त स्थितिमा बाहेक अन्य स्थितिका ऐन कानूनको पुनरावलोकनको काम पुनरावलोकन गर्ने कुराको टुंगो लागे पछिको एक वर्ष,
- ४.७.५. उपरोक्त अनुसार पुनरावलोकनको क्रममा रहेका ऐन कानूनको पुनरावलोकन निर्धारित समयमा पुरा हुन नसकेको कारण परेमा सोको कारण जनाई सम्बन्धित प्रमुखबाट प्रमाणित गरी गराई अभिलेख राख्नु पर्नेछ,
- ४.७.६. सामान्यतया सबै कानून कम्तीमा दश वर्षमा पुनरावलोकन गर्नु पर्ने अभ्यासको विकास हुनु पर्छ ।

४.८. पुनरावलोकन गर्ने पद्धति (Methodology) :

पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा सामान्यतया निम्न पद्धति अवलम्बन गर्नु पर्छ :

- ४.८.१. कानूनको पुनरावलोकन गर्दा आवश्यकतानुसार Doctrinal/Non-doctrinal पद्धतिको प्रयोग गर्नु पर्छ । कुन पद्धतिको अनुशरण गर्ने भन्ने निर्धारण गर्ने कुरा पुनरावलोकनकर्ता उपर रहनेछ । पुनरावलोकनकर्ताले कारण र आधार समेत अभिलेख गरी काम शुरु गर्नु पर्नेछ ।
- ४.८.२. सामाजिक ऐन (Social Legislation) को पुनरावलोकन गर्दा Non-Doctrinal approach लिनु उचित हुनेछ । आवश्यकता अनुसार Doctrinal Approach को पनि सहयोग लिनु पर्छ ।
- ४.८.३. पुनरावलोकन प्रयोजनको लागि विद्यमान कानूनहरूलाई विभिन्न समूहमा आवद्ध (Clustering) गरी अध्ययन गर्नु पर्छ ।
- ४.८.४. कानूनको पुनरावलोकन गर्ने जिम्मेवारी लिएको निकायले पुनरावलोकन मस्यौदा गर्नु अघि देहाय बमोजिम गर्नु पर्छ :
- क) सम्बन्धित विषयमा के कस्ता कानून (ऐन, नियम, विनियम, प्रशासकिय आदेश, परिपत्र आदि) वा नीति निर्देशन रहेका छन् तिनको संकलन र अध्ययन गर्ने,
- ख) सम्बन्धित विषयसँग सम्बन्ध रहने वा हुने अन्य विषयहरू के के हुन् र तत् तत् विषयमा कानून बनेका छन् भने ती कुन कुन हुन् तिनको संकलन र अध्ययन गर्ने,
- ग) सम्बन्धित विषयमा सरकारी, अर्धसरकारी वा नीजि क्षेत्रबाट कुनै अध्ययन भएको रहेछ भने सो को खोजी गरी संकलन र अध्ययन गर्ने,
- घ) सम्बन्धित विषयमा सरोकार राख्ने सरकारी/अर्धसरकारी निकाय वा प्रचलन/प्रयोग गर्ने गराउने अधिकारीहरूको सूची संकलन गर्ने र उनीहरूसँग अन्तरक्रिया गरी अभिमत/राय संकलन गर्ने,
- ङ) सम्बन्धित ऐन/कानूनको प्रयोगकर्ता, लाभधारी वर्ग, समुहहरूको पहिचान गर्ने, सूचीकृत गर्ने र उनीहरू मध्येबाट छनौटको आधारमा अन्तरक्रिया गरी अभिमत/राय संकलन गर्ने,
- च) सम्बन्धित ऐन कानूनको सन्दर्भमा विशेषज्ञहरूको राय लिन आवश्यक देखिएमा त्यस्ता विशेषज्ञको सूची निर्माण गरी सम्पर्क गर्ने र राय लिने,
- छ) सम्बन्धित विषयमा सरोकार राख्ने नागरिक समाज, गैर सरकारी वा सामुदायिक संस्था वा अन्य सरोकारवालाहरूको सूची बनाई अभिमत संकलन गर्ने,

- ज) सम्बन्धित विषयमा अरु देशमा कुनै कानून बनेका भए त्यस्ता कानूनहरुको संकलन गरी अध्ययन गरी सान्दर्भिक भएसम्म ग्रहण गर्ने,
- झ) सम्बन्धित विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुले कुनै मोडेल (Model) कानून बनाएको भए त्यसको संकलन गर्ने, अध्ययन गर्ने र सान्दर्भिक भएसम्म ग्रहण गर्ने ।

४.९. पुनरावलोकन गर्ने मापदण्ड/आधार :

ऐन कानून पुनरावलोकन गर्ने मापदण्ड वा आधार आवश्यकतानुसार देहाय मध्ये कुनै एक वा केहि वा सबै हुन सक्ने छन् :

- ४.९.१. कानून तथा न्यायका सार्वभौम सिद्धान्त अनुकूल छ छैन ?
- ४.९.२. कानूनको पुनरावलोकन सम्बन्धि प्रचलित सिद्धान्त अनुकूल छ छैन ?
- ४.९.३. प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको परिपालना भएको छ छैन ?
- ४.९.४. संविधानका व्यवस्था अनि मौलिक हक अधिकार प्रतिकूल छ छैन ?
- ४.९.५. संवैधानिक क्षेत्राधिकार भित्र बनेको छ छैन ? Ultra Vires को सिद्धान्त प्रतिकूल बनेको त छैन ?
- ४.९.६. अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको दायित्व वा मापदण्ड र नेपालले अनुमोदन गरेका सन्धी सम्झौताका शर्त विपरित त बनेको छैन ?
- ४.९.७. कानूनका सार्वभौम सिद्धान्त प्रतिकूल त भएको छैन ?
- ४.९.८. प्रजातन्त्र, कानूनको शासन, मानव अधिकार जस्ता मुलभूत अवधारणा विरुद्ध छ छैन ?
- ४.९.९. न्याय, शान्ति, अमन चयन तथा सामाजिक सद्भाव खलबल्याउने किसिमका व्यवस्था त रहेका छैनन् ?
- ४.९.१०. कानूनमा अत्याधिक शक्ति (Uncontrolled Power) प्रयोग गर्ने गरी प्रावधान त रहेका छैनन् ?
- ४.९.११. अधिकार प्रत्यायोजन सम्बन्धि व्यवस्था सीमा भित्र रहेको छ छैन ?
- ४.९.१२. अधिनस्थ विधायन (नियम, विनियम) बनाउने अधिकार दिने प्रावधान ठीकसँग राखिएको छ छैन ?
- ४.९.१३. उपचार खोज्न पाउने अधिकारको उल्लंघन त भएको छैन ?
- ४.९.१४. कानून तर्कपूर्ण (Reasonable), युक्तिसंगत (Rational), न्यायसंगत (Judicious) र सद्बिवेक (Good Conscience) मा आधारित छ छैन ?
- ४.९.१५. अमुक ऐन कानूनको पुनरावलोकन गर्दा अमुक मापदण्ड वा आधारहरुमा गर्न उचित छ भन्ने कुरा पुनरावलोकनकर्ताले निर्धारण गर्नु पर्छ ।
- ४.९.१६. कानून तथा न्याय मन्त्रालय वा नेपाल कानून आयोगले निर्धारण गरेका अन्य मापदण्ड ।

४.१०. पुनरावलोकन गर्ने अधिकारी

४.१०.१ पुनरावलोकन गर्ने अधिकारी सामान्यतया देहाय बमोजिम हुनेछन् :

क) सम्बन्धित मन्त्रालय,

ख) कानून तथा न्याय मन्त्रालय, र

ग) नेपाल कानून आयोग ।

४.१०.२ पुनरावलोकन गर्ने अधिकारीले आवश्यकतानुसार पुनरावलोकनको सबै वा केहि काम यस कानून पुनरावलोकन नीतिले तयार गरेको मापदण्डको प्रतिकूल नहुने गरी अन्य उपयुक्त र विश्वसनीय व्यक्ति वा संस्था मार्फत् गराउन सक्नेछ ।

४.१०.३ कानूनलाई अद्यावधिक र समय सापेक्ष बनाउनु पर्ने हुँदा कानूनको पुनरावलोकन निरन्तर चली रहने प्रकृया हो । तसर्थ कानून पुनरावलोकन गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक जनशक्ति, साधन र श्रोत सम्पन्न एउटा स्थायी प्रकृतिको संस्था आवश्यक हुन्छ । उक्त संस्थाले विद्यमान कानूनहरुबारे र परिवर्तित सामाजिक सन्दर्भमा आवश्यक देखिएका कानून निर्माणका सम्भावित विषयहरुबारे निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान र समीक्षा गरी राख्नु पर्ने हुन्छ । समाजमा भइ रहेका राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक परिवर्तनहरुलाई विद्यमान कानूनले संबोधन गर्न सक्छ सक्दैन ? सो को मूल्यांकनको आधारमा सम्भव भएसम्म विद्यमान कानूनलाई आवश्यक संशोधन, पुनरावलोकन र परिमार्जन गरी अद्यावधिक बनाउनु पर्छ । सो सम्भव नभए नया कानून निर्माण गर्ने विकल्प अवलम्बन गर्नु पर्छ ।

४.१०.४ नेपाल कानून आयोग ऐन, २०६३ अन्तर्गत कानूनको पुनरावलोकन, सुधार र विकास गर्ने भूमिका प्राप्त भएको नेपाल कानून आयोगलाई साधन र श्रोत सम्पन्न बनाई यस प्रयोजनको लागि जिम्मेवारी सुम्पनु समुचित हुने देखिन्छ । साथै कानून आयोगले कानून पुनरावलोकन गर्दा कानून तथा न्याय मन्त्रालयसँग समन्वय गरी पुनरावलोकनको प्रकृया अगाडि बढाउने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ ।

४.१०.५ नेपाल कानून आयोगले प्रचलनमा रहेका कानूनमा रहेका कमी कमजोरीबारे निरन्तर अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, अरुले गरेका अध्ययन अनुसन्धानको जानकारी लिने, अभिलेख राख्ने, सार्वजनिक अभिमत (Public Opinion) लिने लगायत विद्यमान कानूनको बारेमा जानकारी संकलन गर्नु पर्छ र यसरी संकलित जानकारी र सामग्री समेतलाई आवश्यक देखिएमा नयाँ कानूनको निर्माण र विद्यमान कानूनको पुनरावलोकनको प्रयोजनको लागि उपयोग गर्नु पर्छ ।

४.११. पुनरावलोकनबाट देखिएका सवल र कमजोर पक्ष :

४.११.१ पुनरावलोकनकर्ताले पुनरावलोकनका क्रममा देखिएका सम्बन्धित कानूनका सवल र कमजोर पक्ष आधार र कारण सहित देखाउनु पर्नेछ ।

४.११.२ यस्ता सवल र कमजोर पक्षहरुको निर्धारण माथि बुँदा नम्बर ४.७ मा उल्लेख गरिएका आधारमा गरिएको हुनु पर्नेछ ।

४.११.३ माथि बुँदा नम्बर ४.१. र ४.२. बाहेकका अन्य आधार र कारण देखिए त्यसको विवेचना समेत गरिएको हुनु पर्नेछ ।

४.१२. पुनरावलोकनको निष्कर्ष र सिफारिश

- ४.१२.१. पुनरावलोकन कार्य समाप्त भएपछि पुनरावलोकनकर्ताले पुनरावलोकनबाट देखिएका सबल र कमजोर पक्षहरूको वस्तुगत मूल्यांकन गरी के कुन कुरामा ऐन/कानूनको सुधार हुनु पर्ने हो एकिकन गर्नु पर्नेछ ।
- ४.१२.२. माथि बुँदा नम्बर ४.१०.१. को आधारमा पुनरावलोकनकर्ताले सम्बन्धित कानूनका कुन पक्ष वा दफामा कुन कुरा थप्ने, कुन कुरा झिक्ने वा कुन कुन कुरा कसरी परिवर्तन गर्ने भन्ने स्पष्टसँग उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।
- ४.१२.३. पुनरावलोकनकर्ताले पुनरावलोकन सन्दर्भमा अर्को कुनै ऐन/कानूनमा समेत परिवर्तन, संशोधन वा थपघट गर्नु पर्ने देखेमा सो समेतको स्पष्टसँग आधार कारण दिनु पर्नेछ ।
- ४.१२.४. उचित र आवश्यक लागेमा पुनरावलोकनकर्ताले संशोधनका साथै थप कुनै नयाँ ऐन कानून बनाउन पर्ने गरी सिफारीस गर्नु पर्छ ।
- ४.१२.५. कुनै ऐनमा ४०% भन्दा बढी परिवर्तन गर्नु पर्ने देखेमा पुनरावलोकनकर्ताले नया कानून बनाउनका लागि कारण सहित सिफारिश गर्नु पर्छ ।
- ४.१२.६. पुनरावलोकनकर्ताले आफ्नो निष्कर्ष र सिफारिसलाई यथासक्य आफुले गरेको कामहरूको संक्षिप्त विवरण समेत राखी प्रतिवेदनको रूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ ।

४.१३. सिफारिशको आधारमा बनाउनु पर्ने संशोधन ऐनको रूपरेखा

- ४.१३.१. पुनरावलोकनकर्ताले आफूले गरेको सिफारिश अनुरूप बनाउनु पर्ने संशोधन ऐनको सामान्य मस्यौदाको खाका समेत प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ ।
- ४.१३.२. पुनरावलोकनकर्ताले यथासम्भव कानूनको मस्यौदाको खाका नेपाल कानून आयोगद्वारा तयार गरिएको **कानून मस्यौदा सम्बन्धी दिग्दर्शन**को आधार, नमुना र क्रममा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।
- ४.१३.३. यस **कानून पुनरावलोकन नीति**को आधारमा हाल प्रचलनमा रहेका विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित ऐन कानूनमा समसामयिक सुधार र परिमार्जन गरी समयानुकूल बनाउन **Sector use कानून पुनरावलोकन रणनीति (Law Review Strategy)** तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्छ ।

अनुसुची ११